

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA
1976, LETNIK XIII, UDK 3

3-4

IZ VSEBINE

Emil Rojc: Reforma usmerjenega izobraževanja

Boris Žiherl: Ivan Cankar in njegov »Hlapec Jernej«

Vlado Benko: Revolucionar, mislec in učitelj

Andrej Kirn: Ekološki zakoni in materialna produkcija

Janez Stanič: Po preskušanih poteh (25. kongres KP SZ)

Sonja Lokar: O poti do marksistične knjige

Marjan Šetinc: Družbena protislovja in protestne ustavitve dela

Stojan Cigoj: Vloga morale v jugoslovanskem pravu

Bojan Grobovšek: Pota perujske revolucije

Claudio Signorile: Socialistična alternativa včeraj in danes

TEORIJA IN PRAKSA

1976

3-4

revija za družbena vprašanja, let. 13, št. 3—4, str. 177—336, Ljubljana, marec-april 1976

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Siftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

URREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- EMIL ROJC: Reforma usmerjenega izobraževanja 179

ČLANKI, RAZPRAVE:

- BORIS ZIHERL: Ivan Cankar in njegov »Hlapec Jernej« 182
 VLADO BENKO: Revolucionar, mislec in učitelj 193
 ANDREJ KIRN: Ekološki zakoni in materialna produkcija 198
 JANEZ STANIČ: Po preskušanih poteh (25. kongres KP SZ) 213

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

- SONJA LOKAR: O poti do marksistične knjige (izkušnje in ugotovitve za zadnje desetletje) 224
 MARJAN SETINC: Družbena protislovja in protestne ustavitve dela 231
 JANEZ ŠMIDOVNIK: Zakaj je uprava na področju urbanističnega urejanja neučinkovita? 239
 DRAGO KOŠMRLJ: Štirideseti kongres italijanske socialistične stranke 250

ZNANOST IN DRUŽBA:

- STOJAN CIGOJ: Vloga morale v jugoslovanskem pravu (razvojne tendence v sodni praksi) 254

MEDNARODNI ODNOSI:

- JOŽE ZEMLJAK: Evropa v letu 1975 270

DEŽELE V RAZVOJU:

- BOJAN GROBOVŠEK: Pota perujske revolucije 281

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

- CLAUDIO SIGNORILE: Socialistična alternativa včeraj in danes 298

PRIKAZI, RECENZIJ:

- RUDI RIZMAN: Fašizem in neofašizem 309
 MILAN DIVJAK: Naloge visokega šolstva pri humanizaciji odnosov med spoloma 313
 PETER JAMBREK: Development and social change in Yugoslavia (Ciril Ribičič) 317
 TOMA ĐORĐEVIĆ: Politično javno mnenje (Pavle Zrimšek) 321

- Iz domačih revij 325

- Med novimi knjigami 327

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 329

- Avtorski sinopsisi 333

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 13,
 št. 3—4, str. 177—336, Ljubljana,
 marec-april 1976

CONTENTS

EMIL ROJC: The Reform of Directed Education 179

ARTICLES, STUDIES:

BORIS ZIHERL: Ivan Cankar and his »Balliff Jernej« 182
VLADO BENKO: A Revolutionary, Thinker and Teacher 193
ANDREJ KIRN: Ecological Laws and Material Production 198
JANEZ STANIČ: Along the Trodden Paths 213

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

SONJA LOKAR: The Way Leading to Marxist Books (experience and findings of the last decade) 224
MARJAN SETINC: Social Antagonism and Work Stoppage as an Expression of Protest 231
JANEZ ŠMIDOVNIK: Why is the Management of Town-Planning Inefficient? 239
DRAGO KOŠMRLJ: The 40th Congress of the Italian Socialist Party 250

SCIENCE AND SOCIETY:

STOJAN CIGOJ: The Role of Morals in Yugoslav Jurisdiction (developmental tendencies in juridical practice) 254

INTERNATIONAL RELATIONS:

JOZE ZEMLJAK: Europe in 1975 270

DEVELOPING COUNTRIES:

BOJAN GROBOVJEK: The Peruvian Revolution and its Paths 281

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

CLAUDIO SIGNORILE: The Socialist Alternative — Yesterday and To-day 298

REVIEWS, NOTES:

RUDI RIZMAN: Fascism and Neofascism 309
MILAN DIVJAK: High School Education and its Task in the Humanization of Relations Between Sexes 313
PETER JAMBREK: Development and Social Change in Yugoslavia (Ciril Ribičič) 317
TOMA ĐORĐEVIĆ: Public Opinion on Politics (Pavle Zrimšek) 321
From Domestic Reviews 325
Survey of New Books 327
Bibliography of Books and Articles 329
Authors' Synopses 333

СОДЕРЖАНИЕ

ЭМИЛ РОЙЦ: Реформа направленного образования 179

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

БОРИС ЗИХЕРА: Иван Цанкар и его »Батрак Барфоломей« 182
АНДРЕЙ КИРН: Законы экологии и материальная продукция 198
ЯНЕЗ СТАНИЧ: По испытанным дорогам (25-ый съезд КП СССР) 213

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

СОНЯ ЛОКАР: На пути к марксистской книге (опыт и констатации прошедшего десятилетия) 224
МАРЯН ШЕТИНЦ: Общественные противоречия и прекращения работы из протеста 231
ДРАГО КОШМРА: Сороковой съезд итальянской социалистической партии 250
ЯНЕЗ ШМИДОВНИК: Почему управление в области градостроительства не дает желаемых результатов 239

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

СТОЯН ЦИГОЙ: Роль морали в югославском праве (направления в развитии судебной практики) 254

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

ИОЖЕ ЗЕМЛЯК: Европа в 1975-ом году 270

РАЗВИВАЮЩИЕСЯ СТРАНЫ:

БОЯН ГРОБОВШЕК: Пути перуанской революции 281

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

КЛАУДИО СИНЬОРИЛЕ: Социалистическая альтернатива вчера и сегодня 298

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

РУДИ РИЗМАН: Фашизм и неофашизм 309
МИЛАН ДИВЯК: Задачи высшего образования в области гуманизации отношения между людьми 313
ПЕТЕР ЯМБРЕК: Development and social change in Yugoslavia (Цирил Рибичич) 317
ТОМА ДЖОРДЖЕВИЧ: Политическое общественное мнение (Павле Зримшек) 321
По страницам отечественных журналов 325
Среди новых книг 327
Библиография книг и статей 329
Авторские синопсисы 333

Reforma usmerjenega izobraževanja

Z gradivom, ki ga je dala v javno razpravo komisija izvršnega sveta za reformo usmerjenega izobraževanja, se bolj kot kdajkoli doslej približujemo konkretizaciji izhodišč za reformo usmerjenega izobraževanja. Pripravljena zasnova usmerjenega izobraževanja omogoča pričetek široke usklajene in usmerjene družbene, politične in strokovne aktivnosti za reformo našega šolstva. Pri tem pa ne bo odveč ponovno poudariti, da je za nas ta reforma vzgoje in izobraževanja sestavni del širše samoupravne preosnove naše družbe, da je za nas to razredno zasnovan boj za spremembo temeljnih družbenoekonomskih odnosov v vzgoji in izobraževanju kot sestavini združenega dela in za spremembo temeljnih družbenih odnosov v procesu podružbljanja socialistične vzgoje za samoupravljanje. Zato se ta reforma usmerjenega izobraževanja, ki bo nujno vplivala tudi na vsebinske spremembe v vseh drugih področjih vzgojno-izobraževalnega sistema in na družbene odnose širše, ne omejuje le na vprašanje pouka in učnovzgojnega procesa v šoli, ampak vključuje spremembo odnosov, odgovornosti in nalog do socialistične vzgoje celotnega spleta družbeno-vzgojnih dejavnikov. Reforma, ki smo jo začrtali kot dolgoročni proces z zadnjimi kongresi ZK, ima dve temeljni dialektično povezani prvini, ki ju v procesu njenega uresničevanja ne smemo ločevati, ker pa sta vseeno zahtevni, se moramo njunih posebnosti in posameznosti zavedati.*

Na eni strani gre za idejno-vsebinske oziroma programske spremembe prihodnjega sistema usmerjenega izobraževanja, ki bodo izhajale iz zahtev razvoja samoupravnih družbenih odnosov in potreb združenega dela, na drugi pa za uveljavljanje novega družbenoekonomskega položaja vzgoje in izobraževanja v združenem delu in celotni družbeni reprodukciji.

Težko je reči, kateri del tega enotnega procesa reforme bo težji in zahtevnejši. Gotovo pa je, da bodo prizadevanja za pravo bistvo sprememb tako v eni kot v drugi smeri zahtevale polno angažiranost zveze komunistov in vseh drugih organiziranih socialističnih dejavnikov. Ti se

* Gl. Prosvetni delavec, št. 5/1976, z dne 5. III. 1976.

bodo morali zlasti usmeriti na oblikovanje nove zavesti v združenem delu, na formiranje zavestno spoznane vloge združenega dela v procesu reforme usmerjenega izobraževanja, vloge, ki postavlja združeno delo kot nepogrešljivega nosilca in sooblikovalca zasnov prihodnjega sistema usmerjenega izobraževanja in prek posebnih izobraževalnih skupnosti tudi vloge oblikovalca konkretne fizionomije prihodnjih centrov usmerjenega izobraževanja. Združeno delo se bo za takšno aktivnost moralo tudi ustrezno organizirati. To ne bo lahka, enostavna in enkratna naloga.

Ko se zavedamo njene zapletenosti in zahtevnosti je prav, da že danes na samem začetku javne razprave o zasnovah usmerjenega izobraževanja opozorimo na tiste vidike tega procesa, ki bodo zahtevali nenehno skrb in spremljanje subjektivnih sil in dejavno vključevanje vseh razpoložljivih strokovnjakov in znanstvenikov.

Prvič, ker pričujoče zasnove usmerjenega izobraževanja nakazujejo in omogočajo uresničevanje kongresnih zahtev po enotnih vzgojnoizobraževalnih temeljih v usmerjenem izobraževanju v prvi fazi tega izobraževanja, bo treba takoj po javni verifikaciji tega dela koncepta pristopiti k oblikovanju različnih modelov centrov usmerjenega izobraževanja. Ti modeli se ne bodo smeli oblikovati kabinetsko z uniformnimi okvirji, ampak bodo morali rasti iz **konkretnih kadrovskih in razvojnih potreb ter interesov** temeljnih organizacij združenega dela, njihovih asociacij, panog, občin in regij. Zato moramo že danes opozoriti, da po javni razpravi o zasnovi prve faze ne bi smeli čakati na recepte od zgoraj, ampak se bodo morali vsi omenjeni dejavniki ustrezno organizirati za konkretna prizadevanja pri formiranju celovitih centrov usmerjenega izobraževanja.

Drugič, med vprašanji, ki jih obstoječi projekt zasnov usmerjenega izobraževanja še ne razrešuje v zadostni meri in ki so zlasti aktualna za drugo fazo usmerjenega izobraževanja, je gotovo najzahtevnejše in terja nadaljnih proučitev vprašanje odnosa med učenjem in delom. Na ta odnos pogosto gledamo iz starih izhodišč vsebinskega dualizma v učno-vzgojnem procesu, ki je k procesu učenja mehanično dodajal še proizvodno delo v takšni ali drugačni obliki. Gre za vprašanje, kako **organsko zasnovati prihodnji vzgojno-izobraževalni proces, da bo v njem učenje delo in delo učenje**. Brez razrešitve te bistvene dileme ni mogoče dosledno uresničiti enega temeljnih kongresnih izhodišč reforme, to je, da mora prihodnje izobraževanje izhajati iz dela in biti namenjeno delu. Naši strokovnjaki in znanstveniki ter asociacije združenega dela bodo morali iskati in skupaj najti odgovor na to vprašanje.

Tretji vidik naše akcije za reformo je vsaj načelna opredelitev fazne dinamike njenega uresničevanja. Zavedamo se dolgoročnosti tega procesa in nujnosti postopnih korakov. A vendarle je prav, če že na začetku vsaj okvirno, časovno ocenimo ta proces. Najbrž bi bilo realno pričakovati, da v tem letu zveza komunistov in drugi družbenopolitični in samoupravni dejavniki zagotovijo kvalitetno izvedbo javne razprave o zasnovah reforme, ki naj bi trajala do srede maja ter da do pričetka novega

šolskega leta 1976/77 pripravijo za postopno preosnovo vsaj nekaj šolskih centrov, ki izpolnjujejo za to materialne in kadrovske pogoje in ki delujejo v okoljih, kjer ima združeno delo in drugo družbeno koristno delo že dokaj izoblikovan program kadrovskih razvojnih potreb.

Četrtrič, socialistična zveza in sindikati kot njeni nosilci naj bi s to javno razpravo predvsem spodbudili zavestne premike v vseh subjektih združenega dela k temu, da bi doumeli, da je sedanja šolska reforma neločljivo povezana s širšo samoupravno preosnovo celotne družbe, da bi doumeli nujnost, da se tudi sami mobilizirajo za udeležbo v programskem in organizacijsko-kadrovskem koncipiranju prihodnjih centrov usmerjenega izobraževanja in v ustvarjanju materialnih ter kadrovskih pogojev za te centre. Ti pogoji pa so zlasti v tem, da temeljne organizacije združenega dela in njihove asociacije jasno opredelijo kadrovske potrebe na temelju obstoječih in razvojnih programov, da porabniki za izobraževanje jasno opredelijo obseg interesov v sklopu celotnih reprodukcijskih interesov in družbenih potreb, da skupno ovrednotimo izobraževalne programe in se dogovorimo o ceni njihove realizacije, ter v tem, da skupno ocenjujemo kvaliteto opravljenih nalog in da od te ocene postane odvisen vsakršni nadaljnji cikel svobodne menjave dela.

Petič, ob pričetku javne razprave je prav, če poudarimo pomembnost odgovornega angažiranja zveze komunistov, sindikatov in zveze socialistične mladine na šolah in drugih vzgojno-izobraževalnih zavodih zato, da bi ta razprava vspodbudila maksimalno zavzetost prosvetnih delavcev in mladine za reformo in prispevala k oblikovanju nove zavesti v vrstah prosvetnih delavcev, da so namreč nujno povezani z vsemi drugimi deli združenega dela in z njim med seboj odvisni. Ta zavest se bo morala še kako izraziti ob skupnem oblikovanju programov šol, dogovarjanju o organizaciji dela, o kadrovski politiki in vseh vprašanjih, ki s to reformo postajajo neizogibno stičišče in vez izobraževanja z drugimi področji združenega dela.

In čeprav to omenjam kot poslednje, pa po pomembnosti vsekakor sodi v ospredje, v samo izhodišče procesa reforme usmerjenega izobraževanja, saj bo nanjo najbolj konkretno vplivalo; gre še za to, da moramo nujno pospešiti samoupravno konstituiranje družbenih dejavnosti in poglobiti doseženo raven. Ta dosežena raven namreč še vedno zavira uveljavljanje novih dohodkovnih odnosov prek svobodne menjave dela, ki so pogoj za družbeno, vsebinsko in samoupravno preobrazbo šolstva. Zato moramo konkretnije pristopiti k formiranju posebnih izobraževalnih skupnosti usmerjenega izobraževanja, znotraj katerih edino lahko realno nastajajo ti novi družbenoekonomski odnosi s čim manj posredniškimi elementi.

Ljubljana, 3. 2. 1976

BORIS ZIHERL

Ivan Cankar in njegov »Hlapec Jernej«*

»Hotel sem napisati agitacijsko brošuro za volitve, pa je nastala moja najboljša novela.« Tako je ob neki priliki dejal Ivan Cankar o svojem delu »Hlapec Jernej in njegova pravica«, ki se je spočelo in rodilo v politično sila razgibanem letu 1907.

Pod rastočim pritiskom delavskega gibanja in posebej pod vtisom revolucionarnih dogodkov, ki so v letih 1905 ter 1906 pretresli carsko Rusijo in močno odmevali po vsej Evropi, je bila 24. januarja 1907 v Avstriji uzakonjena splošna in enaka volilna pravica za državni zbor. To je bila pomembna zmaga delavskega razreda Avstrije, ki v svoji veliki večini dotlej te osnovne politične pravice ni imel. Pripravljajoč se na volitve po novem volilnem zakonu, ki so bile 14. maja istega leta, je delavsko gibanje, ki ga je politično predstavljala socialno demokratična stranka, tudi na Slovenskem močno razvilo svojo dejavnost.

Med kandidati za poslance v avstrijski državni zbor, ki jih je na Slovenskem postavila socialno demokratična stranka, je bil tudi Ivan Cankar, ki se je z vsem svojim dotedanjim delom kot človek in kot umetnik opredelil za stvar delovnega ljudstva. O pripadnosti temu ljudstvu mu je pričala vsa njegova mladost, ki jo je kot polproletarski otrok preživel na vrhniškem »klancu siromakov«. V tej zavesti so ga dokončno utrdila leta, ki jih je bil prebil v dunajskih delavskih četrtih, kjer se je v njem rodilo spoznanje, ki ga je kasneje, v svojem spisu »Kako sem postal socialist«, takole izpovedal: »Uredba družbe, tista uredba, ki je dodelila vse bogastvo zemlje in vse sadove človeškega uma kapitalu brez imena ter mu zaslužnija človeštvo, je izvirek vsega hudega; in posamezna krivica, ki se pokaže očem na cesti, je nenadoma čisto malenkostna, navidez skoraj slučajna in zadobi svoj pravi pomen šele v zvezi s celotno, vesoljno krivico. To spoznanje je utrdilo in poglobilo tisto zamolklo, grenko nezadovoljnost, ki je bila od nekdaj v meni.«

* Ponatis iz zbornika člankov in razprav Borisa Zihlerla »O humanizmu in socializmu«, izd. Državna založba Slovenije, 1965, str. 111—122; razprava je bila napisana kot predgovor k posebni izdaji »Hlapca Jerneja«, ki je leta 1959 izšla v zbirki Prešernove družbe.

Njegov elementarni mladostni odpor proti krivici, ki je bila prizadejana njemu, njegovim bližnjim in vsem trpečim malim ljudem, s katerimi se je srečeval, odpor, ki je prihajal na svoj način do izraza že v njegovih zgodnjih delih, se je razvil v zavesten odpor proti kapitalizmu kot družbenemu sistemu, ki je glavni vir zla v našem času. Prav leta najneposrednejšega stika z modernim proletariatom so mu omogočila, da je globlje razumel vse tisto, kar se je tedaj godilo v njegovi slovenski domovini. Razumel je, od kod žrtve prvotne kapitalistične akumulacije na Slovenskem, ki so se v tisočih in deset tisočih znašle na beraški palici, brez lastnih sredstev za delo in življenje, spričo nerazvitosti dežele pa tudi brez možnosti, da bi doma dobile zaposlitev v industriji. Razumel je, od kod propadanje drobnega proizvajalca, kmeta in obrtnika, njuna beda in pomanjkanje, njuno izseljevanje v Ameriko, Vestfalijo, Francijo in drugam. Razumel pa je tudi zgodovinsko poslanstvo delavskega gibanja, ki se je začelo razvijati v njegovi domovini in s svojim bojem vsemu ljudstvu kazalo pot iz klerikalnega mračnjaštva in malomeščansko liberalne breznačelnosti.

Stik z delavstvom pomeni konec prvega razdobja v Cankarjevem ustvarjanju, ki ga v precejšnji meri obeležuje težnja, da bi pobegnil »grdemu vsakdanjemu življenju« in se zaprl v svet »čiste« umetnosti. Prične se razdobje, v katerem se nastrojenja malodušnosti, odpovedi in obupa, ki jih sam kasneje imenuje dekadentska, umikajo novim spoznanjem: Cankar stopi v areno življenja ter se kot umetnik spoprime z njegovimi problemi, odkrivajoč v delavskem razredu konkretno oporišče za svoja prizadevanja, ki so s tem dobila jasen smisel in cilj. Spoprime se z vsemi pojavi, ki kakor môra pritiskajo na vsakdanje življenje tedanjega slovenskega človeka in posebej naprednega slovenskega izobraženca: s hlapčevsko miselnostjo, s klerikalnim svetohlinstvom, s plitvim narodnjaštvom liberalcev, s koritarstvom in breznačelnostjo v kulturnem življenju in posebej v umetnostni kritiki itd.

Desetletje njegovega skoraj nepretrganega bivanja med dunajskimi delavci je nedvomno pomenilo hkrati tudi najplodnejše razdobje njegovega ustvarjanja, v katerem so se rodile umetnine, kakor so »Za narodov blagor«, »Kralj na Betajnovi«, »Na klancu«, »Hiša Marije Pomočnice«, »Martin Kačur« in še vrsta drugih najpomembnejših dokumentov slovenske napredne književnosti. V teh umetninah se je zmerom bolj uveljavljalo tisto pojmovanje umetniškega poklica, zaradi katerega je Cankar postal prvi in doslej največji predstavnik slovenske *socialistične* književnosti: umetnost naj bo kritika in boj, naj bo utiranje poti k progresivnim družbenim preobrazbam, k novim, višjim odnosom med ljudmi, naj bo zaveznica ljudstva v njegovem boju za osvoboditev, ki je hkrati boj za osvoboditev kulture. Ta *namen* sodobne umetnosti je Cankar v svojih spisih in pismih, v svojih najbolj osebnih izpovedih, dostikrat izrecno poudaril. Zlasti je v tem pogledu pomembno predavanje tržaškemu delavcem, ki ga je imel aprila 1907 in v katerem je razpravljal o slovenskem ljudstvu in

o slovenski kulturi, o njunem razmerju v pogojih razrednega izkoriščanja in posebej v pogojih kapitalističnega izkoriščanja, ki odreka neposrednemu proizvajalcu vsako višjo kulturo, in pa o neogibni spojitvi ljudstva in kulture v socializmu, katerega osnovno načelo je — po Cankarju kakor po Marxu — popolni in svobodni razvoj slehernega delovnega, ustvarjajočega človeka. V tem predavanju se je Cankar dostikrat močno približal mislim o nalogah socialistične kulturne politike in nasploh o bistvu socialistične kulture, ki jih je tedaj in kasneje razvijal Lenin: o tem, da je socialistično kulturo moč graditi samo z najboljšim poznavanjem kulture, ki jo je človeštvo ustvarilo v vsem svojem razvoju, z njenim preoblikovanjem in posredovanjem najširšim množicam delovnega ljudstva. »Kadar pogine — in bog daj, da bi se kmalu zgodilo — ta gnila, z vsemi hudimi in naglavnimi grehi obložena družba, takrat ne sme poginiti z njo, kar so zgradili v svojem okrutnem suženjstvu naši kulturni delavci. Takrat se bo pokazalo, da so naši kulturni delavci v suženjstvu krivične in nepoštene družbe delali za ljudstvo . . . Vse, kar so delali in kar so ustvarjali, vse, za kar so trpeli in umrli naši delavci — od Trubarja in Dalmatina, od Matije Gubca in puntarskih kmetov — do Prešerna in Ketteja in do vseh tistih, ki trpe in delajo v sramotepolni sedanjosti — vse tisto bo nekoč svobodna last svobodnega ljudstva!«

Tako pravi Cankar v zaključnem delu svojega predavanja tržaškim delavcem.

S takimi spoznanji in s takimi nazori, predvsem pa z njihovim uveljavljanjem v umetniškem ustvarjalnem delu, je Ivan Cankar leta 1907 postal kandidat socialno demokratične stranke za poslanca v avstrijskem državnem zboru. S kandidaturo največjega slovenskega pisatelja, ki so ga kot takega že tedaj priznavali vsi zares napredni misleči slovenski ljudje, je delavski razred na poseben način manifestiral svoje kulturno poslanstvo v slovenskem narodu.

Poleg govorov, člankov in predavanj, s katerimi je Cankar v predvolilnem boju nastopal pred javnostjo in posebej pred delavci in kmeti v svojem volilnem okraju in pa drugod po Slovenskem, se mu je v tem času rodila tudi zamisel agitacijske brošure. Namesto nje pa je nastala umetnina, ki jo je sam imel za svojo najboljšo novelo. Nastal je njegov »Hlapec Jernej«.

Da se je umetniku namesto agitacijske brošure rodila umetnina, to je povsem razumljivo, toda na kakšni osnovni misli je hotel Cankar zasnovati svojo agitacijsko brošuro in koliko je bila ta osnovna misel istovetna z osnovno mislijo »Hlapca Jerneja«, — o tem lahko samo ugibamo. Verjetno je bila istovetna. Znani slovenski zgodovinar Ivan Prijatelj je o »Hlapcu Jerneju« in njegovi osnovni misli zapisal tele besede: »Takrat je napisal ‚Hlapca Jerneja‘, to kratko, a svetovno-mogočno prepesnitev Marxovega Komunističnega manifesta. Tudi ta umotvor nima svojega težišča v realnem hlapčevem romanju od župana do cesarja, ki je bilo našim topovidnim kritikom tako po volji, ampak v alegorični višini, v

harmoniji sfer, pojočih o dobi, ko bo imel delavec svoj delež na svojem delu, o dobi, ki nam je danes tako otipljivo blizu, naj se že imenuje bolj-ševizem ali socializacija. In požar na koncu 'Jerneja' je samo simbol svetovne revolucije. Kako je bilo Cankarju malo mar za opis resničnega požara, vem iz njegovih lastnih ust. Rekel mi je, da je namenoma štilnil ta ogenj na kratki dve strani, da bi naši zijavi ljudje ne pasli svojih pogledov na spektaklu, ampak enkrat čutili idejo, se upognili pod simbolom kakor pod kvadrom.«

Ivan Prijatelj ni bil marksist. Toda v oceni »Hlapca Jerneja« o čigar osnovni ideji je s prijateljem očitno sam razpravljal, je bil daleč pred mnogimi »topovidnimi kritiki«, ki so v njegovem času skušali in še danes ponekod skušajo dokazovati, da to delo nima nobenega opravka s socializmom in še manj z marksizmom. Prenašajoč težišče Cankarjeve umetnine na realno romanje hlapca Jerneja od župana do cesarja, na realni punt osamljenega človeka zoper družbene krivice, govore o nezdržljivosti. Cankarjeve zamisli z Marxovo zamislijo. Pri tem takšni kritiki največkrat razodevajo ginljivo nevednost v pogledu Marxa in marksizma, zlasti v tem, kako marksizem postavlja vprašanje osebne lastnine, pridobljene z lastnim delom, in posebej vprašanje drobnega proizvajalca, njegove lastnine in njune usode v kapitalizmu in v socializmu. Ta nevednost je zmerom šla in gre vstric, se povezuje z zavestno antisocialistično demagogijo, s katero je buržoazna reakcija skušala in skuša odtrgati drobne proizvajalce od delavskega razreda in od njegovega boja za socializem.

Zamisel o romanju hlapca Jerneja, o njegovem iskanju pravice, se je v Cankarju nedvomno spočela ob realnih dejstvih tedanjega slovenskega družbenega življenja. Jernejeva podoba se je — po pričevanju Etbina Kristana — dokončno izoblikovala ob Cankarjevem dejanskem srečanju z »iskalcem pravice«, kakršnega je tiste čase porajalo prodiranje kapitalističnega načina življenja in mišljenja v patriarhalne odnose med kmečkimi gospodarji in hlapci. Usoda hlapca Jerneja je bila dejanska usoda mnogih dejanskih »iskalcev pravice«. Štirideset let je delal na Betajnovi; ni toliko zemlje, da bi jo z dlanjo pokril, ne na polju, ne na senožeti, kamor še ni bil kanil pot njegovega čela. Pa je umrl stari Sitar, pa je prišel sin njegov in je rekel: »Jernej, zdaj poveži culo in pojdi, zakaj Jernej, zdaj sem jaz gospodar; zdaj si dodelal, zdaj si star in nadložen, ne maram te več... Le vzemi popotno palico in pojdi, kamor ti je pot!«

Vsi, pri katerih Jernej išče pravico, so tipični predstavniki tedaj še prevladujoče, bodisi patriarhalno konservativne, bodisi buržoazno brezobzirne in cinične, ali pa cesarsko uradne miselnosti.

Če drži, kar o srečanju med »iskalcem pravice« in pisateljem-socialistom Ivanom Cankarjem pripoveduje Etbin Kristan, tedaj imamo v tem srečanju morda tudi zasnovo razgovora med hlapcem Jernejem in Gostačevim študentom, ki v precejšnji meri tolmači Cankarjeva lastna spoznanja o razrednem značaju pravice, posvetne in božje. Spoznanje o razrednem

značaju prava in javne oblasti, o razredni vezanosti cerkvene gosposke se je v Cankarju utrdilo ob branju znanstvenih knjig o socializmu, o katerih sam pravi, da so mu le dodobrega dokazale tisto, kar mu je bilo povedalo že življenje.

Takole govori Gostačev študent: »Krepko, Jernej, krepko so mi vtepli v kožo pravo spoznanje, krepko vtepli postavo in zapoved: da je pravica ustvarjena za tiste, ki so jo ustvarili. Kaj mi je treba zdaj tožbe in pravde, kaj prerekanja z bogom in ljudmi? Največji zaklad je spoznanje, pa če je vtepeno s cepci!«

Misel, da je država s svojimi zakonodajami, sodnimi in izvršnimi organi konec koncev zmerom čuvar obstoječega družbenega reda, branilec vladajočega razreda in njegove pravice, misel, ki preveva vsega »Hlapca Jerneja«, je nedvomno marksistična misel. Prav tako je marksistična tudi misel, da božja pravica ni nič drugega ko posvetna pravica, ki naj jo v zavesti množic ovekoveči sklicevanje na božanskega zakonodajavca. Kot taka je božja pravica zaveznik izkoriščevalcev in — kakor religija nasploh — sredstvo za uspavanje izkoriščanih: »Božja zapoved pa je naredila: trpi krivico, Jernej, in kadar te udari сосед na desno lice, ponudi mu še levo; in če ti ugrabi suktnjo, daj mu še srajco!«

Tako pravi Gostačev študent.

Jernej ne more najti pravice pri tistih, ki so poklicani, da branijo pravico, ki ni njegova pravica, marveč je tuja in sovražna njegovi pravici, pravici delovnega človeka. Zato jo zaman išče pri županu, ki v prvi instanci javne oblasti brani pravico mladega Sitarja. Na nižjem, okrajnem sodišču, na visokem, cesarskem sodišču, med sodniki, policaji in jezičnimi dohtarji, in končno pri župniku, — povsod govori ista »zdrava pamet« lastnika in izkoriščevalca, s katero sta prežeta morala in pravo kapitalistične družbe in njenih stebrov: »Gospodar je gospodar in hlapec je hlapec; in če reče gospodar hlapcu: poveži culo, vstani in pojdi, je hlapcu ukazano, da vstane in gre po svoji poti. Tako je bilo od vekomaj in tako bo na vse večne čase, zakaj drugače bi bil svet narobe.«

Proti Jernejevi pravici je tudi kmet Šalander, zagovornik patriarhalno konservativne krščanske dobrodelnosti, ki naj prikrije neposredno, golo, nesramno izkoriščanje, značilno za kapitalistični red. Brambovce lastnine, pridobljene z izkoriščanjem tujega dela, nam Cankar v svoji umetnini zariše v vseh njihovih odtenkih, kakor je tisti čas tudi sicer z veliko prodornostjo odkrival dejansko družbeno bistvo posameznih političnih skupin in programov na Slovenskem, vse do Krekovega krila v klerikalni stranki in njegove socialne demagogije, o katerih je v svojem »Dunajskem pismu« v dveh, treh stavkih vse povedal.

Cankar se kot socialno demokratični kandidat za državnozborskega poslanca ni bal, da bi ga pri volitvah pustili na cedilu delavci iz zasavskih rudnikov. Narobe, njihova razredna zavednost je poleg njegovega lastnega ugleda v največji meri prispevala k temu, da je med vsemi socialno demokratičnimi kandidati na Kranjskem prav on dobil največ glasov. Toda,

na svojih shodih se je tisti čas spet srečeval z ljudmi, ki jih je tako dobro poznal iz svojih mladih let, z žrtvami dvakratnega zatiranja, gmotnega in duhovnega, s politično zaostalimi malimi kmeti, bajtarji, dninarji in drugimi siromašnimi ljudmi s slovenskega podeželja, katerim so »kralji na Betajnovi« usuznjili telo, klerikalizem pa duše.

Socialna demokracija si je tedaj tudi na Slovenskem pričela prizadevati, da bi ta socialno najmanj zavarovani del delovnega ljudstva pridobila zase. V smislu svojega programa se je zavzemala za državno zavarovanje kmečkih delavcev za primer bolezni, nezgod, invalidnosti in starosti, za uvedbo kmetijskih nadzornikov in sodišč, ki naj bi imeli pravico določati delovni čas, mezde, zakupne pogodbe itd.

Važnosti tega problema se je Cankar dodobra zavedal, prav tako pa so mu bile očitne tudi pomanjkljivosti v politiki socialne demokracije nasproti delovnemu kmetu. Predvsem je pri njej pogrešal globljega razumevanja za kmečko vprašanje in vztrajnega, nepretrganega dela na tem področju. Vedel je, da je treba prežeti zavest kmečkega delovnega človeka s spoznanjem, od kod krivice in stiske, ki ga tarejo, in kod vodi pot iz njih v boljši družbeni red. Kolikor bolj bo socialni demokraciji uspelo povezati tega človeka z delavskim razredom, toliko večji in trajnejši bodo njeni politični uspehi na Slovenskem. To je bilo Cankarju dokaj jasno. Vključujoč se v socialno demokratično politično akcijo, je hotel svojo dejavnost pred volitvami in po njih osredotočiti na prebujanje vaškega proletariata in polproletariata, ki sta v svoji zaostalosti tistikrat in še tudi kasneje dostikrat utrjevala množično podlago marsikaterim reakcionarnim družbenim prizadevanjem na Slovenskem.

Po srečanju z »iskalcem pravice« je Cankar po Kristanovem pričevanju dejal: »Ta človek je simbol... Saj je pravica na njegovi strani, ampak na vsem svetu ni prostora, kjer bi jo našel. To se pravi — je pravica in ni pravica. Šele ko je odšel, sem se spomnil, da je na milijone takih, kakršen je on. Iščejo pravice, pa ne poznajo poti do nje. Hlapci, ki so sejali, orali, kopali, pa nikdar ne žanjejo zase... To je povest!«

In nastala je povest o hlapcu Jerneju, v katerem je umetnik simboliziral tisočletni boj zatiranega in izkoriščanega človeka za njegovo pravico, za plodove njegovega presežnega dela, ki jih prisvajajo izkoriščevalci. Boj med izkoriščanimi in izkoriščevalci za plodove presežnega dela je najgloblje bistvo razrednih spopadov, ki obeležujejo vso dosedanje pisano zgodovino. To je glavna misel Marxovega in Engelsovega »Komunističnega manifesta« in v tem smislu je »Hlapec Jernej« dejansko njegova prepesnitev. Boj, ki mu je ta umetnina posvečena, ni nekaj, kar bi bilo značilno zgolj za kapitalizem. In zato je odveč modrovanje učenih Cankarjevih komentatorjev, ki meri na nezdružljivost umetnikove prispodobе z razmerjem med modernim kolektivnim delom in vladajočim buržoaznim razredom. Kar je v kapitalizmu novo, je mnogotera zakrinkanost izkoriščevalskega razmerja, ki ga vse uradno buržoazno pravo skuša predstaviti kot razmerje najvišje pravičnosti, kot korektno pogodbeno razmerje

med »delojemalcem« in »delodajalcem«. In novo je to, da je v kapitalizmu tisočletno razmerje med izkoriščanimi in izkoriščevalci stopilo v tisto odločilno razdobje, v katerem postane povsem nezdržljivo z nadaljnjim progresivnim razvojem človeštva, se pravi, v razdobje, ki pomeni zaključek razrednega izkoriščanja nasploh, začetek dejanske osvoboditve delovnega človeka in s tem tudi človeka kot človeka.

O nastanku razmerja, v katerem po eni plati nastopa kapitalist kot lastnik denarja in produkcijskih sredstev, ki so se tako ali drugače akumulirali, se pravi, nakopičili v njegovih rokah, po drugi plati pa delavec, ki nima ničesar mimo svoje delovne sile, — o nastanku tega razmerja, o tako imenovani prvotni akumulaciji, ve uradna buržoazna politična ekonomija povedati zgodbo, ki jo je Marx v svojem »Kapitalu« takole povzel:

»Ta prvotna akumulacija ima v politični ekonomiji približno isto vlogo kakor izvirni greh v bogoslovju. Adam je vgriznil v jabolko in s tem je prišel greh na človeški rod. Njen izvor nam pojasnjujejo s tem, da nam ga pripovedujejo kot anekdoto iz preteklosti. V davno minulem času so bili na eni strani pridni, pametni in predvsem varčni izbranci, na drugi strani pa so bili leni postopači, ki so zapravili vse, kar so imeli, in še več. Bogoslovska legenda nam kajpak pove, zakaj je bil človek preklet, da mora v potu svojega obraza jesti svoj kruh; zgodba o ekonomskem izvirnem grehu pa nam odkrije, zakaj so na svetu ljudje, ki jim tega ni treba početi... Tako se je zgodilo, da so prvi kopičili bogastvo, drugi pa nazadnje niso imeli ničesar več prodati razen svoje kože. In s tem izvirnim grehom se je začelo siromaštvo velikih množic, ki še zmerom, pa če še tako delajo, nimajo nič drugega prodati ko same sebe, in bogastvo maloštevilnih, ki neprestano raste, čeprav so že zdavnaj nehali delati.«

To je bila in ponekod je še modrost tistih, ki jim je naloženo, naj z učeno besedo utemeljujejo pravico, katere branilci so v Cankarjevi umetnini župan, policaji, sodniki, advokati župniki in cesar. Cankar pa je v svojem »Kralju na Betajnovi« z mogočnimi sredstvi umetnosti, ki so pogosto učinkovitejša od teoretičnih razprav, razodel globoko resnico o prvotni kapitalistični akumulaciji, kakršna je bila na Slovenskem. Tudi to delo je — kakor sem že ob neki priliki zapisal — slovenska prepesnitev Marxovega stavka: »Kapital se rodi krvav od glave do nog, iz vseh znojníc se mu cedita kri in umazanija.«

Ko govorimo o Jernejevi pravici kot pravici delovnih ljudi do plodov njihovega dela, takisto ne moremo mimo neke druge Marxove misli, ki je bila Cankarju verjetno znana, bodisi iz prvega vira ali pa posredno, iz razlag Marxovega ekonomskega nauka, od katerih je bila tedaj zlasti popularna knjiga Karla Kautskega, ali pa iz agitacijsko-propagandnih brošur in člankov, ki jih je tisti čas izdajala avstrijska socialna demokracija. Gre za Marxovo misel, da kapitalist — pa čeprav bi si svoj začetni

kapital pridobil s svojim lastnim delom in s svojo lastno varčnostjo, — prej ali slej prične živeti izključno od plodov tujega dela, prisvajajoč si presežno vrednost, ki jo ustvarja delavec: »Ko kapitalist porabi ekvivalent svojega spočetka založenega kapitala, tedaj vrednost tega kapitala predstavlja samo še skupna vsota presežne vrednosti, ki si jo je brezplačno prisvojil. Niti enega atoma od vrednosti starega kapitala ni več.« Kar kapitalist imenuje svoje, je dejansko delavčevo.

Oprt na svoje pojmovanje pravice, vse trdnije podprto z znanstveno mislijo marksizma, delavec zmerom glasneje terja, kar je njegovega . . .

V Cankarjevem času je delavski razred stopal svojim prvim zgodovinskim zmagam naproti. Njegovo in vseh izkoriščanih pravico je tolmačil naš veliki umetnik, ko je zapisal:

»Ti, ki si delal — tvoje je delo: to je postavala!«

Ta postava ni šele od danes in tudi ne šele od včeraj. Res je, vsa tisočletja pisane zgodovine ni bila nikjer uzakonjena, zakaj vse pisane postave razredne družbe so služile predvsem izkoriščevalcem in njihovim interesom. Toda odkritja sodobne etnologije kot vede o biti in navadah različnih ljudstev nam pričajo o tem, da je ta postava bila in je sama po sebi umljiva povsod tam, kjer se še nista utegnili razviti razredna družba in razredno izkoriščanje. V tisočletjih suženjstva in tlačanstva je ta postava živela globoko v podzvesti izkoriščanih, kamor sta jo potisnila morala in pravo izkoriščevalcev. Le ob izbruhih ljudskega gneva proti zatiralcem je tudi ona v taki ali drugačni obliki planila na dan, pa je bila spet zadušena in z vsemi sredstvi telesnega in duhovnega zasužnjevanja vržena nazaj v podzvest ljudstva. Praktično neuresničljiva v danih zgodovinskih okoliščinah, je bila Jernejeva pravica vir mnogim plemenitim pobudam, ki jih v različnih časih, zlasti pa v zadnjih dveh stoletjih, vsebujejo dela velikih socialnih utopistov.

Šele razviti kapitalizem s svojim glavnim notranjim protislovjem, s protislovjem med družbenim značajem produkcije in privatno kapitalističnim prilaščanjem proizvodov kolektivnega dela, je misel o pravici delovnih ljudi do plodov njihovega dela postavil na trdna tla stvarnosti in njenih realnih teženj. Boj modernega proletariata proti kapitalističnemu izkoriščanju in proti kapitalizmu kot sistemu nasploh je zavesten boj delovnega človeka za to pravico in za njeno praktično uveljavljanje. Marx in Engels kot največja misleca proletariata sta dokazala, da zgodovinske okoliščine, v katerih dandanes boj za to pravico poteka, predstavljajo hkrati realne pogoje za njeno uresničenje. Strnjenost in moč neposrednih proizvajalcev-delavcev sta rasli z rastočo podružbljenostjo dela v kapitalizmu, ki je postajala zmerom manj združljiva s privatno lastnino produkcijskih sredstev. Zmerom mogočnejše so postajale delavske strokovne in politične organizacije. V organiziranem boju s kapitalizmom je rasla zavest delavskega razreda o njegovem poslanstvu, ki mu ga je namenila

zgodovina: osvoboditi človeštvo slehernega izkoriščanja in zatiranja. »Svojih lastnih življenjskih pogojev ne more odpraviti, če ne odpravi *vseh* nečloveških življenjskih pogojev današnje družbe, ki so osredotočeni v njegovem položaju,« je zapisal Marx o proletariatu.

Vsaka zmaga delavskega razreda in z njim povezanih plasti delovnega ljudstva nad kapitalističnim sistemom, vsak njihov dejanski uspeh v boju s preostanki izkoriščevalske družbe pomeni mogočen korak naprej na poti k uveljavljanju Jernejeve pravice, pravice delovnega človeka do plodov njegovega dela, k njenemu uresničenju kot občeveljavne pravice v porajajoči se brezrazredni družbi.

Z odmiranjem razredov in vseh preostankov razredne družbe, se pravi, tudi države s posebnim aparatom upravljanja, stoječim nad neposrednimi proizvajalci, izginja presežno delo kot delo, ki ga je treba brez povračila opravljati za drugega in ki je bilo tisočletja podlaga izkoriščanju človeka po človeku. Graditev socialističnih družbenih odnosov pomeni ustvarjanje pogojev, v katerih bo svobodno skupnost neposrednih proizvajalcev upravljala s stvarmi in vodila produkcijske procese, se pravi, v celoti razpolagala s proizvodi svojega dela, dejansko ustvarjala zase, za nenehni napredek svoje materialne in duhovne blaginje, za vsestranski razvoj vsakega svojega pripadnika kot svobodne človeške osebnosti.

Pravica delovnega človeka, čigar simbol je Cankar ustvaril v svojem hlapcu Jerneju, bo s tem postala nesporna pravica osvobojenega človeka ...

Če presojamo Jernejevo postavbo kot vozlišče tisočletnih bojev med izkoriščanimi in izkoriščevalci, ki so v bojih sodobnega delavskega razreda dosegli svoj vrhunec in realno možnost zmage izkoriščanih, tedaj nam bo postalo še prav posebno očitno, kako brezplodna so modrovanja o nezdržljivosti Cankarjevega »Hlapca Jerneja« in njegove misli z bojem modernega delavskega razreda in z njegovo marksistično mislijo.

Iz vseh pričevanj, ki so nam v tem pogledu na razpolago, povsem jasno izhajajo, da je Cankar ustvaril svojo umetnino v konkretnih okoliščinah političnega boja, ki ga je socialna demokracija na Slovenskem bojevala v prvem desetletju tega stoletja. Toda kakor vsaka resnično velika umetnina je preživela svoj čas in ostala trajna pridobitev slovenske napredne književnosti.

Ne gre za to, ali je Cankar v svojem času na Slovenskem lahko našel tipičnega industrijskega delavca, v čigar liku bi upodobil bistvo kapitalističnega izkoriščanja. Takega delavca je v slovenskih industrijskih revijah nedvomno že tedaj lahko našel. Toda, kakor smo že zgoraj ugotovili, najbolj ga je vznemirjal problem, pred katerim se je sam znašel, ko je kot socialno demokratični poslanski kandidat imel opravka s politično nezavednimi kmečkimi polproletarci, z bajtarji in dninarji, ki so tedaj predstavljali še ogromno večino izkoriščanega delovnega ljudstva na Slovenskem.

Cankar je vedel, da so to žrtve najbrezobzirnejšega materialnega in duhovnega zaslužnjanja hkrati najnaravnejši zavezniki industrijskega delavstva kot najnaprednejšega odreda delovnega ljudstva. Vedel je, da jim mora socialna demokracija posvetiti vso pozornost, nenehno buditi v njih zavest o tem neogibnem zavezništvu, ki v sodobnem svetu edino lahko pripelje do zmage delovnega človeka. O nespornosti tega dejstva pričajo vse dosedanje socialistične revolucije v zgodovini, in o tem posebej priča revolucionarni socialistični prevrat pri nas, v Jugoslaviji.

V skladu s to svojo vednostjo je Cankar ustvaril svojo umetnino. Poiskal je prisposodbo, ki je bila najbližja njemu samemu kot človeku s podeželskega »klanca siromakov« in ki je bila hkrati blizu vsem delovnim ljudem na Slovenskem. V njej je s silo velikega umetnika simboliziral idejo o pravici delovnega človeka do plodov njegovega dela, idejo, ki je klic po njenem uresničenju starejši od delavskega razreda, ki pa jo lahko uresniči šele delavski razred, zbirajoč okrog sebe vse izkoriščane in tlačene plasti kapitalistične družbe, vodeč jih v boj za socializem.

»Hlapec Jernej« in vse, kar je Cankar kot slovenski pisatelj in socialist ustvaril, je bilo namenjeno slovenskemu delovnemu ljudstvu: »Zato, da se predrami, da spozna, kdo in kje da je, ter da pogleda v prihodnost«. Sovražil je literaturo, ki je brez namena in ki nima ljudem kaj povedati, kakor mu je bil nasploh zoprni vsak umetnik, ki »nima drugega dela, kot da brska po samem sebi...« in o katerem ni moči vedeti, »na koga in zakaj hoče vplivati z razkrinkavanjem in razlaganjem tistih čutov, ki jih čuti in razume komaj on sam, a ki nimajo za druge ljudi nobenega pomena«. Njegov »Hlapec Jernej«, ki ga je sam imel za svojo najboljšo povest, je družbeno-kritično, revolucionarno delo. Zato je našel pot v slovensko delovno ljudstvo in še prav posebej v slovenski delavski razred. Med obema svetovnima vojnama, ko se je proletariat Jugoslavije pripravljal na odločilni spopad z reakcionarno buržoazijo, je bilo to Cankarjevo delo najpogostejše na sporedu delavskih govornih zborov in igral-skih družin, osveščalo je, razvnelo borbena volja, dvigalo...

Če ob štiridesetletnici Komunistične partije Jugoslavije posredujemo to delo v posebni izdaji najširšim plastem slovenskih bralcev, hočemo s tem predvsem poudariti neločljivo povezanost slovenskega delavskega gibanja z doslej najvišjo zmogljivostjo slovenske pripovedne umetnosti, ki jo predstavlja ustvarjalnost Ivana Cankarja. Hkrati hočemo poudariti neločljivo duhovno povezanost Cankarjeve umetnosti in posebej »Hlapca Jerneja« z revolucionarnimi prizadevanji jugoslovanskih komunistov, ki so ustvarili trdno zvezo delovnih ljudi mesta in vasi in s tem omogočili zmago v boju za strmoglavljenje kapitalizma.

Globoko družbeno presnavljanje, ki se je po veliki osvobodilni vojni in revoluciji 1941—1945 pričelo v naši domovini, se pod vodstvom Zveze komunistov Jugoslavije razvija v doslej edinstven sistem socialistične demokracije, ki neposredne proizvajalce vse bolj osvobaja slehernega va-

ruštva in jih uvaja v upravljanje na vseh področjih družbenega življenja. »Upravljanje v imenu ljudstva«, ki navzlic vsem svojim progresivnim ciljem ni in ne more biti povsem brez negativnih teženj po varuštvu nad neposrednimi proizvajalci, prehaja v »samoupravljanje ljudstva«, ki je po svojem najglobljem bistvu istovetno z zgodovinskim uveljavljanjem Jernejeve postave: ti, ki si delal, — tvoje je delo!

V tem revolucionarnem družbenem presnavljanju ostaja trajno živa tudi Cankarjeva umetnina . . .

Revolucionar, mislec in učitelj

Ko smo pred nekaj več kot desetimi meseci na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo praznovali tridesetletnico osvoboditve, smo pokojnega profesorja in akademika Lorisa Ziherla naprosili, da vodi svečano sejo. Tedaj je vsem zbranim zadnjikrat spregovoril kot delovni tovariš in učitelj, ko je na začetku z zanj značilno prizadetostjo in zavzetostjo premočrtnega revolucionarja in misleca v kratkih, strnjenih besedah nakazal motto in smisel praznovanja na tleh te ustanove. V bistvu je bila tudi tedaj njegova misel namenjena isti temi, h kateri se je tako pogosto vračal v svojih javnih nastopih zadnjih desetih let, namreč vprašanju marksizma in marksističnega izobraževanja oziroma obrambi teoretičnih in metodoloških temeljev marksizma, brez katerih je nemogoče — kot je zapisal v predgovoru za izbor člankov in razprav »Včeraj in danes« — »njegovo ustvarjalno uporabljanje in razvijanje v novih pogojih našega časa in prostora v procesu graditve socialističnih družbenih odnosov«. To misel je konsekventno zagovarjal ves čas, kar je deloval kot učitelj na tej ustanovi, in uresničevanju te misli so bili namenjeni številni njegovi prispevki na straneh »Teorije in prakse«.

Dolga več kot štiridesetletna revolucionarna pot pokojnega profesorja Ziherla je utemeljevala to konsekventnost, ki je včasih morda nismo mogli razumeti, smo pa jo mogli in morali spoštovati ne samo zaradi tega, ker je bila namenjena uresničevanju istega skupnega cilja, graditvi samouprave socialistične družbe, marveč tudi — če ne predvsem zaradi tega — ker je bila podprta in dognana z ogromno, tako rekoč neizčrpno erudicijo, ki si jo je ustvaril v tem istem obdobju. Zato je kot revolucionar in znanstvenik — nenehno potrjujoč eno z drugim — mogel delovati kot učitelj ne samo na svojem ožjem pedagoškem področju, marveč tudi s tem, da se je zavzemal za to, da marksistična vzgoja mladine ne more biti samo stvar enega ali dveh predmetov, marveč se morajo komunisti-predavatelji boriti za uveljavljanje in razvijanje marksistične misli na vseh posebnih področjih družboslovja.

Preveč zahtevna in zato tudi neskromna bi bila naloga predstaviti, kaj šele oceniti, delo Borisa Ziherla kot marksista-znanstvenika in publicista. V osebni bibliografiji, ki jo je pripravljal ob desetletnici sedanje fakultete

za sociologijo, politične vede in novinarstvo, je samo za čas od leta 1940 do leta 1966 naštetih enajst samostojnih književnih del in 227 razprav, študij in sestavkov v knjigah in periodiki. Ta spisek ni popoln, saj je že v omenjeno zbirko »Včeraj in danes« uvrstil nekatere razprave, ki jih je napisal že pred 1940. letom — tako, npr., predgovor k prvi slovenski izdaji Plehanova »Osnovni problemi marksizma« in pa »Cankar in slovensko delavsko gibanje« — medtem ko je po 1966. letu objavil celo vrsto razprav, ki so dragocen prispevek k marksistični literaturi pri nas. Zaradi izredne obsežnosti Ziherlovega opusa, še posebej pa širine tematike, ki se ji je posvečal, je seveda nujno, da moramo opozoriti le na nekatera področja, ki jih je raziskoval, in to predvsem tista, za katera menimo, da imajo poseben pomen za marksistično izobraževanje in da njegove ugotovitve spodbujajo k nadaljnemu raziskovanju. Gotovo je tudi, da bodo številni njegovi prispevki gradivo, s katerim bo pokojni profesor Ziherl tudi v prihodnje učitelj novih visokošolskih generacij.

Prvi široki problemski sklop — vprašanja marksistične filozofije, socializma in humanizma — je načel že 1934. leta z že omenjenim predgovorom k Plehanovu, za katerega je zapisal, »da gre za neposredno pričevanje o naših tedanjih spopadih s predstavniki buržoazne filozofije na Slovenskem, proti katerim smo uveljavili marksistično filozofsko misel, dialektični materializem«. Po osvoboditvi je to delo nadaljeval s knjigo »Dialektični in zgodovinski materializem«, namenjeno raziskovanju klasičnih marksističnih del, z učbenikom »Oblike družbene zavesti«, zbornikom člankov in razprav »Književnost in družba«, zbornikom »O humanizmu in socializmu« itn. Zlasti za zadnji zbornik, v katerem je Boris Ziherl zbral večji del svojega znanstveno-publicističnega delovanja iz let 1957—1965, velja, da je v njem razčlenil in utemeljil svoje poglede na nekatera bistvena vprašanja marksistične filozofije, hkrati ko je vanj uvrstil tudi nekatere pomembne prispevke iz drugega širokega problemskega sklopa, ki se mu je posvečal, to je iz teoretičnih in idejnih problemov umetnosti.

»Zapiski ob nekaterih razpravah o humanizmu in socializmu«, pred tem so izšli v treh člankih v reviji »Teorija in praksa«, imajo slej ko prej osrednje mesto v tej zbirki. Z njimi je Boris Ziherl posegel v razpravo med filozofi in sociologi pri nas o problemu alienacije človeka v sodobnem svetu in procesu dezalienacije in reintegracije človeške osebnosti. Izhajajoč iz tega, kar je bistveno v marksizmu — tj., njegova materialistična dialektika in pa odkritje dejanskih gibal družbenega razvoja in tistih realnih možnosti, ki zavestni akciji sodobnega človeka odpirajo konkretne oblike njegove osvoboditve kot človeka — se je Boris Ziherl zavzemal za stališče, da je dezalienacijo vzeti kot ključni problem marksizma. Delavski razred je osrednji subjektivni dejavnik človeka v današnjem svetu, ki se pri nas uveljavlja v samoupravljanju. To združuje neposrednega proizvajalca s sredstvi in pogoji njegovega dela. Praksa družbenega samoupravljanja — v kateri poteka zgodovinsko najpomembnejši dezalienacijski osvobodjevalni proces — je tista, ki v zavesti neposrednega proiz-

vajalca razvija in utrjuje spoznanje o enotnosti njegovih individualnih in občedružbenih interesov, ga osvobaja položaja in miselnosti, značilnih za mezdnega delavca in podanika. Vendar — tako je opozoril v tej studiji — zavest o enotnosti individualnih in družbenih, kolektivnih interesov se nikakor ne oblikuje stihijsko, avtomatično, v smislu nekega »mehaničnega determinizma«, marveč le postopno, pri čemer je treba razločevati med subjektivnimi in objektivnimi pogoji in realnimi možnostmi. Zavedna akcija socialističnih sil se na tem področju uveljavlja kot zmerom važnejši subjektivni dejavnik dezalienacijskih procesov v naši družbi.

V zadnjem delu te razprave je bil Boris Zihlerl že izrazito polemičen. Njegova kritika je bila namenjena tistim, ki niso sposobni, da bi v svoji kritiki prehodnega obdobja in družbenih odnosov v socialistični državi deformacije subjektivnega izvora, ki jih je mogoče neposredno odstraniti, ločili od objektivnih, globlje zakoreninjenih teženj in pogojev. Kot te načelne Zihlerlove ugotovitve o potrebi razlikovanja med objektivnimi in subjektivnimi pogoji in realnimi možnostmi teoretično niso sporne, pa vendarle še ostaja odprto vprašanje, ali je v vsakem primeru mogoče pravilno razmejiti objektivne od subjektivnih pogojev in narobe.

V tej zbirki je objavljen tudi prispevek z naslovom »Nekaj o filozofiji in sociologiji danes«, ki je izšel 1959. leta v zvezi z vsakoletnimi posvetovanji jugoslovanskega društva za sociologijo in filozofijo. Nanj bi opozorili zaradi dveh stvari.

Prvič, v njem je Boris Zihlerl izrecno zavrnil stališče, da »ni posel znanosti izražati interese in naloge kateregakoli posebnega družbenega razreda«, o čemer je bil govor na tem posvetovanju v zvezi z odnosom ideologija in znanost. Pri tem je opozoril na znano Leninovo misel, da v »družbi, zgrajeni na razrednem boju, ne more biti nepristranskega družboslovja«. »Boj za dejansko svobodno znanost« — tako je zapisal v tem prispevku — »prosto razredne omejenosti, nikakor ne izključuje priznanja dejanskega stanja, se pravi priznanja, da v zgodovinskih pogojih razredne družbe vlada v družboslovju pristranost. Narobe, ta boj, ki zmerom ustreza dejanskim interesom naprednih družbenih skupin, takšno priznanje ravno predpostavlja, ker se je samo na njegovi podlagi mogoče lotiti družboslovnih problemov konkretno, zares objektivno in do kraja kritično. Zato je šele zgodovinski materializem, ki takšno priznanje vključuje, omogočil znanstveno sociologijo.«

Drugič, s tem sestavkom je Boris Zihlerl odprl obdobje njegovega, vse bolj kritičnega soočanja s stališči nekaterih naših sociologov in filozofov, ki je trajalo tako rekoč do njegove smrti. Tako se je v njem postavil zoper razpravljanje o »mladem« in »starem« Marxu zlasti v zvezi s problemom alienacije. Boj za odpravo alienacije je vsekakor glavni cilj in v tem smislu bistven problem konkretne socialistične družbene akcije, »toda prav v interesu tega boja je treba jasno razmejiti med marksizmom in tistimi sodobnimi buržoaznimi in drobnoburžoaznimi filozofskimi šolami, v katerih problem alienacije nastopa kot problem nasprotja med ,prvotnim, izvirnim

človeškim bistvom⁴ in konkretnim, zgodovinskim družbenim človekom. V teh šolah se problem alienacije rešuje in postavlja abstraktno, nestvarno, v smislu anarho-individualistične odveze človeka od sleherne družbenosti.«

V predavanju, ki ga je imel za vodje marksističnih krožkov v srednjih šolah 1963. leta (»Nekateri problemi filozofske misli na Slovenskem in naloge marksističnih krožkov«, uvrstil ga je v zbirko »Včeraj in danes«) je odprto postavil nekatera vprašanja idejne narave, ki so bila po njegovem mnenju značilna za tedanji čas in prostor. V bistvu gre za dve skrajnosti, ki se kažeta, to je, za dogmatizem, »ki hoče vse stvari reševati, sklicujoč se na določene postavke v delih klasičnih marksističnih piscev, uporabljajoč kot recept za rešitev vseh in vsakršnih vprašanj citate iz teh del« in pa mnenje, da je »miselno bogastvo, ki ga predstavlja delo klasičnih piscev marksizma za današnjega človeka več ali manj irelevantno«. V tej zvezi je opozoril, da se to mnenje kaže tako, da posamezni pisci skušajo filozofske koncepcije Marxa in Engelsa zamenjati z raznimi modnimi tokovi v sodobni buržoazni filozofski misli in hkrati skušajo ohraniti videz plodnega, poglobljenega razvijanja marksistične misli, ki gre prek njenih utemeljiteljev.

»O našem današnjem življenju in o družbenih razmerjih, ki se oblikujejo danes in tukaj, ne moremo reči nič pomembnejšega, če ne poznamo teorije in metode marksizma, Marxa, Engelsa in Lenina. Naše vodilo naj bo natančno proučevanje in poznavanje klasične dediščine marksizma kot teoretičnega in metodološkega izhodišča, hkrati pa razvijajmo marksistično misel na podlagi aktivnega poglobljanja v našo sodobno stvarnost.« S takimi in podobnimi besedami, vendar z istim pomenom in namenom, je nastopal zlasti v zadnjih desetih letih ter se po njih tudi ravnal kot pedagoški in javni delavec.

Za čas od 1957—1965 bi veljalo — tako presojamo na podlagi strukture zbornika »O humanizmu in socializmu«, pa tudi drugih prispevkov, ki v ta zbornik niso zajeti — da se je Boris Ziherl angažiral pravzaprav pri vseh treh poglavitnih sklopih svojega znanstvenega interesa, marksistični filozofiji in sociologiji, idejnih in teoretičnih problemih umetnosti in pa literarni zgodovini. Ne dvomimo o tem, da se bomo v prihodnosti tako na področju pedagoškega dela kot tudi zunaj njega vračali k tekstom, ki jih je napisal v znameniti polemiki okrog pomena svetovnega nazora za umetnost ter o izvoru, naravi umetniškega ustvarjanja in umetnikovi osebnosti. Isto velja tudi za tekste, ki jih je napisal na tematiko slovenske literarne zgodovine. Na visoki teoretični ravni so njegove razprave o Cankarju in Prešernu, idejni vsebini njunih del in pomenu, ki ga imata za nacionalno kulturo slovenskega naroda.

Po 1965. letu so v Ziherlovi znanstveno-publicistični dejavnosti skoraj docela prevladali problemi marksistične filozofije. Tako bi opozorili na studijo »Ob stopetdesetletnici Engelsovega rojstva«, kjer je nastopil zoper spodbijanje deleža, ki ga ima Engels pri utemeljevanju in razvijanju

marksistične dialektične metode, še posebej pa zoper to, da bi ga prikazovali kot »veliko oviro« na poti k »pravemu« in »avtentičnemu« Marxu, očitajoč mu »metafizičnost materializma«, vulgarni materializem in pozitivizem, ki vodi naravnost v dogmatizem. Slej ko prej je bila njegova kritična misel obrnjena proti »spreminjanju« Marxa v predstavnika neke abstraktne antropološke filozofije, ki jo je mogoče povezati — kot je Ziherl zapisal — »malone z vsemi tokovi sodobne filozofske in nasploh družbene misli.« V »Nekaj kritičnih pripomb k sodobnemu razpravljanju o Engelsu« je zavračal stališča nekaterih filozofov, ki v iskanju »avtentičnega« Marxa povezujejo dialektrični materializem skoraj izključno s Stalinom, kakor tudi, da Marxove filozofije nasploh ne bi imenovali »dialektični materializem«, marveč historični materializem. Prav v zadnja leta njegovega znanstvenopublicističnega dela sodita tudi dve študiji izrazito polemične narave. V razpravi »Za kakšen marksizem gre« je Ziherl kritično ocenil nekatere poskuse delitve glavnih smeri v sodobni marksistični filozofiji glede na razmerja, kakršna imajo marksistični filozofi do dialektičnih kategorij in zakonov, oziroma mesta, ki ga imajo v konkretni aplikaciji na družbeno problematiko t. i. par excellence zgodovinske ter »obče dialektične« kategorije. V polemični razpravi »Lenin in njegovi kritiki danes in pri nas« pa je v bistvu nadaljeval konfrontacijo z nekaterimi jugoslovanskimi filozofi in sociologi, ki se je pričela 1959. leta na že omenjenem posvetovanju jugoslovanskega društva za sociologijo in filozofijo okrog materializma, materialistične dialektike, kritike »stalinistične sheme« itn.

V referatu na zborovanju slovenskih zgodovinarjev iz leta 1951 »O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovinarstva« v prispevku o družbeno-političnih temeljih reformacijskega gibanja, v razpravi »Jugoslovanski narodi v letu 1848« je Boris Ziherl pokazal živ interes za slovensko zgodovino in njeno raziskovanje. Tega interesa pa za voljo velikega angažiranja na drugih področjih slej ko prej ni mogel razviti, tako da ga je tudi tu prehitela smrt.

Pokojni profesor Ziherl je bil v predvojnih letih v prvih vrstah bitke za slovensko univerzo in za njeno napredno naravo. Ob siceršnjih velikih zaslugah, ki jih ima za njeno povojno graditev, pa bi predvsem poudarili velike, v resnici neizbrisne zasluge, ki jih ima kot prvi organizator sociološkega studija in raziskovanja pri nas, in njegove zasluge za institucionalno integracijo sociologije v okviru univerze v Ljubljani.

S profesorjem in akademikom Borisom Ziherlom smo izgubili človeka, ki je v sebi združeval eminentne lastnosti revolucionarja, misleca in javnega delavca. Ob številnih spominskih kamnih, ki si jih je na področju slovenske marksistične znanosti in kulture ustvaril s svojim delom in z nikoli ugaslim revolucionarnim žarom, ne bi smeli pozabiti tega, kar je ustvarjal na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

ANDREJ KIRN

Ekološki zakoni in materialna produkcija

Ker je družba proizvedla neki določen znanstveno-tehnološki proizvodni način, je v tem najširšem smislu družba primarni izhodiščni vzrok za ekološko krizo.* Neposredni vzrok pa je specifična naravoslovno-tehnična podlaga materialnega proizvodnega načina. Človek vsak način materialne produkcije postavlja na specifično naravoslovno podlago (zakone, lastnosti), ki deluje v produkciji na tak način in v takem obsegu, kot ne bi delovala zunaj produkcije; v tem se kaže zgodovinska narava uveljavljanja naravnih zakonov in naravnih lastnosti. Ko je neka naravoslovna podlaga zgodovinsko postavljena v neki določeni način materialne produkcije, deluje ta podlaga neodvisno od družbenih odnosov in tudi ti odnosi nanjo neposredno ne vplivajo. Vplivajo lahko le tako, da izsiljujejo spremembo materialnega proizvodnega načina in s tem spreminjajo tudi naravoslovno podlago. Negativnih ekoloških učinkov *enkrat postavljene* naravoslovne tehnične podlage produkcije ni mogoče v celoti reducirati na neposredne družbene vzroke. Velik del negativnih ekoloških učinkov naravoslovnega tehničnega temelja produkcije je mogoče odpraviti le tako, da se družba odpove samemu načinu materialne produkcije ali pa da radikalno spremeni naravoslovno tehnični temelj svoje produkcije. Pretirani neposredni sociologizaciji in politizaciji vzrokov sodobne ekološke krize je zapadel tudi B. Commonner, ki vidi glavne vzroke sodobne ekološke krize v »social mismanagement of the world's resources«.¹ V širšem, posrednem smislu je ekološka kriza družben proizvod in jo je mogoče ublažiti s spremembo družbenih odnosov in z družbeno akcijo; v ožjem, neposrednem smislu pa se nobena družba na sedanji stopnji ne more odpovedati zgodovinsko nastali naravoslovno-tehnični podlagi produkcije, in zato sprememba družbenih odnosov ne more odpraviti docela ekološke krize, lahko pa odpravi specifične družbene vzroke za to krizo.

* Ta prispevek je odlomek iz večjega avtorjevega dela — Op. uredništva.

¹ Barry Commonner: *The Closing Circle. Confronting the Environmental-Crisis*, London, 1971, str. 209.

Ekološke zakone so odkrili prek njihovega negativnega uveljavljanja. Pionirski korak v tej smeri je storil Liebig in Marx mu je pripisal »nemumljivo zaslugo«. Šele na neki določeni ravni produkcijskega procesa so bile navidez zelo stare filozofske in splošno znane resnice dvignjene na raven ekoloških zakonov. Zdi se, da so z njimi našli samo moderen izraz za staro vsebino. V resnici pa je ta prevod in poimenovanje stare vsebine omogočilo bogastvo razvitejših odnosov med naravo in družbo. Ekološki zakoni, kot jih je teoretično formuliral in opisal Barry Commoner, razkrivajo huda protislovja, v katere se zaplete razvoj materialnih produktivnih sil in družbe sploh v svojem produkcijskem odnosu do narave.

»Prvi zakon ekologije:
Vse je povezano z vsem.

Zakon odseva zamotano mrežo medsebojnih povezav v eko-sferi: med različnimi živimi organizmi, živimi populacijami, vrstami ter individualnimi organizmi in njihovim fizikalno-kemičnim okoljem.

Preprosto dejstvo, da je ekološki sistem sestavljen iz mnoštva med seboj povezanih delov, ki delujejo drug na drugega, ima presenetljive posledice (. . .). Sistem je ustaljen prek svojih dinamičnih lastnosti samonadomeščanja; če so te lastnosti preveč obremenjene, lahko to pripelje do dramatičnega zloma; kompleksnost ekološke mreže in njena notranja stopnja cikličnosti določata, do katere mere in kako dolgo je lahko obremenjena, ne da bi prišlo do zloma; ekološka mreža je neke vrste ojačevalec, tako da imajo lahko tudi majhne motnje na enem mestu velike oddaljene in zakasnele učinke.«² Engels je staro filozofsko dialektično tezo o vsesplošni povezanosti apliciral prav na ekološke posledice človekovega poseganja v naravo. »Kajti v naravi ni nobeno dogajanje osamljeno. Vsaka stvar vpliva na drugo in narobe; naši prirodnoslovci ne morejo jasno videti najpreprostejših reči večinoma prav zato, ker pozabljajo na to vsestransko gibanje in medsebojno delovanje.«³

Človekova znanstveno-tehnološka produkcijska dejavnost in poraba sta takšni, da lahko sicer preprečujeta umetne pretrse, obremenitve posamičnih elementov ekološkega sistema, da jih časovno odložita, toda le tako, da jih preneseta na druge člene tega sistema, kjer negativni učinki človeka neposredno in trenutno ne prizadenejo. Zaradi vsesplošne vzvratne zveze, ki jo izraža navedeni ekološki zakon, se ti učinki s časom razdelijo na ves sistem in dosežejo navsezadnje tudi človeka.

² Ibidem, str. 33, 39.

³ Friedrich Engels: *Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka*, Karl Marx / Friedrich Engels: *Izbrano delo v petih zvezkih*, Ljubljana 1969–1975; nadalje uporabljena kratica MEID, zv. IV str. 321–322; Marx-Engels *Werke*, Dietrich Verlag, nadalje uporabljena kratica MEW.

»Drugi ekološki zakon:
Vse mora nekam iti.

Ta zakon enostavno ponavlja osnovni fizikalni zakon, da je materija neuničljiva. Če ta zakon prenesemo v ekologijo, poudarja, da v naravi ni nič takega, kar bi se 'zgubilo' . . . Nič se 'ne zgubi', temveč se preprosto premesti z enega kraja na drugi, se preoblikuje iz ene molekularne oblike v drugo, pri čemer deluje na življenjske procese organizmov, v katerih se naseli za nekaj časa. Eden glavnih razlogov za sedanjo ekološko krizo je v tem, da so iz zemlje potegnili velike količine materiala, jih spremenili v nove oblike ter odložili v okolje, ne da bi upoštevali . . . ,da mora vse nekam iti'. Tako so se v naravi nakopičile škodljive količine materiala na takih mestih, kamor ne sodijo.«⁴

Moderna znanstveno-tehnološka produkcijska in porabna dejavnost sta na ta zakon usodno pozabljali. Marx je videl negativne ekološke strani s prirodoznanstvenega vidika predvsem v kapitalistični agrarni produkciji in v veliki koncentraciji prebivalstva v urbaniziranih središčih, kjer se odpadli produkti človekove porabe ne vračajo tja, kamor bi se morali, tj. v agrikulturo. »V Londonu npr. ne najde to za izloček 4,5 milijona ljudi boljše uporabe, kakor da z velikanskimi izdatki s temi izločki zasmrajujejo Temzo.«⁵ Po Marxu je od vrste ekonomskih, tehnoloških in znanstvenih pogojev odvisno, da se izmečki in odpadki lahko ponovno uporabijo. »Z razvojem kapitalističnega produkcijskega načina se širi izkoriščanje izmečkov produkcije in potrošnje. (. . .) Dražitev surovin seveda spodbuja, da odpadke izkoristijo.«⁶

Delovni produkcijski proces ugasne v produktu in odpadnih elementih. Ti odpadni elementi velike industrije pa so se kazali Marxu predvsem kot ekonomski problem, pa tudi kot resen ekološki problem. Seveda pa ekoloških problemov ne povzročajo samo odpadni elementi, ampak tudi sama človekova produkcijska in tudi porabna sredstva. Ekološko ogroženost človeka, podiranje elementarne enotnosti in povezanosti človeka z naravo je videl Marx le v kapitalistični obliki industrijskega načina agrarne produkcije. V Marxovem času so bili še nepomembni izmečki produkcije, ki jih ni bilo mogoče več ponovno uporabiti v agrikulturi ali v industrijski produkciji. Marxa in tudi celotne njegove dobe do današnjih dni ni posebno zanimala nadaljnja usoda teh izmečkov; ni ga zanimalo, kakšno je njihovo potovanje skozi ekološke sisteme in kako se s tega potovanja vračajo k človeku, ga ogrožajo in deformirajo njegovo fizično in duhovno eksistenco. »Izmečki produkcije so, npr. v kemični industriji, tiisti postranski produkt, ki se izgublja pri majhnem obsegu produkcije . . .«⁷ Marxu se še ni vsiljevalo vprašanje, kakšni problemi in proti-

⁴ Barry Commoner: *The Closing Circle*, London 1971, str. 29—41.

⁵ Karl Marx: *Kapital III*, Ljubljana, 1973, str. 115; MEW, zv. 25, str. 110.

⁶ Ibidem, str. 115; 111.

⁷ Ibidem, str. 115 110.

slovja nastanejo med človekovo produkcijsko dejavnostjo in naravo, ko se ti izmečki začnejo »zgubljati« pri velikem obsegu produkcije in ko se začnejo zgubljati ne samo v maloštevilnih industrializiranih središčih ali deželah, ampak na vsem planetu. Tedaj morajo kvalitativni učinki nekdamajhnih količin prerasti v kvalitativne spremembe velikih razsežnosti. Ali je mogoče popolnoma upoštevati drugi zakon ekologije in preprečevati... »kopičenje škodljivih količin materiala na mestih, kamor po naravi ne sodijo«⁸, ko človekova produkcijska in porabna dejavnost postajata vse bolj raznovrstni in spreminjajoči se v planetarnem merilu?

»Tretji zakon ekologije:
Narava zna najbolje.

Glede na moje izkušnje menim, da bo to načelo najverjetneje naletelo na znaten odpor, ker je na prvi pogled v protislovju s trdno vsidrano mislijo o izjemni zmožnosti narave človeških bitij. Ena od temeljnih značilnosti moderne tehnologije, je, da teži k »popravljanju narave« — pri oskrbi s hrano, obleko, bivališčem, s sredstvi komuniciranja in izražanja — in pri vsem tem prekaša tisto, kar je človeku na razpolago v naravi. Če povemo naravnost, pravi tretji zakon ekologije, da vsako večje človekovo spreminjanje naravnega sistema utegne škodovati temu sistemu (...). Za vsakim živim bitjem sta pravzaprav že kaki dve ali tri milijarde let »raziskovanja in razvoja«. (...) Zato sta struktura sedanjih živih bitij ali organizacija sedanjega naravnega ekološkega sistema najverjetneje »najboljši«, slabše komponente so že izpadle zaradi stroge izbire, in zato bi vpeljavanje novih komponent prineslo slabše rešitve od tistih, ki so se obdržale po naravni izbiri.

To načelo je še posebej pomembno za področje organske kemije. (...) Tretji zakon ekologije trdi, da je navadno škodljivo, če umetno vpeljujemo organske spojine, do katerih ne prihaja v naravi, temveč jih vpeljuje človek in so aktivne v živem sistemu. To gre pripisati temu, da so dejansko obstoječe raznolikosti kemičnih substanc v živih bitjih mnogo bolj omejene kot pa *možne* raznolikosti. (...) Nedvomno obstaja velikansko število proteinskih vrst, ki jih žive celice ne proizvajajo. V zvezi s povedanim lahko domnevamo, da so se mnoge izmed možnih proteinskih vrst nekoč oblikovale v nekem določenem živem bitju in so jih potem zavrgli, ker se je pokazalo, da so škodljive.

Zanimivo je dejstvo iz organske kemije, da obstaja encim za vsako organsko substanco, ki jo proizvaja živi organizem v naravi, in ta encim lahko razkroji substanco. V bistvu ne pride do sinteze organske substance, dokler ni poskrbljeno za njen razkroj — proces obnavljanja in razkroja je s tem okrepljen. Kadar človek sintetizira novo organsko substan-

⁸ Barry Commonner: *The Closing Circle*, London 1971, str. 41.

co z molekularno strukturo, ki znatno odstopa od vrst, ki se pojavljajo v naravi, potemtakem obstaja možnost, da ni nobenega encima, ki bi jo razkrajal, in zato pride do kopičenja snovi.

V zvezi s povedanim lahko trdimo, da je vsaka organska substanca, ki jo je naredil človek in je ne najdemo v naravi, je pa dejavna v drugih organizmih, lahko potencialno nevarna za druge oblike življenja. (. . .) Takšni pogosti katastrofalni rezultati mnoge prepričajo, da „zna narava najbolje“.«⁹

Marxovo gledanje na človekovo produkcijo drugotne narave je tuje arhaičnemu izkustvu predznanstvene in natehnološke kultivirane zavesti ki jo izraža tretji zakon ekologije. Marx bi ga verjetno uvrstil med »otroško zadržanje do narave«, s katerim je opravilo znanstveno-tehnološko revolucioniranje vse narave. Človek zna producirati bolje z vidika svojih potreb in interesov, toda ne zna pa bolje producirati z vidika delovanje celotnega zemeljskega bio-ekološkega sistema. Tretjega ekološkega zakona ni mogoče razumeti kot željo, da bi se človek ne vmešaval v naravo, oziroma da je vsako takšno vmešavanje slabo; s tem bi namreč trdili, da je slabost in zlo že v tem, da človek sploh je, ker brez vmešavanja in spreminjanja narave človek ne more obstajati in tudi njegov razvoj bi bil brez tega nemogoč. Človek v produkcijskem procesu z razstavljanjem, s kombiniranjem in konstruiranjem ne reproducira in ne daje svoje oblike samo tistemu, kar v naravi je, ampak tudi tistemu, kar je po naravi možno. Človek producira in reproducira naravo v njeni dejanskosti in v njeni možnosti. Z razvojem produktivnih sil in človekovih potreb se človek vse bolj usmerja na naravo v možnosti. Naraščajoči obseg človekove produkcije narave v možnosti prihaja v sovražen, uničevalen konflikt z naravo v dejanskosti, zlasti s sfero življenja. Prav zaradi tega se je v več kot v dveh milijardah let »raziskovalne razvojne« dejavnosti življenja vzpostavil nadzorni mehanizem, ki ni trpel, da bi se fantastično število možnih organskih in neorganskih spojin spremenilo v dejanske. Človek pa brezobzirno prodira v ta svet fantastičnih možnosti, čeprav ima za seboj dosti krajše izkustvo glede tega, kako je treba ravnati in katere možnosti zavreči, da ostane kooperativen del globalnega bio-ekološkega sistema na Zemlji.

»Četrty zakon ekologije:
Brezplačnega kosila ni.

V ekologiji tako kot v ekonomiji ta zakon opozarja, da je vse mogoče dobiti le za neko ceno. V precejšnji meri ta zakon vsebuje že prejšnje tri zakone. Ker je globalni ekološki sistem povezana celota, v kateri se ne more nič zgubiti in nič dobiti in ki je ni mogoče vsesplošno izboljšati, se mora vse nadomestiti, kar je človek iz te celote izlekel. Ne moremo se

⁹ Ibidem, str. 41, 43, 44, 45.

izogniti temu, da bi plačali ceno, plačilo lahko samo odložimo. Sedanja ekološka kriza opozarja, da smo že skoraj preveč dolgo odlašali s plačilom.«¹⁰

Protislovna narava družbenega razvoja in napredka v razredni družbi je po Marxu vedno zahtevala »določeno ceno«. Ceno napredka v neki smeri, na nekem področju in odnosih je spremljalo nazadovanje. Razvijanje potreb in sposobnosti je bilo monopol, bilo je neenakopravno, vedno je šlo na račun nekega razreda. »Razvoj človeštva v zgodovinski dobi, ki je pred vrati zavestne preureditve človeške družbe, res poteka samo za ceno najstrašnejšega zapravljanja individualnega razvoja, kar ga edino sploh zagotavlja.«¹¹

»Podoba je, da ves naš napredek in vse naše iznajdbe nimajo drugega uspeha, kakor da materialne sile prevzemajo duhovno življenje in da se človeško življenje ponižuje v topo materialno silo. To nasprotje med sodobno industrijo in znanostjo na eni strani ter sodobno revščino in propadanjem na drugi strani, to nasprotje med produktivnimi silami in družbenimi odnosi našega časa je otipljivo in prepričljivo dejstvo, ki se ne da tajiti.«¹²

»Šele kadar bo velika socialna revolucija obvladovala rezultate buržoazne dobe, svetovni trg in sodobne produkcijske sile, in jih podredila skupni kontroli najnaprednejših narodov, šele tedaj človeški napredek ne bo več podoben zoprnemu poganskemu maliku, ki je hotel piti nektar iz lobanje ubitih.«¹³

Za Marxa se družbena »cena« za razvoj plačuje le v razrednih družbah, v brezrazredni komunistični družbi pa takšna oblika razvoja odpade. Marx ne pove jasno, ali velja takšen protisloven odnos med napredkom in nazadovanjem tudi za človekov odnos do narave. Po Marxu se spet samo v najbolj razviti razredni družbi plačuje družbena »cena« za nadzor nad naravnimi silami s tem, da se ne nadzira družbenih sil. »Zdi se, da kolikor bolj dobiva človek oblast nad naravo, toliko bolj dobivajo oblast nad njim drugi ljudje ali njegova nizkotnost.«¹⁴ V komunističnem proizvodnem načinu naj bi izginilo to protislovno združevanje napredka in nazadovanja. Takšna možnost neprotislovnega razvoja je postala danes vprašljiva. Sovjetski marksistični teoretiki, zlasti marksistično misleči naravoslovci trdijo, da je smiselnost takšne vprašljivosti odvečna. Tako npr. Šklovskij meni, da je po odpravi kapitalističnega sistema edina možna omejitev za družbeni razvoj končnost in neobnovljivost naravnih surovin.

¹⁰ Ibidem, str. 46.

¹¹ Karl Marx: *Kapital III*, Ljubljana, str. 101; MEW, zv. 25, str. 99.

¹² Karl Marx: *Govor na obletnici lista »People's Paper«*, MEID, zv. IV., str. 8; MEW, zv. 12, str. 4.

¹³ Karl Marx: *Bodoči rezultati britanskega gospodarstva v Indiji*, MEID, zv. III, str. 596; NEW, zv. 9, str. 226.

¹⁴ Karl Marx: *Govor na obletnici lista »People's Paper«*, MEID, zv. IV, str. 8; MEW, zv. 12, str. 3—4.

»Brž ko bo človeštvo premagalo sedanjo krizo, ki jo je izzvala na našem planetu navzočnost dveh antagonističnih sistemov — socializma in kapitalizma, bo edini dejavnik, ki bo omejeval nezadržano eksponentialno rast proizvodnih sil, omejenost materialnih virov, ki jo določajo končne (če tudi relativno velike) razsežnosti našega planeta.«¹⁵ Šklovskij meni, da bo omejujoči dejavnik prav kmalu postal bistven. Pri tem pa ostaja odprto, ali so te omejitve vendarle toliko oddaljene od današnje točke razvoja civilizacije na Zemlji, da dopuščajo razvoj in preobrazbo celotnega človeštva v komunistično družbo z osnovnimi komponentami Marxove vizije izredno visoko razvitih proizvodnih sil, ki omogočajo vsestranski in neomejen razvoj individuov? Ali so naravne predpostavke dovolj široke in neizčrpne za komunistični proizvodni način v planetarnem obsegu? Načelno teoretično je verjetnost takšne omejitve mogoče odpraviti s tremi idejami:

- a) pridobivati karkoli iz česarkoli,
- b) razširiti človekove naravne omejitve produkcijske dejavnosti na Zemlji v kozmološke,
- c) popolnoma obnoviti porabljene snovi,
- d) opustiti vso potratniško dejavnost.

Če se bo pokazalo, da so te imaginacije praktično možne, potem dejansko ni nevarnosti, da bi nastajanje materialnih planetarnih predpostavk za komunistično družbeno-ekonomsko formacijo zadelo na omejitve ali da bi obstoječi kapitalistični proizvodni način v svoji potratniški razsipnosti porabil materialna naravna sredstva za prihodnjo planetarno komunistično družbo. Navedene teoretske rešitve reducirajo na minimum vlogo ekoloških zakonov in negativne ekološke posledice, ki postajajo vse bolj radikalne in univerzalne. Takšno »ceno« razvoja odpravljajo z besedami, češ da je mogoča popolna nevtralizacija in kompenzacija teh učinkov, in torej zanikajo četrti ekološki zakon. Sposobnost družbe, da zna vnaprej upoštevati in nadzirati negativne ekološke učinke družbenih dejavnosti, se spreminja v idealizirano božansko vsevednost in predvidljivost.

Engels je eksplicitno opredelil protislovni odnos človekovega obvladovanja in prilaščanja narave, kot ga izraža četrti ekološki zakon. »Toda nikakor si preveč ne domišljajmo zaradi svojih zmag nad naravo. Za vsako tako zmago se nam narava maščuje. Slehera zmaga prinaša sicer predvsem tiste posledice, ki smo jih pričakovali, toda v drugi in tretji vrstici so posledice čisto drugačne, nepričakovane, ki le prepogosto prve posledice spet razveljavljajo.«¹⁶ Tako za Engelsa kot za Marxa je mogoče splošno veljavnost tega odnosa odpraviti s komunistično preosnovo družbenega proizvodnega načina in z napredovanjem znanosti. »In res, z vsakim dnem se učimo pravilneje razumeti njene zakone in spoznavati bližje in daljnje posledice naših poseganj v prirodni tok narave. Zlasti odkar

¹⁵ I. S. Šklovskij: *Vselenaja, žizn' razum*, Moskva 1973, str. 290.

¹⁶ Friedrich Engels: *Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka*, MEID, zv. IV, str. 523; MEW, zv. 20, str. 452—453.

se prirodne znanosti v tem stoletju močno napredovale, lahko čedalje lažje spoznavamo in s tem obvladujemo tudi najbolj naravne posledice vsaj svojih najbolj navadnih dejanj v proizvodnji.«¹⁷

Ekološki zakoni ter materialna in družbena preobrazba proizvodnega načina

Nastajanje drugotne očlovečene narave in njen odnos do primarne narave za Marxa nista problematična. To naravo človek ustvarja s pomočjo naravnih zakonitosti in naravnih sil in potemtakem med njima ni mogoče načelno protislovje. Toda človekova uporaba naravnih sil in snovi je selektivna in zato se s človekovo dejavnostjo predimenzionira obseg delovanja nekaterih zakonov in lastnosti snovi in spreminja njihova medsebojna razmerja. Človek spravlja v medsebojna učinkovanja naravne sile in snovi, ki v naravi delujejo izolirano, v majhnem obsegu, ali pa obstoji samo kot možnost. Ko človek možna učinkovanja spreminja v dejanska, na temelju naravnih zakonitosti vpeljuje v naravo, tako v prvotno kot drugotno, nova razmerja, ki so lahko destruktivna tako za prvotno kot za drugotno naravo. Človek je tehnološko reproduciral naravne procese, ki prihajajo v konflikt z biološkimi procesi. Marx je menil, da so tudi biološki procesi živih bitij neke vrste tehnološki procesi. Človek se po Marxu razlikuje od živali tudi po tem, da reproducira celotno naravo. To reproduciranje pa se na visoki znanstveno-tehnološki produkcijski ravni vse bolj kaže kot destrukcija. Človek mora težiti k temu, da bi svoje tehnološke procese zgradil po vzorcu sklenjenih cikličnih naravnih bio-ekoloških procesov. Tehnologija bio-ekoloških procesov je vrhunska naravna tehnologija, ki se je izoblikovala z razvojem življenja na Zemlji. Človek z manj kompleksnimi in nesklenjenimi tehnološkimi procesi produkcije in porabe nenehno ogroža in podira bolj občutljive in zaprte bio-ekološke sisteme na Zemlji. Njihovo krožno sklenjenost prekinja in jo s tem razstavlja v množico izoliranih procesov. Dosedanje anti-biološko in anti-ekološko koncipirane tehnologije hkrati s tem, ko človeku omogočajo zadovoljevanje najraznovrstnejših potreb, ogrožajo zadovoljevanje nekaterih njegovih osnovnih naravnih potreb.

Velika industrija, ki je koncentrirala prebivalstvo v mestih, po Marxu »moti presnavljanje snovi med človekom in zemljo«. Marxova vizija je bila, da bo motenje tega presnavljanja odpravila višja sinteza poljedelstva in industrije. Barry Commoner vidi konkretno perspektivno rešitev v duhu Marxove sinteze, v tem, da se mesta in industrijska središča s posebnim sistemom povežejo s poljedelsko produkcijo in da se mesta zidajo kot nekakšne velike vasi. Marxovi sintezi ne more iti le za tem, da se poljedelstvu daje industrijska narava, ampak da je tudi industrijski tehnološki proces tako sklenjen z naravnim okoljem, kot se najbolj kaže

¹⁷ Ibidem, str. 524; 453.

v poljedelski produkciji. Takšne teoretične rešitve izraža ideja popolnega obnavljanja (»recycling«) tehnoloških procesov v produkciji in porabi. To bi bilo popolno porabno-produkcijsko-tehnološko posnemanje bio-ekološkega sistema. Avtorji, ki menijo, da je ta načrt mogoče popolnoma uresničiti, spregledajo, da popolnost krožne narave bio-ekološkega sistema temelji med drugim na konstantnosti potreb živih bitij. Človek pa je bitje, ki svoje potrebe nenehno kvantitativno in kvalitativno razširja in mora nenehno spreminjati materialne načine zadovoljevanja svojih potreb, načine, ki so pri vseh drugih živih bitjih dolga obdobja relativno konstantni. Način proizvodnje in porabe pri živalih se skorajda ne spreminjata. »Žival oblikuje samo v skladu z mero in potrebo svoje vrste, v katero spada, medtem ko zna človek proizvajati po meri sleherne vrste.«¹⁸ Biosfera je produkt življenjske dejavnosti organskih oblik, hkrati pa je predmet dejavnosti človeka, ki se radikalno razlikuje s svojo dejavnostjo od vseh teh oblik. Človek kot živo bitje — kot naravno bitje — mora ostati vključen v bio-ekološke cikle; na drugi strani pa kot posebno živo družbeno bitje razvija proizvodni način, ki ga radikalno loči in izolira od teh ciklusov. Način človekove dejavnosti je v načelu nasproten naravnim reproduktivnim krožnim procesom. Človekova ustvarjalna dejavnost je v bistvu linearno odprta, ne pa krožna, reproduktivna. Krožna, stabilna narava ekoloških procesov je mogoča tudi zavoljo specifičnega načina vključenosti vseh živih bitij — razen človeka — v okolje. »Normalno bivanje živali je dano hkrati z razmerami, v katerih živijo in katerim se prilagajajo.«¹⁹ »Normalne razmere« svojega bivanja pa človek sam ustvarja; še več, nenehno jih spreminja. Sodobno protislovje med človekovo produkcijsko dejavnostjo in naravo lahko prisili človeka, da svojo dinamično, odprto, linearno usmerjeno ustvarjalnost spremeni za ceno svojega obstoja v neustvarjalno, krožno, reproduktivno dejavnost. Da bi človek ohranil svojo povezanost in enotnost z življenjem, bo prisiljen v svojo proizvodno dejavnost vgraditi načela delovanja cikličnih procesov v biosferi; hkrati z razvojem svojih potreb in z njimi povezane ustvarjalnosti pa bo uvajal vedno nove elemente, ki jih ne bo mogoče združiti s krožno reproduktivno naravo proizvodne dejavnosti. Iz tega izhaja načelna nemogućnost, da bi človek popolnoma vnaprej določil in nadziral negativne učinke svoje proizvodnotehnološke dejavnosti.

Ta načelna nemogućnost temelji na tem:

1. da človek ne razpolaga z absolutnim, sklenjenim znanjem;
2. da ne more popolnoma teoretsko-eksperimentalno določiti vseh možnih negativnih posledic svoje možne proizvodno-tehnološke dejavnosti, dokler je ne prevede v prakso;
3. da ne more za vse obstoječe in vse nove elemente svoje proizvodne in porabne dejavnosti vnaprej določiti, kakšno bo njihovo medsebojno učinkovanje. Človek ne more vedeti, kaj vse lahko ve, kaj bo

¹⁸ Karl Marx: *Pariški rokopisi*, MEID, zv. I, str. 309; MEW, EB I, str. 517.

¹⁹ Friedrich Engels: *Dialektik der Natur*, MEW, zv. 20, str. 466.

v prihodnosti ustvaril in v kakšen konflikt bo novo prišlo z obstoječim. Tehnološki napredek je vse bolj odvisen od napredka temeljnih znanosti in njihovih teorij. Čim bolj pa je neka teorija splošna in vsebinsko polna, tem težje je določiti, kakšne bodo njene posledice, ki lahko vodijo k praktični uporabi. Čim večji je domet teorije, čim večjo empirično variabilnost subsumira, toliko univerzalnejšo empirično tehnološko prakso implicira. To zvezo lepo ponazarja izrek, da nič ni bolj praktičnega od dobre teorije.

Ekološki izziv družbenim sistemom

Pri prehodu v komunistično ekonomsko formacijo ne bo šlo predvsem za prevzem obstoječih tehnologij ali za razvijanja njihovih načel, temveč za radikalno preoblikovanje obstoječih tehnologij, da bi jih spravili v sklad z vsestranskimi in dolgoročnimi cilji zadovoljevanja človekovih potreb. Do zdaj je človek svojo humanizirano naravo gradil s kratkoročnimi in izoliranimi cilji. Še za današnji produkcijski odnos do narave v veliki meri drži Engelsova ugotovitev: »Vsem dosedanjim produkcijskim načinom je šlo za najbližji, najneposrednejši delovni učinek... Nadaljnje posledice, ki so nastale šele pozneje in katere je rodilo njihovo ponavljanje in kopičenje, pa so popolnoma zanemarjali. Pri današnjem produkcijskem načinu šteje tako glede prirode kakor glede družbe le prvi, najbolj otipljiv uspeh; (...) kjer posamezni kapitalisti producirajo in zamenjavajo zaradi neposrednega profita gre lahko predvsem le za najbližje, najbolj neposredne uspehe.«²⁰ Ekološke in družbene posledice tehnologije pa so že inicirale elemente nove prakse. Vpeljavanje »ocenitve tehnologije« (technological assesment) presega podjetniško-profitniška monopolna merila in jih potiska v vedno bolj široke družbene okvire. Zasebni in monopolni interesi iščejo najrazličnejše metode in pritiskajo, da bi našli mesto v družbenih merilih, še več, da bi se sami predstavili kot najširši družbeno sprejemljivi interes. Humanizirana narava kot celota je bila v bistvu nenamern rezultat namernega uresničevanja izoliranih ciljev. Sedanja ekološka kriza, kriza človekovega domovanja na Zemlji, nas sili v radikalno novo osmislitev človekovega odnosa do narave, načina človekove produkcijske dejavnosti in ciljev te dejavnosti. V sodobnem konfliktu med človekovo dejavnostjo in naravo se spreminjata vrednost in aktualnost posamičnih momentov v Marxovem razumevanju odnosa med družbo in naravo. Marxova misel o naravi kot človekovem anorganskem telesu je lahko edinole teoretsko-filozofsko izhodišče na načelno preusmeritev v praktičnem odnosu do narave. Narava tu ni nekaj zunanjega, človeku tujega. Prisvajanje anorganskega telesa mora biti takšno, da se ne uničujeta ne anorgansko ne organsko človekovo telo.

²⁰ Friedrich Engels: *Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka*, MEID, zv. IV., str. 326—327; MEW, zv. 20, str. 454—455.

Prisvajanje ne more biti podrejeno izključnim ciljem in potrebam človeka, ampak tudi zakonitostim in lastnostim obstoja anorganskega telesa. »Proizvodna dejavnost človeštva v celoti bo morala vključiti celestnost procesov, ki potekajo v biosferi, tako da bi bili vsi elementi te dejavnosti, ki jih je proizvedel neposredno človek ali pa so potekali v naravi pod njegovim vplivom in upravo, harmonična celota«²¹

Da bi pa človek lahko vzpostavil takšno harmonično celoto med družbo in naravo, se bo moral odreči marsikateremu cilju in potrebi. Odreči se bo moral tudi dosedanemu ozkemu merilu tehničnega napredka, ki je upošteval le tehnične in ekonomske možnosti.

Barry Commonner meni, da bo nujno najprej v ZDA potem v vseh industrializiranih deželah in navsezadnje na vsem planetu popolnoma reorganizirati proizvodno-tehnološki sistem v skladu z ekološkimi načeli. Ta naloga pa bo lažje izvedljiva v socialistični družbi, kjer so interesi in akcije bolj enotni, čeprav trenutno noben družbeni sistem ni razvil sredstev za preprečevanje in izhod iz ekološke krize. »Kot kaže, sta se v obeh primerih razvijali tako socialistična kot kapitalistična ekonomska teorija, ne da bi upoštevali omejeno sposobnost biološkega kapitala, ekološkega sistema. Iz tega izhaja, da še ni noben izmed obeh sistemov prilagodil svojih ekonomskih dejavnosti zahtevam okolja. Oba sistema nista dovolj pripravljena na to, da se postavita po robu krizi okolja; oba sistema stojita pred veliko preizkušnjo pri reševanju tega perečega problema.«²² Tehnični napredek tako v svoji eksponencialni kapitalistični kot v socialistični različici ni bil družbeno nadzorovan in se uvršča med samorasle predpostavke dosedanje zgodovine. Tehnični inventivni-inovacijski proces je bil z vidika individualnega in skupinskega ustvarjanja ter podjetniške ravni vpeljevanja inovacij vseskozi racionalen in nadzorovan v okviru parcialnih meril dobička, produktivnosti dela, ekonomske učinkovitosti idr., ni pa bil nadzorovan z vidika najširših družbenih meril. Kolektivnim ali individualnim ustvarjalcem in vpeljevalcem tehničnih inovacij ni bilo mar za negativne učinke njihovega početja, še manj pa jih je skrbela narava celotnega medsebojnega materialnega učinkovanja inovacij, ki so bile vpeljane izolirano. Proizvodnja materialnih produktov kot blaga je imela za posledico, da družba ni nadzorovala globalnih učinkov materialnih lastnosti tega blaga. Ker ni obvladala družbenih lastnosti blaga oziroma družbenih odnosov z rastočo delitvijo dela, tudi ni mogla obvladati sistemskih materialnih učinkov njihovih proizvodov. Materialni nepredvideni učinki celotnega tehničnega inovacijskega procesa so se pokazali pozneje, prav tako kot družbeni učinki blagovne produkcije. Sistemski družbeni učinki blagovne produkcije so se pokazali v družbenih krizah, sistemski materialni nenadzorovani učinki takšne produkcije pa so se pokazali v razraščajoči ekološki krizi.

²¹ E. K. Federov/I. B. Novik: »Problemy vzaimodejstviya čeloveka s prirodnoj sredoj« v: *Voprosy filosofii*, št. 12, 1972, str. 57.

²² Barry Commonner: *The Closing Circle*, London 1971, str. 281.

Sodobna ekološka kriza in njena nadaljnja poglobitev ima revolucionarne implikacije za družbene spremembe. Engelsu je bilo že jasno, da je za obvladovanje daljnih naravnih in družbenih posledic človekove produkcije, spreminjanja narave in družbe potreben »... popoln prevrat našega dosedanjega produkcijskega načina in z njim vred vsega našega sedanjega družbenega reda«²³

Po sodbi ekonomista Roberta Heilbronerja privatni podjetniški sistem ne bo mogel preživeti ekološke krize brez temeljne spremembe. »Tam, kjer je sovražnik narava in ne neki drugi družbeni razred, si lahko vsaj zamišljamo, da bi lahko prišlo do prilagajanja, ki ne bi bilo mogoče v navadnih okoliščinah.«²⁴

Preobrazba družbenega sistema seveda ne bo avtomatično rezultat ekološke krize, toda kriza bo silila ljudi v akcijo, da odstranijo družbene vire te krize in družbene prepreke, ki onemogočajo celostne in dolgoročne rešitve.

Omenjene naravne produkcijske možnosti našega planeta bodo vplivale na to, da bo vse bolj nemogoča kakršnakoli oblika monopolizacije narave kot anorganskega telesa vsega človeštva. Tudi posamične nacije ne bodo mogle ravnati z naravnim bogastvom kot s svojim zasebnim anorganskim telesom in s tem odvzemati anorgansko telo drugim nacijam. Celotno človeštvo bo moralo ravnati z naravo kot s svojim enotnim in skupnim anorganskim telesom, ki ga ni mogoče razbiti na kose in ga privatizirati.

»S stališča višje ekonomske družbene formacije se bo privatna lastnina zemlje posameznih individuov zdela prav tako nesmiselna kot privatna lastnina človeka po drugem človeku. Niti cela družba, narod, pa celo niti vse istočasne družbe skupaj niso lastniki zemlje. So le njeni posestniki, jo le uživajo in jo morajo kot boni patres familias (dobri družinski očetje) izboljšano zapustiti prihodnjim generacijam.«²⁵ Naravna bogastva lahko postanejo »last« vsega človeštva samo tedaj, če tudi produkti iz anorganskega telesa lahko postanejo užitek vsega človeštva. Brez tega pogoja se utemeljevanje internacionalne narave naravnih bogastev lahko sprevrže v to, da najbolj razvite kapitalistične dežele opravičujejo agresijo, da si nasilno prisvojijo naravna nacionalna bogastva drugih dežel, zlasti dežel v razvoju.

Vzpostavitev harmoničnosti med človekovo stalno razvijajočo se produkcijsko in porabno dejavnostjo ter spremenjenim naravnim okoljem ne more biti enkratno dejanje, ampak stalno razvijajoč se protisloven proces. Grozila bo nenehna nevarnost, da bodo protislovni procesi vsaj za nekaj časa prerasli harmoničnost, usklajenost, da bodo stalno podirali vzpostavljeno optimalno harmonizacijo odnosa med človekom in naravo.

²³ Friedrich Engels: *Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka*, MEID, zv. IV., str. 525–526; MEW, zv. 20, str. 454.

²⁴ Robert Heilbroner: *Between Capitalism and Socialism*, New York, 1970, str. 282–283.

²⁵ Karl Marx: *Kapital III*, Ljubljana, 1973, str. 865–866; MEW, zv. 25, str. 784.

Vprašanje pa je, ali si bo takšno podiranje usklajenosti kot ceno za razvoj lahko privoščila prihodnja družba v razmerah izredno visoke ravni kompleksnosti znanstveno-tehnološke produkcije in porabe na vsej Zemlji, ko izidov tveganja ne bo mogoče popolnoma vnaprej preračunati, medtem ko bodo učinki nepreračunljivega ostanka lahko zelo usodni, ker bodo planetarne, ne pa lokalne narave.

V komunistični družbi hkrati razrešujejo spor in se bojujejo z naravo. Nerazvito vsebino Marxove ideje o razrešitvi spora med človekom in naravo je mogoče razumeti s pomočjo Engelsove koncepcije gospodarjenja človeka nad naravo. »In tako nas sleherni korak spominja na to, da nikakor ne gospodujemo nad naravo tako, kakor gospoduje osvajalec nad tujim narodom, kakor nekdo, ki je zunaj narave, temveč da s svojim mesom, krvjo in možgani pripadamo naravi in bivamo v njej, in da je vse naše gospodstvo nad njo v prednosti, ki jo imamo pred vsemi drugimi bitji, v tem, da lahko njene zakone spoznavamo in jih pravilno uporabljamo (. . .).

Kolikor bolj pa se to godi, toliko bolj bodo ljudje ne samo čutili, temveč tudi vedeli, da so del narave, in tem bolj nemogoč bo postal tisti nesmiselni in nenaravni nazor o nasprotju med duhom in materijo, človekom in naravo, dušo in telesom, nazor, ki se je začel razvijati po propadu klasičnega starega veka v Evropi in je v krščanstvu dosegel najvišjo stopnjo.«²⁶ Navedena Engelsova misel je po intenciji identična z Marxovo mislijo o naravi kot anorganskim človekovim telesom in o človeku, ki je tudi naravno bitje.

Marxovo kritiko družbenih vzrokov uničevanja naravnih pogojev človekove produkcije je treba razširiti tudi na dosedanje neuspehe socialističnega gospodarstva in socialistične družbe, da bi obvladovala in preprečevala uničevanje človekovega anorganskega telesa. Oba sistema sta imela hiter gospodarsko-tehnološki razvoj tudi na račun brezobzirnega uničevanja okolja. Cilji gospodarske rasti so bili sicer različni, toda dosegali so jih s pomočjo istega materialnega sredstva: z ekološko destruktivno tehnologijo in njenimi produkti. Rast produktivnosti dela je omogočalo tudi to, da se nihče ni oziral na ekološke stroške. Progresivni teoretik sodobne ekološke krize B. Commonner je izračunal, da največji del povečanja onesnaženja vode, zemlje in zraka v ZDA zadnjih 25 let ne gre na račun rasti proizvodnje ali porabe. Onesnaženje se je povečalo 7—8 krat, obseg proizvodnje pa le za 50 %, poraba na prebivalca pa za 6 %. Vzrok vidi v spremembi proizvodnje in porabe, spremembi, ki so jo spodbudili interesi monopolov, da bi imeli vse večji in večji profit. Te proizvodno-tehnološke spremembe so omogočale večjo produktivnost dela. Povečana produktivnost dela je za Marxa naravna podlaga profita, lahko pa je naravna podlaga za vrsto drugih ciljev, ki si jih zastavljajo

²⁶ Friedrich Engels: *Vloga dela pri preobrazbi opice v človeka*, MEID, zv. IV., str. 524; MEW, zv. 20, str. 453.

tudi socialistične družbe. Spremembe v tehnologiji in porabi, ki jih navaja B. Commonner in ki so ekološko destruktivne, toda kratkoročno izredno povečujejo produktivnost človekovega dela, niso zanimive le za profitniško usmerjene interese monopolov, ampak tudi za neprofitniške interese socialistične proizvodnje.

Marxova ugotovitev glede tega, da ni več mogoče otroško zadržanje do narave, ko naravoslovna znanost skupaj z industrijo revolucionira celotno naravo, je točna. Prav tako pa ni več mogoče tisto zadržanje do narave, ki v naravi vidi le amorfen delovni material, ki ga človek poljubno spreminja, upošteva le svoje ozke in kratkoročne cilje ter potrebe. Marxova koncepcija razvoja vsestranske osebnosti in neomejenega, toda nadziranega razvoja produktivnih sil v komunizmu ne bo mogla potekati na račun in s pomočjo progresivne destrukcije naravnih predpostavk človeške družbe. Marx je sicer teoretično razbil ideološko naturalistično koncepcijo narave angleških in francoskih materialistov 17. in 18. stoletja, koncepcijo, ki je ustvarjala »sisteme narave« brez zgodovinskega odnosa do človekove dejavnosti, na drugi strani pa je z nekaterimi formulacijami zapadel v absolutizacijo človeka kot subjekta, ki nima več zunaj sebe nobene neproizvedene samorasle predpostavke.

V *Kapitalu* je Marxovo razumevanje produkcijsko-tehnološkega odnosa do narave bolj objektivno, bolj upošteva njegovo navezanost na naravne predpostavke. Opirajoč se na Liebiga ugotavlja, da je povezanost družbene menjave materije predpisana z naravnimi zakoni življenja.²⁷ V produkciji realnega bogastva in pri nenehnemu širjenju tega bogastva se uveljavlja tudi moment naravne omejitve. »Realno bogastvo v družbi in možnost neprestanega širjenja njenega reprodukcijskega procesa torej nista odvisna od trajanja presežnega dela, ampak od njegove produktivnosti in od večjega ali manjšega obilja in izdatnosti produkcijskih pogojev, ob katerih poteka.«²⁸ Med temeljne produkcijske pogoje pa šteje Marx tudi samo naravo oziroma zemljo.

Marx v nekaterih mislih enostransko poudarja, da se narava podreja človekovi volji in potrebam, ne pa tudi, da se človekova dejavnost prilagaja delovanju narave. Takšni enostranski teoretični momenti v Marxovem razumevanju odnosa narave in družbe se vse bolj razhajajo z izhodišči in dognanji sodobne ekologije.

»Ker je kriza okolja posledica nepravilnega upravljanja s svetovnim bogastvom (mismanagement of world resources), jo je mogoče razrešiti in ohraniti človeku ustrezne razmere, če uskladimo družbeno organizacijo človeka z ekološko sfero. Ob tem se lahko naučimo prve lekcije iz narave: nič ne preživi na tem planetu, če ni sodelujoči del večje, globalne celote. Človek ni iztiril iz življenjskega kroga zaradi biološke potrebe, temveč zaradi družbene organizacije, prek katere naj bi človek

²⁷ Karl Marx: *Kapital III*, Ljubljana 1973, str. 906; MEW, zv. 25, str. 821.

²⁸ Ibidem, str. 913; 827.

„osvojil“ naravo: način pridobivanja bogastva, ki je povezan z zahtevami, ki nasprotujejo zahtevam narave.«²⁹

Univerzalno prisvajanje in reproduciranje narave, da si individui »... pridobe sposobnost uživanja za to vsestransko produkcijo vse zemlje (stvaritve ljudi)«,³⁰ postaja vprašljivo, če to dosegamo tako in s takšnimi sredstvi, ki se obračajo proti samim predpostavkam človekove eksistence na zemlji. Marx je, opirajoč se na Liebiga, anticipiral razraščanje prihajajoče ekološke krize z nastajanjem neozdravljive razpoke »v povezanosti družbene in z naravnimi zakoni življenja predpisane menjave materije«.³¹

»Ta neozdravljiva razpoka« je za Marxa rezultat nekega določenega družbenega načina organizacije proizvodnje. Ne sprašuje pa se, koliko je rezultat samega materialnega načina produkcije. Pri Marxu ne najdemo povezave med »neozdravljivo razpoko« in njegovo idejo o neomejenem razvoju produktivnih sil in rasti produktivnosti človekovega dela. Ali je mogoč neomejen razvoj produktivnih sil, ne da bi se še bolj poglobila ta »neozdravljiva razpoka«? Ali pa mora biti neomejen razvoj produktivnih sil vendarle omejen z »naravnimi zakoni življenja predpisane menjave materije«? S to omejitvijo je Marx povedal isto kot moderni ekologi, namreč da človek ne more produkcijskih in porabnih ciklov v nedogled izločevati iz velikega »kroga življenja« na Zemlji, ampak jih mora integrirati v ta krog, če noče ogroziti možnosti svojega razvoja in svojega obstoja.

Ali je takšno omejitev in prilagoditev razvoja produktivnih sil še mogoče združiti z idejo absolutnega izoblikovanja človekovih »... ustvarjalnih zmožnosti brez kake druge predpostavke razen poprejšnjega zgodovinskega razvoja...«?³²

V takšni absolutizaciji zgodovine človekovega dela kot edine predpostavke za nadaljnji razvoj družbe je zanikana neproizvedenost tiste predpostavke, ki jo je Marx sam imenoval prapogoj, prostor in skladišče sredstev za človekovo delo in iz katere lahko izhajajo možne omejitve za razvoj človekove ustvarjalnosti. Nobena zgodovina človekovega dela ne more te neproizvedene predpostavke spremeniti v proizvedeno, lahko pa jo spreminja v posredovano.

²⁹ Barry Commoner: *The Closing Circle*, New York 1971, str. 299–300.

³⁰ Karl Marx/Friedrich Engels: *Nemška ideologija*, MEID, zv. II, str. 45; MEW, zv. 3, str. 37.

³¹ Karl Marx: *Kapital III*, Ljubljana 1973, str. 906; MEW, zv. 25, str. 821.

³² Karl Marx: *Očrti politične ekonomije*, MEID, zv. IV, str. 65; *Grundrisse*..., str. 387.

Po preskušanih poteh

(25. kongres KP SZ)

25. kongres sovjetske komunistične partije je bil dogodek, ki bo imel v sodobni zgodovini Sovjetske zveze zanimivo mesto. Vse tisto, kar se je od 24. februarja do 5. marca dogajalo v kremeljski kongresni palači, je namreč prežemala predvsem skrb, kako utrditi in stabilizirati že doseženo na vseh področjih ter zadržati tempo in smer razvoja v zadnjih desetih letih. V tem smislu je bil 25. kongres KPSZ zares kongres kontinuitete, kot so pred in med kongresom neprestano poudarjali najvišji politični krogi v Moskvi, ki so hkrati prav to kontinuiteto ali z drugimi besedami razvoj po znanih, izhojenih in varnih poteh, prikazovali kot posebno kvaliteto.

Ta ugotovitev velja v polni meri predvsem za vsa notranjepolitična področja, medtem ko za zunanjo politiko le z nekaterimi pridržki. Resda je tudi tu sovjetska partija očitno želela zagotoviti kontinuiteto politike zadnjega desetletja, vendar tu po eni strani ni vse odvisno le od želja in interesov KPSZ oziroma Sovjetske zveze, po drugi strani pa so tekoči procesi v svetu nakopičili količinske in kakovostne spremembe, do katerih je bilo nujno zavzeti stališča, ki sicer v nobenem primeru niso bistveno nova, so pa pogosto jasnejša in bolj izdelana, kot so bila še pred kratkim.

Zaradi tega je bil 25. kongres KPSZ deležen posebne pozornosti kot mednarodni dogodek, zlasti tisti njegov del, ki je bil posvečen sovjetskim pogledom na odnose med socialističnimi državami in na stanje v mednarodnem delavskem gibanju. Tu je namreč v zadnjih letih prišlo do burnega razvoja dokaj nasprotujočih si procesov, kar je ustvarilo mnoge nove situacije, ki so od sovjetske partije nujno zahtevale, da se jasno opredeli in zavzema stališča. KPSZ je ob takih dogodkih in dogajanjih — spori s Kitajsko, zapleti v zvezi z evropsko konferenco komunističnih partij, prizadevanja za vse tesnejšo integracijo socialističnega tabora, zastoje nekaterih nesoglasij z zahodnoevropskimi partijami itn. — navadno sicer reagirala tekoče, vendar je bil kongres vseeno soočen z nujnostjo, da pove kar najbolj avtoritativno besedo o vseh teh in podobnih zadevah, da postavi vse stvari na svoje mesto in natančno definira okvire sovjetske politike.

To je tudi storil in sicer tako, da je za dolgo odpravil vse dvome in nejasnosti v zvezi s sovjetskimi stališči vsaj do dveh pomembnih vprašanj — odnosi med socialističnimi državami, odnosi med komunističnimi partijami.

Razumljivo je, da je za sovjetsko partijo v središču pozornosti tako imenovana socialistična skupnost, ki jo sestavljajo: Sovjetska zveza, DR Nemčija, Poljska, Češkoslovaška, Madžarska, Romunija, Bolgarija (članice Varšavskega pakta in SEV) ter Mongolija in Kuba (članici SEV). Ta socialistična skupnost, v kateri pripada Sovjetski zvezi nesporno vodilno mesto, je po sovjetski oceni srčika svetovnega socialističnega procesa, kar pomeni, da ta skupnost ne le vodi ta proces, ampak mora vse ostalo biti podrejeno interesom te srčike.

Naj pri tem takoj opozorimo, da so si na 25. kongresu zelo prizadevali, da bi krog socialistične skupnosti razširili. To je, na primer, storil generalni sekretar CK Leonid Iljič Brežnjev, ki je v uvodnem referatu govoril o načelih odnosov s socialističnimi državami in pri tem dejal: »Pri odnosih s socialističnimi deželami KPSZ dosledno ravna po preizkušenem pravilu: delovati v duhu resnične enakopravnosti in zainteresiranosti za uspehe drugega ter sprejemati sklepe, ne misleč le na nacionalne, ampak tudi na internacionalne interese. Vse probleme, ki nastajajo, je po našem mnenju mogoče reševati v duhu krepitve prijateljstva, enotnosti in sodelovanja. Na teh načelih gradimo odnose z bratskimi socialističnimi državami — Bolgarijo, Madžarsko, Vietnamom, DR Nemčijo, Korejsko ljudsko demokratično republiko, Kubo, Mongolijo, Poljsko, Romunijo, Češkoslovaško, Jugoslavijo.«

Brežnjev je torej tu naštel tudi Vietnam, DLR Korejo in Jugoslavijo, ki nikakor ne sodijo v socialistično skupnost, kot jo pojmuje ZSSR, pozneje pa govoril o načelih in odnosih, ki veljajo v socialistični skupnosti, ne da bi omenjene tri države izločil, tako da je bilo videti, da socialistična skupnost zajema vse države, ki jih je v zgoraj navedenem citatu naštel.

Zanimiva in značilna je tudi tale epizoda: 4. marca je bil v kongresni palači slavnostni umetniški koncert, na katerem je bilo najvišje sovjetsko partijsko vodstvo in tudi tuje delegacije. V odmoru koncerta so sovjetski voditelji na čelu z Brežnjevom povabili šefe delegacij partij iz socialističnih držav »na kozarček«; prišlo je do bežnega, čisto neformalnega kratkega srečanja, med katerim ni bilo nobenih političnih pogovorov. Toda sovjetska agencija TASS je o tem izdala sporočilo, ki je bilo naslednjega dne objavljeno zelo vidno na vrhu prve strani v »Pravdi« z naslovom »Prijateljsko srečanje«. Sporočilo se začne: »4. marca je bilo srečanje voditeljev delegacij vrste komunističnih in delavskih partij iz socialističnih držav, ki sodelujejo v delu 25. kongresa KPSZ, z generalnim sekretarjem CK KPSZ tovarišem L. I. Brežnjevom in člani politbiroja CK KPSZ, s kandidati za člane politbiroja CK KPSZ in sekretarji CK KPSZ.« Nato sporočilo našteva vse, ki so se udeležili tega »srečanja«, končuje pa s stavkom: »Srečanje je minilo v prisrčnem, bratskem ozračju.« To sporo-

čilo je med javnostjo, ki ni bila seznanjena s podrobnostmi, seveda zbudilo vtis, da je šlo za pomembno politično srečanje s pogovori, za eno izmed srečanj, ki so sicer običajna v socialističnem taboru, le da sta bila tokrat navzoča tudi voditelja vietnamske in jugoslovanske delegacije. Prav zaradi zavestnega ustvarjanja napačnega vtisa je bila agencija Tanjug prisiljena pojasniti, da je šlo za popolnoma neformalen stik v odmoru slavnostnega koncerta.

Dogodek je droben, a vendarle zanimivo pojasnjuje sovjetska prizadevanja, da bi vse socialistične države spravili pod »dežnik« socialističnega tabora in jim s tem vsilili tista načela medsebojnih odnosov, ki veljajo v socialističnem taboru. Tu pa je temeljno načelo socialistični ali proletarski internacionalizem, kot ga pojmujejo ponekod na Vzhodu. O tem je bilo zadnja leta vse več govora, posebno intenzivno pa so začeli razlagati socialistični internacionalizem lani, ko se je tudi začela serija partijskih kongresov v vzhodni Evropi. Sovjetska partija je — predvsem v referatu Brežnjeva — zelo jasno povedala, da je socialistični internacionalizem enotnost in strnjenost socialističnih držav, podrejanje posebnih koristi in interesov skupnim ter spoštovanje splošnih zakonitosti graditve socializma in komunizma. Pri vsem tem gre Sovjetski zvezi posebno mesto ne le kot največji in najmočnejši socialistični državi, ki v svetovnih okvirih brani in sploh omogoča obstoj socializma, ampak tudi kot edini socialistični državi, ki že gradi komunizem, medtem ko so vse druge šele v obdobju graditve razvitega socializma ali celo šele stopajo v to obdobje. To so načela, ki veljajo tako za odnose med socialističnimi državami kot tudi za odnose med komunističnimi partijami. Brežnjev je bil tu zelo odločen in je tudi razmeroma ostro obsodil tiste, ki mislijo drugače, kar je lepo razvidno iz tegale citata:

»Posebno želim poudariti, kako je v današnjih razmerah pomemben proletarski internacionalizem. To je eno izmed temeljnih načel marksizma-leninizma. Žal ga nekateri začenjajo pojmovati tako, da dejansko ostaja od internacionalizma le še malo. Najdejo se tudi taki voditelji, ki odkrito predlagajo, naj bi se odrekli internacionalizmu. Po njihovem je internacionalizem, kakršnega sta osnovala in zagovarjala Marx in Engels, že zastarel. Mi pa menimo, da bi kompartiji in delavskemu gibanju sploh odvzeli močno in preiskušeno orožje, če bi se odrekli internacionalizmu. To bi bila dobra usluga razrednemu sovražniku, ki — mimogrede povedano — aktivno in v mednarodnih okvirih koordinira svoja antikomunistična prizadevanja. Mi, sovjetski komunisti, menimo, da je obramba proletarskega internacionalizma sveta dolžnost vsakega marksista-leninista.«

Brežnjev se ni bolj neposredno in bolj podrobno spuščal v razlago, kakšno je razmerje med pravilnim pojmovanjem socialističnega ali proletarskega internacionalizma in odnosom do Sovjetske zveze. Pač pa so to v svojih govorih storili šefi partij iz socialističnih držav. Erich Honecker je, na primer, rekel:

»25. kongres komunistične partije Sovjetske zveze bo spodbudil nov vzpon boja komunističnega in delavskega gibanja, prispeval bo k nadaljnjem strnjevanju na podlagi marksizma-leninizma in proletarskega internacionalizma. Vaš kongres znova priča, da je KPSZ najbolj prekaljen in izkušen del mednarodnega komunističnega gibanja. Zato je naša partija vselej menila, da je neprestano poglobljanje tesne bojne zveze z Leninovo partijo glavno merilo proletarskega internacionalizma.«

Todor Živkov je dejal:

»S te tribune želimo znova opozoriti na besede nesmrtnega sina našega naroda Georgija Dimitrova, na besede, ki so tudi v sodobnih razmerah ohranile vso aktualnost: odnos do Sovjetske zveze je preskusni kamen revolucionarnosti in internacionalizma, ločnica med silami napredka in silami reakcije.« In še: »Abecedna resnica je, da sta moč in vpliv komunističnega gibanja v njegovi enotnosti in monolitnosti. Tako kot prej sta tudi danes realna enotnost in realna monolitnost mogoči le na temelju marksizma-leninizma in proletarskega internacionalizma.«

Podobno pojmovanje socialističnega internacionalizma so s kongresne tribune razlagali in branili še Edward Gierек, Gustav Husak, Janos Kadar in Jumžagin Cedenbal. Vsi so jasno povedali tisto, o čemer je Brežnjev sicer ves čas govoril, toda ne neposredno: socialistični oziroma proletarski internacionalizem ni v bistvu nič drugega kot odnos do Sovjetske zveze.

Od tega sta se, vsak po svoje, razlikovala Nicolae Ceausescu in Fidel Castro. Šef romunske partije in države je govoril o pomenu »... sodelovanja in solidarnosti socialističnih držav na temelju enakopravnosti in obojestranskih koristi, na načelih marksizma-leninizma in proletarskega internacionalizma.« O enakopravnosti, suverenosti, nacionalni neodvisnosti vsake države in nevmešavanju v notranje zadeve je Ceausescu govoril v kontekstu razlage romunske politike v svetovnih okvirih; teh načel ni posebej izpostavil, govoreč o odnosih med socialističnimi državami. Tako se je ton romunskega govora sicer vidno razlikoval od tona prej omenjenih govornikov, vendar je znatno manj izpostavljal posebne romunske poglede, kot je bilo to običajno v njegovih nastopih pred nekaj leti.

Fidel Castro je nastopil z govorom, ki je bil napolnjen s pohvalami Sovjetski zvezi, vendar se o glavni temi — internacionalizmu — sploh ni izrekel. Ves njegov govorniški ognjemet, za katerega je dobesedno ob vsakem drugem stavku požel aplavze kongresne dvorane, je bil v bistvu močno nedoločen, kar je le težko razložiti kot naključje.

Predstavniki vietnamske, korejske in jugoslovanske delegacije — prvi sekretar CK delavske partije Vietnama Le Duan, član politbiroja CK delavske partije Koreje Pak Sen Čer in sekretar izvršnega komiteja predsedstva CK ZKJ Stane Dolanc — so spet nastopili vsak po svoje, toda vsi trije zadržano in vsak zase zelo suvereno. Stane Dolanc je mirno in zadržano razložil dobro znana stališča ZKJ, ki se seveda bistveno razlikujejo od taborsko pojmovanega internacionalizma. Le Duan je govoril

predvsem o razmerah v Vietnamu, teme internacionalizma se je dotaknil le posredno in sicer z ugotovitvijo, da so razmere zdaj bolj kot kdajkoli primerne za »iskanje različnih poti, oblik in metod boja, ki so v skladu s položajem v vsaki deželi posebej«. Korejec je bil vključen in formalen in ni rekel niti besedice, ki bi jo bilo mogoče razlagati kot korejsko približevanje taboru ali kot soglasje s taborsko definicijo internacionalizma.

Poglavje zase je Kitajska, ki je bila kljub fizični odsotnosti politično ves čas navzoča v kongresni dvorani. Obtožbe, ki so bile tokrat izrečene na njen račun, so bile doslej najostrejšje. Brežnjev je o njej dejal:

»Politika njenih (kitajskih) sedanjih voditeljev je odkrito naperjena proti večini socialističnih držav. Še več, se že kar ujema s stališči najbolj skrajne reakcije v vsem svetu — od militaristov in sovražnikov popuščanja napetosti v zahodnih državah, do rasistov v Južni Afriki in fašističnih vladarjev Čila. Ta politika ni le popolnoma tuja socialističnim načelom in idealom, ampak je v bistvu že postala pomembna rezerva imperializma v njegovem boju proti socializmu. Velika nevarnost za vse miroljubne narode so mrzlični poskusi Pekinga spodkopati popuščanje napetosti, preprečiti razorožitev, sejati nezaupanje in sovraštvo med državami ter njegovo prizadevanje, da bi izzval svetovno vojno in si ob njej sam ogrel roke. Takšna politika Pekinga je v hudem nasprotju z interesi vseh narodov. Mi se bomo upirali tej hujskaški politiki ter branili interese sovjetske države, socialistične skupnosti in svetovnega komunističnega gibanja. Zdaj je že premalo, če rečemo, da sta maoistična ideologija in politika nezdržljivi z naukom marksizma-leninizma; odkrito sovražni sta mu.«

Tudi drugi domači govorniki, zlasti voditelji partij iz srednjeazijskih zveznih republik so zelo ostro obsodili kitajsko vodstvo in njegovo politiko. Opaziti je novost, da o tej politiki niso več govorili kot o takšnem ali drugačnem odklonu od marksizma-leninizma in socializma sploh, da je skratka niso več obravnavali kot »družinsko« zadevo, ampak kot pojav, ki zadeva ves svet, ne glede na družbeno politične razlike, kot politiko, ki je enako nevarna tako socialističnim kot vsem drugim državam. Kitajske na tem kongresu sploh niso več obravnavali kot socialistično državo ali kot ideološki problem, ampak izključno kot najširši mednarodni problem, ki neposredno zadeva vprašanja vojne in miru, sožitja in varnosti vseh.

Če na kratko povzamemo tisto, kar je bilo na 25. kongresu KPSZ rečeno o odnosih med socialističnimi državami, je treba ugotoviti, da je Sovjetska zveza ostreje kot doslej zastavila vprašanje discipline socialističnih držav in da je vprašanje interpretacije proletarskega internacionalizma v bistvu samo polemika o stopnji odvisnosti od Sovjetske zveze. Lahko ugotovimo, da od socialističnih držav brez zadržkov pristajajo na sovjetsko koncepcijo DR Nemčija, Poljska, Češkoslovaška, Madžarska, Bolgarija in Mongolija; resne pomisleke, ki pa jih ne izraža tako odločno kot prej, ima Romunija; Kuba se v bistvu izogiba izrekanju; Jugoslavija,

DLR Kitajska in DR Vietnam zavračajo sovjetsko interpretacijo proletarskega internacionalizma; Kitajska in Albanija seveda tudi. Za zadnji dve — predvsem za Kitajsko — je treba reči še, da po sedanji sovjetski oceni sploh ne sodi več med socialistične države.

Takšno stanje ni novo, kot navsezadnje niso novi niti sovjetski pogledi na odnose med socialističnimi državami. Novost je le manjša pripravljenost na kompromise, večji pritisk in integracijo socialističnega tabora; realno je pričakovati, da se bo v prihodnje krepil tudi »prepričevalni«¹ pritisk na tiste socialistične države, ki vztrajajo pri spoštovanju načel suverenosti, neodvisnosti in samostojnosti tudi v odnosih med socialističnimi državami.

Znaten del doslej povedanega velja tudi za razpravo o odnosih med komunističnimi partijami nasploh, ne samo med tistimi, ki so na oblasti. Sovjetska partija razširja prej razloženo pojmovanje proletarskega internacionalizma na vse komunistične partije. In spet je treba ponoviti, da je proletarski internacionalizem v bistvu le sinonim za celotno politiko komunističnih partij.

Prav v zvezi s tem pa je na sovjetskem kongresu prišlo do morda celo nekoliko nepričakovane polemike z zahodnoevropskimi komunističnimi partijami. Tiste zahodnoevropske partije, ki so se že uveljavile kot nacionalne politične sile — kot so, na primer, KP Italije, KP Španije in KP Francije — v večji ali manjši meri že dalj časa zagovarjajo poglede na poti boja za socializem in na socialistično družbo samo, ki se znatno razlikujejo od sovjetskih. Seveda je bilo pričakovati, da bodo predstavniki omenjenih treh partij razložili svoja stališča tudi s tribune 25. kongresa KPSZ. To so tudi storili — Italijani, na primer, celo bolj polemično, kot je bilo pričakovati — poleg tega pa so se jim pridružile tudi številne manjše zahodnoevropske partije in to prvič tako javno in jasno.

Sicer pa navedimo najprej nekaj misli iz govora generalnega sekretarja KPI Enrica Berlinguerja, ki je najbolj natančno in brez ovinkov razložil poglede KPI, s katerimi se — kot so pokazali drugi nastopi — strinja tudi vse več drugih zahodnoevropskih partij. Berlinguer je med drugim rekel:

»Po našem mnenju je velikega načelnega in praktičnega pomena, če priznamo ter spoštujemo popolno neodvisnost vsake dežele, vsakega naprednega gibanja ter vsake komunistične in delavske stranke. V odnosih med komunističnimi in delavskimi partijami mora, po našem mnenju, vladati duh prijateljstva in solidarnosti. Hkrati pa smo za odkrito in javno soočanje različnih izkušenj in stališč. Znano je, da v komunističnem gibanju obstoje različni pogledi na vrsto vprašanj, tudi zelo pomembnih, in strinjamo se, da je treba probleme, ki se pojavljajo, reševati v duhu tovarištva in v okviru obveznih norm enakopravnosti in spoštovanja samostojnosti vsake partije. Samostojna dejavnost vsake partije je eden bistvenih dejavnikov realnega razvoja socializma in ustvarjalnega razvoja naše teorije.«

Kar zadeva notranjo politiko KPI je bil prav tako jasen:

»Prepričani smo, da je eden glavnih vzrokov za rast našega gibanja dejstvo, da se že dosti let ukvarjamo z izdelavo takšne poti v socializem, ki bo v celoti ustrezala posebnostim zgodovinskega, socialnega in političnega razvoja naše dežele... Borimo se za socialistično družbo, ki bo višja stopnja razvoja vseh demokratičnih pridobitev in ki bo jamčila spoštovanje vseh osebnih in kolektivnih svoboščin, svobodo vere in kulture, umetnosti in znanosti. Menimo, da je v Italiji ne le možno in potrebno iti k socializmu, ampak je možno in potrebno graditi socializem tako, da bodo pri tem sodelovale različne politične sile, organizacije in stranke, da bi delavski razred lahko ustrezno potrdil svojo zgodovinsko vlogo v okviru pluralističnega in demokratičnega sistema.«

Vse to se seveda tako v zunanji kot v notranji politiki močno razlikuje od tistega, kar ima sovjetska partija za pravilno in sprejemljivo. Podobno, čeprav z nekaterimi posebnostmi, sta nastopila predstavnika KP Španije in KP Francije. Če v najkrajši možni obliki povzamemo tisto, kar stališča omenjenih partij loči od sovjetskih, gre v bistvu za tale vprašanja: osebne svoboščine, demokracija, pluralizem, sodelovanje z drugimi političnimi silami, način prihoda na oblast. Praktično je v tem zajeta celotna pahljača notranje politike in tu seveda sploh ne gre več za takšne ali drugačne nacionalne posebnosti v sicer eni sami in vsem skupni podobi socializma, ampak gre za nič več in nič manj kot — različne socializme.

Tega se zaveda velika večina zahodnoevropskih partij, ki so se prav v zadnjih letih znašle v položaju, ko se morajo odločati, ali za sovjetski model socializma ali za tisti model zahodnoevropskega socializma, za katerega se zavzemajo italijanski, španski in vse bolj tudi francoski komunisti. 25. kongres KPSZ je bil pravzaprav prva javna priložnost, ko se temu odločanju ni bilo več mogoče izogniti; treba se je bilo izreči. Večina zahodnoevropskih partij se je izrekla za »zahodnoevropski socializem« — če lahko uporabimo ta izraz, da bi nakazali razliko od sovjetskega modela. Najbolj jasno in odločno so to storile britanska, švedska, belgijska in švicarska partija, mnoge druge so skušale ostati nevtralne, le redke, kot na primer avstrijska, grška (Florakisova frakcija) ali irska, pa so se brez pomislekov opredelile za sovjetsko različico. Očitno je, da so tiste zahodnoevropske partije, ki imajo resne politične ambicije, spoznale, da lahko zaživijo in uspejo le, če bodo postale nacionalne politične sile, če se bodo znale vgraditi v politični sistem v svojih deželah, ne pa ostati popolnoma ob strani kot nekaj tujega — neredko celo kot tuja politična agentura. Lahko brez pretiravanja rečemo, da so italijanski komunisti z »zgodovinskim kompromisom«, španski z »listino španskega ljudstva« in francoski s »socializmom francoskih barv« vrgli svoj socialistični izziv ne le vzhodnoevropskemu oziroma sovjetskemu socializmu, ampak tudi vsem zahodnoevropskim komunistom; večini med njimi doslej še na misel ni prišlo, da bi bili lahko še kaj drugega kot podaljšana roka prve in naj-

večje socialistične države. Prav tako je očitno, da je večina zahodnoevropskih partij ta izziv doživela kot realno perspektivo zase, kot pozitivno alternativo izoliranosti v lastnih deželah in družbah. Morda je nekaj ironije v tem, da je do tako javne manifestacije »zahodnoevropskega socializma« prišlo prav na kongresu KPSZ, a po drugi strani je to tudi razumljivo, kajti prvi korak v dokazovanju lastne politične in nacionalne avtentičnosti morajo te partije storiti prav v dokazovanju neodvisnosti od Sovjetske zveze.

Vse to so šele začetki, prvi, pogosto negotovi koraki nekega procesa, ki pa ga po vsem sodeč ni več mogoče ustaviti. Lahko že rečemo, da se Evropa odslej tudi v komunističnem gibanju deli na Vzhod in Zahod.

Na 25. kongresu KPSZ je sodelovalo več kot sto partijskih delegacij z vsega sveta. Če smo govorili doslej samo o evropskih partijah, smo to storili zato, ker se je tu nabralo dosti novosti in se veliko stvari spreminja. Stališča azijskih, afriških in ameriških partij, ki so bila izrečena na kongresu, pa niso prinesla nič posebnega, kar bi metalo novo luč na njihovo že znano politiko. Krog praktičnih in teoretičnih problemov, s katerimi se ubadajo partije v Aziji, Latinski Ameriki in Afriki, in tudi odgovorov na te probleme ostaja v glavnem nespremenjen. Naj omenimo le, da se je več partij iz teh področjih izreklo za sklicanje novega svetovnega posvetovanja partij, ki bi sprejelo generalno linijo strategije in taktike mednarodnega komunističnega gibanja. To je ideja, ki je že nekaj let »v zraku« in ki ji je očitno naklonjena tudi KPSZ. Vendar razmere zdaj očitno niso take, da bi imelo novo svetovno posvetovanje realno upanje na uspeh, zato je sovjetsko stališče formulirano dokaj previdno: smo za svetovno posvetovanje, datum pa je odvisen od dogovora z drugimi bratskimi partijami.

25. kongres sovjetske partije seveda ni bil posvečen le zunanji politiki. Bil je to predvsem notranjepolitični dogodek, vendar dogodek takšne vrste, da je predvsem potrdil in podprl že dobro znane in preskušene postavke sovjetske domače politike, resda z nekaj malce drugače razvrščeni poudarki, toda brez česarkoli bistvenega, kar bi lahko označili kot novost. Sicer pa je bilo že dolgo pred kongresom jasno, da so v vodstvu temeljne stvari razčiščene in da bo naloga kongresa predvsem potrditi tekočo politiko. Bilo je nekaj vprašanj, ki so bila vsaj delno odprta — kot, na primer, vprašanje kmetijske politike ali pa vprašanje tistih novosti, ki so jih skušali vnesti v gospodarski mehanizem v šestdesetih letih in so takrat dobile ime gospodarska reforma. Tedaj je šlo za poskus decentralizirati vodenje in upravljanje, za poskus, da bi dali republikam, lokalnim oblastem in celo posamičnim podjetjem nekaj več samostojnosti, ki naj bi jo izkoriščali predvsem za spodbujanje zainteresiranosti za rezultate poslovanja.

Na samem kongresu beseda »reforma« sploh ni bila izrečena, zunaj kongresne dvorane pa so tujcem, ki so se zanimali za to stvar, uradno pojasnili, da vprašanje reforme ni več aktualno. Namesto tega je bilo tako

v Brežnjevem političnem referatu kot v Kosiginovem gospodarskem referatu močno izpostavljeno načelo strogo centraliziranega planskega gospodarstva. Edina novost je pritisk za ustanavljanje velikih proizvodnih in proizvodno-znanstvenih združenj, ki zajemajo veliko število sorodnih podjetij in dejavnosti in jih na podlagi specializacije in kooperacije skušajo povezati v enotnejši organizem. Namen teh prizadevanj je predvsem doseči večjo učinkovitost, je pa seveda jasno, da se s tem centralno vodenje in razvrščanje sredstev še bolj utrjuje.

Tako centraliziran sistem seveda resda pomeni, da republike in pokrajine nimajo možnosti za neposredno odločanje, ne pomeni pa, da ni od spodaj nobenih političnih pritiskov in poskusov vplivanja na centralne organe, poskusov, ki so včasih podobni že kar izsiljevanju. Tega je bilo veliko tudi na samem kongresu, kjer ni bilo niti enega voditelja republiških partij ali partijskih organizacij velikih pokrajin, ki ne bi tako ali drugače skušal doseči, da bi njegova republika ali pokrajina dobila več sredstev ali prioriteto v centralnem planu. Mehanizem tega pritiska je preprost: predstavnik republike ali pokrajine (navadno partijski šef) popolnoma podpira centralne organe in se jim zahvaljuje za skrb, ki so jo pokazali za potrebe njegove republike ali pokrajine. Zagotavlja vodstvu, da bodo v republiki ali pokrajini storili vse, da bi dosegli in presegli planske naloge. Ob tem pa želi opozoriti center in celotni kongres, da so v njegovi republiki ali pokrajini še velike neizkoriščene možnosti, da bi lahko storili še več in še bolj prispevali k moči in bogastvu države, če bi zgradili poleg tistega, kar predvideva plan, še to ali ono novo tovarno, novo cesto ali železnico ali kaj podobnega... To je stalna, nespremenljiva oblika pritiska na center, ki ima seveda svoj čisto konkretni politični pomen. Tisti del kongresnih razprav, ki so jih prispevali delegati iz republik in pokrajin, je bil v bistvu ena sama velika licitacija za več sredstev in ugodnejše mesto v centralnih planih.

Precej je bil govor tudi o tistih stalnih slabostih, ki že dolgo spremljajo delovanje celotnega sovjetskega gospodarskega mehanizma: slaba kakovost, draga proizvodnja, nizka storilnost, počasno uvajanje znanstvenih in tehničnih dosežkov v proizvodnjo — skratka vse tisto, kar je večina govornikov označevala s skupnim imenom: premajhna učinkovitost gospodarstva. Gospodarska reforma, o kateri so toliko govorili v začetku šestdesetih let, je bila doslej edini resnejši poskus, da bi se teh problemov lotili pri korenini. Toda reforma je zamrla, še preden so jo sploh začeli uresničevati, in namesto nje je treba najti drugačne odgovore. Recept, ki sta ga ponudila Brežnjev in Kosigin, govornika, ki sta dajala ton vsem razpravam, je: večja osebna zavzetost, odgovornost in strokovnost vodilnih kadrov, boljša organiziranost, strožja disciplina in višja zavest. Skratka, slabosti so subjektivne in jih je zato treba reševati z večjim pritiskom na subjektivne sile, sistem pa pustiti pri miru, ker je dober in so v njem še velike rezerve. To o notranjih rezervah je nedvomno res, rezerve so in tudi možnosti ekstenzivnega razvoja — ki ga tak sistem spod-

buja — so še velike. Intenzivni gospodarski razvoj je sicer zaželen, toda očitno ga brez globljih posegov v sistem ni mogoče doseči. Sistemskih razprav in sprememb pa nihče ne želi, ker nihče ne ve, kakšne bi bile posledice. Zato torej ostaja sistem nespremenjen, v njegovih okvirih pa je treba iskati poti za izboljšanje in odpravljanje slabosti.

Zgovoren primer takega pristopa je, na primer, kmetijska politika, ki se tako rekoč neprestano otepa s težavami in slabimi letinami. Rezultati zadnjih dveh let so bili še zlasti slabi in celo sam premier Kosigin je v referatu dejal, da za kmetijske neuspehe ni mogoče kriviti samo objektivnih okoliščin — se pravi slabega vremena. Podrobneje se v vprašanje krivde ni spuščal, kot tudi nihče drug ne. Vsi drugi govorniki so hvalili kmetijsko politiko, za neuspehe pa so spet krivili subjektivne dejavnike. Ker pa so bili v zadnjih letih ti neuspehi le prehudi, je bilo treba najti konkretnega krivca in našli so ga v osebi Dimitrija Poljanskega, kmetijskega ministra, ki je bil kot član politbiroja zadolžen za kmetijstvo. Poljanskega niso več izvolili v novi politbiro, sredi marca pa so ga tudi razrešili dolžnosti kmetijskega ministra. S tem je vprašanje krivde za kmetijske težave odpravljeno. Same težave pa bo — kot upajo — vsaj delno odpravila nova velika finančna injekcija — 171 milijard rubljev, ki jih bodo investirali v kmetijstvo do leta 1980. Ob tem ni odveč reči, da kmetijstvo zadnjih deset let dobiva velike vsote denarja in da vsaj že dve petletki ni več res, da bi bilo glavno kmetijsko vprašanje denar. Sovjetsko kmetijstvo je zdaj razmeroma dobro založeno s stroji, umetnimi gnojili, kemičnimi sredstvi za varstvo rastlin itn. Toda še vedno se dogaja, da ob žetvi tudi polovica strojev ne more na polja, ker zaradi pomanjkanja rezervnih delov niso v voznem stanju, da velike količine pridelkov propadajo, ker ni pravočasno transporta, ker ni ustreznih skladišč itn. In navsezadnje je tudi še vedno res, da so kolhozni kmetje predvsem zainteresirani za obdelavo svojih ohišnic.

Toda če bi se lotili takih vprašanj, bi nujno spet zadeli ob vprašanje sistema samega, to pa je nesprejemljivo. Sedanji sistem je drag in ne preveč učinkovit, toda še so v njem neizkoriščene rezerve, kmetijsko proizvodnjo je kljub nezanesljivosti in padcem še mogoče povečati v okvirih sedanjega sistema — predvsem na račun ekstenzivnosti — in dokler tu možnosti ne bodo izčrpane do konca, bo iskanje novih rešitev očitno nezaželeno. Ob tej ugotovitvi glede notranjih rezerv pa je vendarle treba reči, da konec koncev le niso neomejene. Na to opozarja težnja po zmanjševanju nalog, ki je v novem petletnem planu zelo očitna. Tako so si, na primer, zastavili v kmetijstvu nalogo pridelati na leto poprečno kakih 115—120 milijonov ton žita. Toliko so poželi leta 1973 in tedaj se je prvič zgodilo, da so planske naloge zmanjšali v primerjavi s prejšnjo petletko. Tudi so prvič planirali manjše naraščanje investicij kot v prejšnji petletki; gre za sedemnajstodstotno zmanjšanje. Prav tako je zanimivo in značilno, da so dali znova prednost težki industriji, medtem ko se je v prejšnji petletki hitreje razvijala lahka. Pri tem pa so na samem kon-

gresu kar dovolj brez ovinkov povedali, da lahka industrija — oziroma celotna skupina »B« — še zdaleč ni dovolj razvita in da je pomanjkanje blaga za široko porabo še vedno zelo pereč problem.

Toda sovjetska partija je ocenila, da so težave in slabosti predvsem subjektivne in da jih je torej mogoče premagati v okvirih veljavnega sistema. Zato lahko mirno rečemo, da je 25. kongres KPSZ tako za gospodarsko politiko kot sploh za vsa notranjepolitična področja močno afirmiral vse, kar je že preizkušeno, ustaljeno, varno in znano.

SONJA LOKAR

O poti do marksistične knjige

(Izkušnje in ugotovitve za zadnje desetletje)

Poglobljene razprave o problematiki marksistične literature, ki v ZKJ trajajo že tri leta, so še vedno aktualne, ker gre za kopico težavnih vprašanj, ki jih ne bo mogoče urediti čez noč. Namen tega prispevka ni natančno prikazati geneze stališč, ki so se v teh razpravah izoblikovala, ampak zlasti opozoriti na spoznanje o medsebojni povezanosti mnogih vprašanj, katerih zaostrena notranja protislovja so resno zagrozila, da zaradi posameznih dreves ne bomo opazili gozda; naš namen je tudi prikazati, v katero smer bomo morali začeti razmišljati o predlogih za drugačno urejanje problemov na tem področju.

Izhodiščni ugotovitvi, da je marksistična literatura eden izmed nepogrešljivih pripomočkov pri usposabljanju delavskega razreda in vseh delovnih ljudi za samoupravljanje, zlasti pa pri idejnem in akcijskem usposabljanju članstva vseh družbenopolitičnih organizacij, posebej še ZK, je sledila analiza stanja na tem področju. Če si dovolimo nekoliko grobo poenostaviti, so bila rezultat te analize tale spoznanja:

- v strukturi izdanih naslovov je fond marksistične literature v slovenskem jeziku neustrezen, ker ne sledi v zadostni meri razvoju marksizma v svetu, še zlasti pa ne doma v Jugoslaviji in v Sloveniji, niti ni v skladu s potrebami različnih kategorij bralcev;

- fond marksistične literature v slovenščini je po številu izdanih naslovov odločno preskromen, dinamika izdajanja novih del pa prepočasna;

- naklade marksistične literature so praviloma nizke, zato so knjige drage in bralcem nedostopne;

- krog bralcev marksistične literature je ozek tudi zato, ker ni dovolj vključena v vzgojnoizobraževalni proces ter v idejnopolitično usposabljanje in ker je poročanje o marksistični knjigi v množičnih sredstvih javnega obveščanja praviloma slabo.

Razprave so kmalu pokazale, da je vsako iskanje rešitev, ki temelji na logiki dojemanja problemov, kot jo je izoblikoval sedanji položaj založništva, knjigotrštva in knjižničarstva, pot v slepo ulico, in da je kamen modrosti pravzaprav v odgovoru na vprašanje, kako to ustaljeno logiko preseči.

Zelo hitro je namreč postalo očitno, da se mora težišče pozornosti z založništva preusmeriti na bralca. Če se je sprva zdelo, da je osrednje vprašanje neurejen materialni status marksistične knjige, je zdaj izstopil mnogo bolj zapleten problem, problem množice, ki sploh ne bere ali ne bere tistega, kar izdajamo, povprašuje pa po knjigah, ki jih ni več ali jih sploh še nismo izdali.¹

Prvotno ugotovitev o nespretno vodenih programski politiki v založništvu je zamenjalo vprašanje, kako uveljaviti interes množičnega bralca, ki je organiziran v družbenopolitičnih organizacijah in v sistemu vzgoje in izobraževanja.

Z spremenjenim izhodiščem problema se je razkrilo, da moramo, če hočemo odgovoriti na vprašanje, kako v prihodnje urediti izdajanje marksistične literature, začeti hkrati odpravljati vse nakopičene ovire: v programiranju izdaj, v pripravljanju knjig za tisk, v samem založniškem procesu, od tiskanja do financiranja, v knjigotrštvu, knjižničarstvu, obveščanju o knjigi in še zlasti o organiziranem prebujanju potrebe po branju marksistične literature v procesu vzgoje in izobraževanja ter množičnega idejnopoličnega usposabljanja v vseh družbenopolitičnih organizacijah. In ne samo to, pokazalo se je tudi, da moramo vse to poskusiti razreševati na bistveno nov način, v katerem je osrednji problem podružbljanje celotnega toka, ki knjigo pripelje od avtorja do bralca; to takoj sproži potrebo po samoupravnih preobrazbi tega kompleksa kot celote in iskanja odgovorov na vprašanje, kakšno vlogo morajo v njem dobiti institucije in organizacije, ki v to dejavnost doslej niso bile ali pa niso bile dovolj vključene, čeprav bi zaradi svoje družbene funkcije morale biti, še zlasti pa, kaj morajo v tem procesu storiti komunisti kot posamezniki, oziroma zveza komunistov kot organizacija.

Knjiga kot tržno blago ali knjiga kot kulturna dobrina

Ne glede na vse specifičnosti, ki ločijo problematiko marksistične knjige od problematike knjige nasploh, je vsak poskus, da bi sistemsko razrešili položaj marksistične knjige ločeno od položaja knjige v naši družbi, obsojen na neuspeh. Izhodišče razmišljanj o marksistični knjigi je bralec, ki mu je treba razviti potrebo po branju. Iz že citirane raziskave G. Kocijana »Knjiga in bralci« je nedvoumno razvidno, da je razvijanje potrebe po branju v tesni zvezi z razvijanjem splošne izobrazbe, kar pomeni, da branja marksistične knjige ne moremo ločevati od branja drugih knjig. Že samo ta argument naj zadostuje, zakaj je treba obravnavati

¹ Iz raziskave Gregorja Kocijana »Knjiga in bralci« je razvidno, da nobene leposlovne knjige v Sloveniji v letu 1974 ni prebralo 51,7 % anketiranih. Nobene poljudnoznanstvene knjige 79,9 % anketiranih in nobene strokovne oziroma znanstvene knjige 82,5 % anketiranih.

problematiko marksistične knjige skupaj s problematiko knjige na splošno.

Vprašujemo pa se zdaj, kakšen je položaj knjige v naši družbi? V uvodni besedi k bibliografiji Cankarjeve založbe, ki je pravkar izšla, piše Miloš Mikeln takole:

»Knjiga je kljub neštevilnim drugačnim deklaracijam še vedno (in zmeraj bolj) samo tržno blago. Od čevljev ali mila jo loči samo oprostitve od prometnega davka v maloprodaji pri publikacijah splošno družbenega pomena. V Sloveniji smo v tem oziru, v ukinitvi vseh ugodnosti za knjigo, nekaj zadnjih let na čelu splošnega jugoslovanskega razvoja v to žalostno smer;

— ker so založbe čisto gospodarske organizacije (delež subvencij je povsem nepomemben, saj v CZ v letu 1974 znašajo družbene subvencije 1.94 % vrednosti celotne knjižne proizvodnje po maloprodajnih cenah) jih splošna gospodarska recesija prizadeva vsaj toliko, kot vse drugo gospodarstvo: zaradi posebnosti založništva pa še nekoliko bolj . . . Če bi založništvo vsa zaslužena sredstva namesto v razširitev svoje dejavnosti, financiranje novih nacionalno pomembnih knjižnih projektov, širjenje knjigotrske mreže in druge svoje posle, vtaknilo v pokrivanje povišanja stroškov zaradi inflacije, bi tega denarja še ne bilo zadosti . . .

Financiranje iz bančnih sredstev, kar bi bilo v inflacijskih razmerah bergla gospodarstvu, da se ohrani pri obstoječi stopnji proizvodnje (da ne govorimo o rasti), torej inflacijsko skladno povečevanje višine bančnih kreditov, pri nas žal ne gre. Nasprotno: prav v letošnjem letu je Ljubljanska banka kot edina v Jugoslaviji tudi v založništvu začela izvajati uredbo, ki predpisuje gospodarskim organizacijam, da pokrivajo stroške priprave in zalog iz lastnih sredstev . . .

Kolikor proti koncu leta, ko bomo dokončno sprejemali in seveda začeli z oddajanjem v tiskarne že izvajati naš program za leto 1976, ne bo v širšem družbenem pogledu razširjeno financiranje zalog z dodatnimi sredstvi, poraslimi skladno z inflacijskim razvrednotenjem dinarja, bomo v naših družbenih in samoupravnih organih morali obravnavati predlog o radikalnem zmanjšanju programa razen v rubriki »marksizem«. Ta naj bi ostal neokrnjen, povsod drugod pa bo zmanjšan od 50—80 %, kar bo zelo boleče.

Jasno je, da tako zmanjšan program pomeni tudi občutno zmanjšanje dohodka v prihodnjem letu, s tem pa po verižni reakciji spet zmanjšanje možnosti za financiranje založniškega programa v naslednjem letu: zakonitosti recesije so pač takšne, da jo je zelo težko ustaviti, ko se enkrat voz začne pomikati po bregu navzdol.«

Očitno je, da za razmišljanje o tem, kako razrešiti problem knjige v naši družbi, nimamo več preveč časa. Prepričana sem, da noben zakon, noben družbeni dogovor, ki bi skušal to problematiko urejati samo s stališča založnika, ne bo storil nič drugega, kot gasil požar, ki smo mu priča. Storiti pa je treba veliko več.

Ko smo analizirali, kako se je v Sloveniji razvijala izdajateljska dejavnost na področju marksistične literature zadnjih 10 let, smo ugotovili tale dejstva: reformna prizadevanja so radikalno spremenila položaj založništva ter so ga praktično izravnala s katerokoli proizvodno panogo, pojemajoča prizadevnost ZK in vseh drugih družbenopolitičnih organizacij za razširjenje in uveljavljanje marksistične teorije v znanstveno raziskovalnem delu, vzgojnoizobraževalnem procesu in idejnopolitičnem usposabljanju je zmanjšala število potencialnih ustvarjalcev (izvirnih piscev, urednikov, prevajalcev, piscev uvodnih študij) in bralcev marksistične knjige.

Iz tega položaja, v katerem je postalo izdajanje marksistične literature odvisno skoraj zgolj od zavesti vodstev in urednikov o kulturnem in idejnem poslanstvu posamezne založbe in od sposobnosti za subvencioniranje marksistične knjige s prelivanjem znotraj založbe same, so izšle usodne posledice:

— število na novo izdanih naslovov marksistične literature se je skrčilo na najmanjšo možno mero, naklade pa so postajale simbolično nizke;²

— izdajanje klasične marksistične literature je komaj še lovilo kontinuiteto³ in da ni bilo prizadevnosti Centra za marksološki študij pri LSPN, ki se je otepal z neprestanimi materialnimi in kadrovskimi problemi, bi danes ne imeli niti Izbranih del Marxa in Engelsa niti Kapitla niti Plehanova niti Gramscija niti jubilejne izdaje Leninovih del, katerega prva izdaja Izbranih del iz petdesetih let je že zdavnaj pošla;

— založbe, ki si od izdaje marksistične literature niso mogle obetati drugega kot izgubo zaradi nepokritih proizvodnih stroškov in neprodane knjižne zaloge, niso bile več nosilke interesa za načrtno, dolgoročno delo na tem področju, Center za marksološki študij pa ni dobil ustrezne družbene podpore, da bi lahko razvil dejavnosti, ki so prvi pogoj za dolgoročno programiranje in izdajanje takšne literature. Izdajanje marksistične literature je tako po eni strani spremljalo stihijno in dostikrat celo idejno »neopredeljeno«⁴ paberkovanje, po drugi pa skrajni napor za odpravljanje najboljčutljivejših primanjkljajev pri klasičnih marksističnih delih. Sistematičnega izdajanja domače marksistične literature v resnici skorajda ni bilo.⁴

² Leninovo delo *Država in revolucija* je Cankarjeva založba leta 1972 izdala v 450 izvodih. Poprečne naklade marksističnih knjig pa se gibljejo med 1000 in 2000 izvodov; pri tem pa ima samo ZKS skoraj 80.000 članov.

³ Trije zvezki Kapitla so izhajali 12 let in da bi bila ironija še večja, danes ni več mogoče kupiti ne prvega, ne drugega dela, ker sta oba zaradi prenizke naklade že razprodana.

⁴ Sistematično izdajanje Titovih del se je komaj začelo, še vedno nimamo celotnega izbranega dela Borisa Kidriča, zelo redka so v slovenščino prevedena dela Vladimira Bakarića ali Veljka Vlahovića. Edina izjema je sistematično izdajanje povojnih Kardeljevih del pri Državni založbi Slovenije.

Zal še nimamo pregleda nad strukturo izdanih del za celoten čas po letu 1965., kajti šele ob tem bi bili okvirni podatki o strukturi del, izdanih v letih 1974 in 1975 pri vseh slovenskih založbah in nekaterih drugih institucijah, v resnici primerljivi. Navajam jih kljub vsemu, za ilustracijo in kot podlago za nadaljnje razmišljanje. V letih 1974/75 so slovenske založbe in druge institucije samostojno ter skupaj s sodelovanjem Marksističnega centra pri CK ZKS izdale:

12 del klasikov marksizma,

4 življenjepise klasikov,

4 tuja temeljna marksistična dela,

22 teoretičnih marksističnih del jugoslovanskih avtorjev,

27 del jugoslovanskih avtorjev s polemično in aktualno politično vsebino,

4 dela nemarksističnega, vendar družbeno kritičnega tujega družbo-slovja in

23 priročnikov (vključno tri učbenike).

Torej skupaj v dveh letih 96 del.⁵ Ti podatki utemeljujejo ugotovitev, da smo po kongresih ZK obdobje zastoja te dejavnosti uspešno premagali, vsaj kar zadeva kvantiteto. Ničesar pa ne povedo o tem, da se pod naslovi skriva vsebina zelo neizenačene kvalitete, da je izbira izdanih del izšla iz praviloma zelo približne ocene o potrebah potencialnih bralcev, da so naklade ostale majhne, da mnoge izmed teh knjig niso prišle v javne in šolske knjižnice, da so cene teh knjig za delavce in mladino največkrat previsoke, da so se tradicionalnim slovenskim založbam, ki so v zadnjih dveh letih komaj uveljavile nekoliko doslednejšo delitev dela, stihijno priključili novi založniki, ker so kot nosilci prvih poskusov, kako slediti potrebam množičnih bralcev, nastopili novi izdajatelji (Zavod za šolstvo, družbenopolitične organizacije, delavske univerze), ki so iskali predvsem operativnega izvajalca, ki naj knjigo opremi in natisne, pri čemer so bodisi sami postali založniki, ali pa so izbirali manjše založbe, ki so bile sposobne nuditi zlasti hitrejše in morda nekoliko cenejše storitve.

Problem načrtnejšega izdajanja marksistične literature se kljub višjemu številu na novo izdanih naslovov torej ni razrešil, ampak zaostril, s tem pa jasno izstopil v zavesti vseh nosilcev te dejavnosti kot osrednje pereče vprašanje.

Dosedanje razprave so načelno odgovorile na vprašanje, kaj potrebujemo:

potrebujemo takšno izdajanje marksistične literature, ki bo skušalo sistematično zadovoljiti potrebe vsaj treh kategorij uporabnikov:

— znanstveno-raziskovalnih delavcev na področju družbenih, naravoslovnih in tehničnih ved,

⁵ V tem premiku je čutiti tudi spremenjen odnos zveze komunistov do uveljavljanja marksizma zlasti v vzgojnoizobraževalnem procesu in procesu idejnega in akcijskega usposabljanja komunistov, delegatov, delovnih ljudi, mladine in občanov.

— učencev in študentov na različnih stopnjah in smereh usmerjenega izobraževanja,

— množičnega članstva in aktivistov, vseh družbenopolitičnih organizacij, delegatov in samoupravljalcev.

Z vsebinskega vidika nam gre torej za dve področji izdajateljske dejavnosti:

— za temeljno marksistično literaturo in

— za aktualno politično literaturo, pri čemer je izdajanje prve sploh pogoj za nastajanje druge, programiranje obeh pa mora izhajati iz organizirano ugotovljenih in idejno usmerjenih dolgoročnih družbenih potreb.

Da bi lahko izoblikovali tak dolgoročni izdajateljski program, pa moramo predvsem vsebinsko natančno opredeliti nepogrešljiva dela, ki so dijo v eno in drugo zvrst, in ugotoviti, koliko del, izvirnih ali prevedenih, ki bi jih fond te literature v slovenščini moral vsebovati, že imamo, in katera so tista dela, ki jim je treba dati prednost v prihodnjem srednjeročnem obdobju.

S tako zasnovano programsko politiko se bistveno spremeni vloga založništva: izdajateljska politika se resnično podruži, knjiga se neha tiskati za imaginarnega individualnega bralca v nakladi, ki jo je določalo nemočno pristajanje na dejstvo, da so tovrstne knjige pač blago, ki mu je usojena dvočlana vloga »poravnavanja kulturnega dolga do družbe« in vloga knjige, ki je ni mogoče prodati; zelo aktualno pa postane vprašanje, ali je naše založništvo usposobljeno prispevati in tudi druge nosilce (zlasti fakultete, znanstvena strokovna društva in SAZU) povezati v prizadevanju, da se skrajša čas pripravljanja knjig za tisk, da se strokovnost tega dela izboljša, da se spremeni sedanji mezdni odnos do avtorjev⁶, da se zmanjšajo stroški tiskanja in razpečevanja knjig, da se vpelje dosledna delitev dela med založbami, da se združi in bolje organizira knjigotrštvo.⁷

Obveščanje o marksistični knjigi, knjižničarstvo in organizirano branje

Že brez poglobljenih analiz lahko ugotovimo, da je obveščanje o marksistični knjigi, tako kot o knjižnih novostih sploh, izredno slabo.

Pri tem je še najmanj hudo to, da je najpogostejši način obveščanja reklamni oglas založbe, da je obveščanje praviloma nesistematično, da ne spremlja vseh slovenskih, kaj šele jugoslovanskih in tujih novosti; mnogo huje je, da skorajda ne pozna selekcije, da ni kritično, motivacij-

⁶ Znano je, da ima pri nas znanstveno in visokostrokovno delo, povezano z nastajanjem izvirnih družboslovnih del, uvodnih študij, prevajanjem, oblikovanjem registrov, kar vse sodi k pripravljanju knjig za tisk, nekakšen ljubiteljski status, saj si ob prav neverjetno nizkih avtorskih honorarjih za to delo pač ni mogoče misliti, da bi se sicer primerno usposobljen človek sploh hotel s tem ukvarjati.

⁷ Ljubljana premore eno samo specializirano družboslovno knjigarno in še ta je stisnjena v neustreznih prostorih, kjer si ne more privoščiti niti skladišča, kaj šele čitalnico in informativni center, v katerem bi imeli zbrane podatke o knjižnih novostih v Jugoslaviji in v svetu.

sko, usmerjeno v to, da bi prebudilo zanimanje za takšno knjigo, da je najslabše organizirano (izjema je radio) prav v tistih sredstvih obveščanja, ki imajo najbolj neposreden, vsakdanji stik z množicami bralcev.

Kaj naj rečemo, predvsem pa kaj naj storimo, če dnevni tisk v isti številki več prostora nameni črni kroniki kot kateremu koli poročilu o na novo izdani knjigi, pa tudi če gre za skromno pesniško zbirko; če v osrednjem družbenopolitičnem glasilu mladine lahko na prste ene roke preštejemo predstavitev novih družboslovnih knjig v letniku, ki obsega 50 številok?

Posebno vprašanje je tudi struktura knjižnih fondov v naših knjižnicah. Če pustimo ob strani številne dejavnike, ki so prispevali k stanju, kakršno imamo danes, ostane dejstvo, da v ljudskih in srednješolskih knjižnicah prevladuje leposlovje, da smo dosegli lepe uspehe pri usmerjanju mladine v branje najboljših literarnih del, da pa srednješolske knjižnice skoraj ne odkupujejo marksistične literature in da nismo storili tako rekoč še ničesar, da bi imeli ljudje v bližini kraja, kjer stanujejo, v svojih ljudskih knjižnicah, vsaj nekaj polic z marksistično in aktualno politično literaturo, da nismo opredelili, kaj mora takšna priročna knjižnica nujno vsebovati, da nismo zagotovili dovolj denarja za nakup knjig,⁸ ne prostorov za širjenje knjižnic, ne dovolj stopnjevanega usposabljanja delavcev v knjižnicah, čeprav se zavedamo kulturne funkcije knjižničarstva.

Poseben problem so študijske knjižnice na visokošolskih ustanovah, kjer niti družboslovne katedre še niso ustrezno opremljene z zadostnim številom izvodov temeljnih marksističnih del, da bi omogočale večini študentov dejanski študij po virih, da o fondih marksistične in družboslovne literature na katedrah nedružboslovnih fakultet sploh ne govorimo.

Za razvoj marksizma na slovenskem z dokumentacijo, o kateri smo se dogovarjali nekaj let in za katero imamo danes vso podporo CK ZKS, nekaj začetnih idejnih osnutkov in zamisel, da jo je treba razvijati v okviru prihodnjega družboslovnega centra za Bežigradom.

Tako se nam razmišljanje izteka v izhodišče: k problemu množičnega bralca ali organiziranega branja marksistične literature.

Po eni strani se vprašanje marksistične knjige povezuje z dinamiko preobrazbe vsega rednega sistema vzgoje in izobraževanja, po drugi strani pa z nujnostjo poglobljanja teoretične usposobljenosti članstva vseh družbenopolitičnih organizacij, v prvi vrsti pa zveze komunistov.

V zadnjih nekaj letih se je družbeno izobraževanje izredno razmahnilo v širino in se tudi organizacijsko precej okrepilo, premalo pa smo si prizadevali izoblikovati in z ustrezno literaturo opremiti takšne programe usposabljanja, ki bi z ustreznimi metodičnimi prijemi množicam delovnih

* V letu 1969 so slovenske knjižnice odkupile 1 % izdanih knjig slovenskih založb, jugoslovansko poprečje po podatkih za leto 1974 se giblje med 3 in 5 %, medtem ko v vzhodnih socialističnih državah dosega 30 %, v zahodnih državah pa se giblje med 15 in 20 %. Evropski minimum za število knjig v knjižnicah je dve knjigi na prebivalca, jugoslovansko poprečje pa je 0,7 % knjige na prebivalca.

ljudi zagotavljali stopnjevano prevzemanje marksizma kot znanstvenega pogleda na svet in kot zanesljivega vodila v konkretnih družbenih dogajanjih. Zlasti smo premalo sistematično delali za razvoj vseh pogojev za organizirano voden in družbeno vrednoten individualni študij marksistične teorije.

Iz vsega tega izhaja, da mehanizmi, ki so prvi pogoj za »vnašanje zavesti« v množice, vključno z izdajanjem marksistične literature, šele nastajajo — in to počasi nastajajo.

Tako smo se komunisti znašli pred nalogo, da brez odlašanj storimo vse, da kulturna skupnost čim hitreje postane tisto središče, v katerem se vsebinsko oblikuje naša knjižna politika in tudi naša politika do marksistične knjige, da pospešimo dokončno oblikovanje zakona o založništvu, da pospešimo in delno preusmerimo razvoj in organiziranost knjižničarstva, da kadrovsko in prostorsko usposobimo MC pri CK ZKS, ki v skladu s sprejetim programom dela in zakonom o visokem šolstvu prevzema pomemben del odgovornosti za hitrejše razvijanje marksistične preobrazbe vsega ritma vzgoje in izobraževanja ter množičnega družbenopolitičnega usposabljanja komunistov in s tem tudi idejno usmerjanje srednjeročnega in dolgoročnega programiranja izdajanja temeljne marksistične literature, da zaživi obveščanje o marksistični knjigi, da pospešimo ustanavljanje centra za družbeno izobraževanje pri FSPN, ki bo znanstveno analiziral in strokovno pripravljaval programe za družbeno izobraževanje, kar bo omogočilo, da množično družbeno izobraževanje povežemo v celosten sistem, ki bo temeljil na organiziranem individualnem študiju.

MARJAN ŠETINC

Družbena protislovja in protestne ustavitve dela

Izhodišče

Mnogi socialni konflikti, do katerih prihaja med različnimi družbenimi skupinami, nastajajo na podlagi protislovij, ki se porajajo iz neskladnosti v delitvi dela in delitvi dohodka. Eden najpomembnejših ciljev naših družbenih prizadevanj je, da bi dosegli takšno delitev, ki bo zagotavljala resnično samoupravni položaj delovnega človeka. Družbena prizadevanja pri nas pa so usmerjena predvsem v to, da bi odpravili tisto protislovje, ki je ostalo nakljub odpravi kapitalistične lastnine oziroma vzpo-

stavitve družbene lastnine. Protislovje, ki ga vzdržuje razmerje med lastniki produkcijskih sredstev in delavskim razredom, smo odpravili s podružbljanjem proizvodnih sredstev. Ta protislovja niso več antagonistične narave kot boj med razrednimi interesi, vendar pa prihaja do nasprotij med posameznimi, kolektivnimi in širšimi družbenimi interesi.

Nova ureditev družbenih odnosov daje možnost, da vsak delavec odloča o rezultatih svojega dela. Takšen družbenoekonomski položaj delovnega človeka je posebej jasno začrtan v novi ustavni ureditvi. V prejšnjih fazah družbenega razvoja smo imeli še vedno opraviti z družbeno ureditvijo, v kateri še niso bili odpravljeni ostanki stare ureditve, v kateri je neka ožja skupina odločala v imenu delovnih ljudi. Takšni odnosi se v mnogih primerih še vedno ohranjajo, s tem pa se delavcu še vedno odtujujejo osnovne pravice iz dela. Tako se ohranja neki določeni razkorak med normativno ureditvijo in dejanskim stanjem.

Neskladja, ki izvirajo iz nepravilnosti, tehnomenagerskih in birokratsko-etatičnih teženj posameznih skupin, se kažejo kot posledica teh še nerazrešenih protislovij. Takšne nepravilnosti pa hkrati sprožajo izraze nezadovoljstva in povzročajo nasprotja, katerih končni rezultat so, kakor je razvidno iz naše analize, nemalokrat protestne ustavitve dela.

Z odpravo protislovij, ki so posledica starih razrednih odnosov v družbi, in tudi tistih protislovij, ki nastajajo kot rezultat nedoslednega uresničevanja samoupravnih družbenih odnosov, hkrati odpravljamo najgloblje vzroke za konfliktno situacijo, ki se v skrajni obliki kažejo tudi kot protestne ustavitve dela.

V preteklosti je, v letih 1969 do 1973 prevladovalo mišljenje, da protestnih ustavitv dela ni treba proučevati, češ da je teh pojavov tako malo, da jih nima smisla beležiti, ter da naj jih delovne organizacije urejajo same. Takšno stališče je bilo tudi rezultat večkrat prevladujočih mnenj, da v samoupravni družbeni ureditvi konfliktno situacijo ne dosežejo takšne protislovnosti in eksplozivnosti, kakršna je značilna za protestne ustavitve dela.

Poleg tega prepogosto ugotavljajo, in tudi takrat je bilo tako, da pojav nima nikakršnih dimenzij, če ga primerjamo s podobnimi pojavi drugod na svetu. Toda pomembne niso samo protestne ustavitve dela, temveč socialni konflikti v vseh razsežnostih, torej ne samo v tej izraziti obliki, ki je vsekakor najbolj oprijemljiva. Dimenzije pojava so samo z gledišča protestnih ustavitv dela majhne, toda tudi teh, ki jih lahko v celoti obvladamo, ne obvladujemo.

Da se tako ponašamo do konfliktov, dokazuje tudi tisto obdobje, v katerem smo spremljanje pojava povsem zanemarili. Do tega je prišlo v obdobju izrazitega liberalizma, izhaja pa iz tez, da je vse svobodno in da je samoupravljanje popolna svoboda; zato smo rekli, da tudi spremljanje podatkov o teh pojavih ni več potrebno. Odločitev, da ne bomo spremljali pojava, je torej posledica nekega določenega odnosa do samoupravljanja v določenem obdobju; obstaja bojazen, da bi se utegnilo to

ponavljati; da bi vedno znova te spore podcenjevali in ne bi skušali z njihovim nenehnim raziskovanjem ugotoviti tudi tista najbolj skrita protislovja, ki povzročajo konflikte v posameznih delovnih organizacijah in s tem učinkovito prispevati k razvijanju celovitega samoupravljanja. Problem konfliktov je potrebno proučevati skupaj z globalnimi družbenimi procesi, toda na konkretnih razmerah v delovnih organizacijah.

Sveda se je konfliktov treba lotiti bolj s praktične strani, ker nam tudi vse razgrnitve globalnih protislovij ne bodo veliko povedale, če hkrati ne bomo slišali glasu tistih, ki so v ustavitvi dela udeleženi, njihovih sodb, zakaj so se odločili za tako rešitev. Zato ni dovolj opredeliti samo spor in konfliktno situacijo, temveč tudi to, kar imenujemo samoupravni odnos, in mu določiti konkretne oblike in elemente.

Delovne organizacije so v svojih akcijah v preteklosti težile k čim hitrejšim rešitvam, s katerimi so gasile konfliktno primere, pri čemer pa globljih vzrokov niso odkrili. Tako se je verjetnost, da bo prišlo do novih konfliktov, še vedno obnavljala — kar potrjujejo tudi številne ponovitve protestnih ustavitv del v istih delovnih organizacijah. Takšno reševanje, ki je prepuščeno delovnim organizacijam, bi bilo možno samo ob predpostavki, da so samoupravni odnosi urejeni in ob predpostavki, da konfliktna situacija nimajo globljih vzrokov.

Povzetek analize podatkov o protestnih ustavitvah dela v obdobju od avgusta 1973 do konca 1974 (dopolnjen z nekaterimi podatki iz leta 1975)

Pri analizi¹ protestnih ustavitv del smo ugotovili, da bi bilo večino konfliktov, ki so povzročili ustavitve del, mogoče rešiti po normalnih samoupravnih poteh. To nas prepričuje, da so resnično prevladujoči vzroki za tako skrajne konfliktno situacije prav neurejeni samoupravni odnosi.

Postavlja se nam vprašanje, ali niso protestne ustavitve del kljub dejanski ali navidezni destruktivnosti le ena izmed oblik boja delavskega razreda za samoupravne odnose, in sicer tam, kjer se ti odnosi še niso uveljavili? Če sprejmemo takšno tezo, potem bi morali razširjenost protestnih ustavitv del upoštevati kot eno izmed možnih in učinkovitih oblik pri uresničevanju višje stopnje razvitosti samoupravnih odnosov v naši družbi. Prav tako so konfliktno situacije, predvsem pa njihovo reševanje, pomembna preizkušnja za družbenopolitične organizacije v okoljih, v katerih prihaja do ustavitv del.

To so argumenti, ki po našem mnenju kažejo na potrebo po širši družbeni akciji na tem področju, pri čemer pa pomena teh konfliktnih

¹ M. Šetinc: Družbena protislovja in protestne ustavitve del. Izredna publikacija št. 4, Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS, Ljubljana, maj 1975.

situacij ne smemo precenjevati in ne podcenjevati, ko si prizadevamo za razvoj naših družbenih odnosov.

Naša analiza kaže, da ne gre za alarmantne podatke, čeprav nam analiziranje protestnih ustavitev dela daje nekatera pomembna spoznanja o obstoječih zaviralnih elementih v razvoju samoupravnih odnosov. Zato se nam zdi, da sta znanstveno-raziskovalno delo in tudi praktično družbenopolitično delo na tem področju pomembni in potrebni.

V omenjeni publikaciji smo obdelali protestne ustavitve dela s širšega zornega kota, z vidika njihovih vzrokov in z vidika razreševanja družbenih protislovij. Toda podatki, ki smo jih zajeli v kratkem časovnem obdobju in ki smo jih zbrali s pomočjo nepreverjenega metodološkega instrumentarija, nam dajejo omejene možnosti za takšno analizo, tako da komaj lahko slutimo nekatere elemente in smeri celostnega pojava protestnih ustavitev dela in konfliktnih situacij.

Število ustavitev dela je v Sloveniji zadnja leta nekoliko upadlo in znaša 37 v letu 1974 in 39 v letu 1975.

Primerjava s podatki o ustavitvah dela v Jugoslaviji je mogoča le za obdobje od 1960 do 1969, ko so te podatke zbirali. Ta primerjava kaže, da je znašal delež Slovenije v skupnem številu ustavitev dela v Jugoslaviji kar 69 % v letu 1960.² Ta podatek kaže na veliko nesorazmernost družbenega razvoja v Jugoslaviji. Vzrokov za tako velik delež Slovenije v številu protestnih ustavitev dela na podlagi obstoječih analiz ne moremo natančno opredeliti. Po našem mnenju jih velja iskati predvsem v večji diferenciranosti družbe v Sloveniji, ki je hkrati zaostрила protislovja med samoupravnimi in nesamoupravnimi težnjami.

Naša analiza, ki zajema obdobje zadnjih dveh let, nam ne omogoča primerjave s celotno Jugoslavijo. Teritorialna primerjava v okviru Slovenije pa kaže, da najbolj izstopa koprška regija. Če spremljamo porazdelitev po panogah gospodarstva, je v 1974 letu izstopala panoga promet in zveze, v letu 1975 pa med panogami ni velikih razlik. Primerjava po regijah in po panogah se prekrivata, tako je pogostost ustavitev dela večja v tistih regijah, v katerih so najbolj zastopane panoge, v katerih opažamo največjo pogostost skrajno zaostrenih konfliktov.

Pomembna ugotovitev naše analize je ta, da je pogostost protestnih ustavitev dela največja v majhnih delovnih organizacijah, ki ponavadi niso organizirane v TOZD, in v tako imenovanih dislociranih obratih ali temeljnih organizacijah združenega dela (TOZD), ki so sestavni deli večjih asociacij združenega dela.

Pri majhnih delovnih organizacijah (obrtne delavnice in delovne organizacije na področju družbenih služb) je najverjetneje poglavitni vzrok za ustavitve v tem, da so premalo vključene v družbene procese, da so v njih subjektivne sile slabo organizirane, da so te organizacije odmaknjene

² Odstotek je izračunan iz podatkov, ki jih navaja N. Jovanov v disertaciji: Radnički štrajkovi u SFRJ od 1958. do 1969. godine, Beograd, avgust 1974.

od širšega samoupravnega družbenega nadzora, kar posameznikom omogoča, da ustvarjajo »fevde« in monopole.

Pri tako imenovanih dislociranih obratih so po našem mnenju konfliktna situacija posledica tega, da centrale organizacij združenega dela, v katere so ti obrati vključeni, od njih odtujiujejo samoupravne pravice.

Pri TOZD, ki so sestavni del večjih organizacij združenega dela, pa je prav njihova konstituiranost v TOZD delovnim ljudem omogočila boljši vpogled v delitev dohodka in druge odločitve v okviru organizacije družbenega dela (OZD), kar je seveda povzročilo nekatere konflikte, pri katerih delovni ljudje ponekod niso našli druge poti za reševanje kot v protestni ustavitvi dela.

Samoupravno konstituiranje bo, po našem mnenju, prineslo na to področje bistvene spremembe; do konfliktnih situacij bo prihajalo predvsem v odnosih med posameznimi samoupravnimi enotami in v odnosu do monopolne elite v centralah velikih organizacij združenega dela.

Pomemben kazalec je podatek, da so udeleženci protestnih ustavitv del v večini delavci iz neposrednega delovnega procesa. Iz tega lahko povzamemo nekaj ugotovitev:

1. drugi delavci, ki ne sodelujejo v neposrednem delovnem procesu, si znajo in imajo možnost, da poiščejo drugačne poti za reševanje konfliktov, pa četudi gre za nesamoupravne poti reševanja konfliktov (npr. neformalni stiki);

2. da gre pri udeležencih za skupine, ki so po kvalifikacijah in izobrazbi v poprečnem in podpoprečnem delu družbene strukture;

3. da so protestne ustavitve dela za to populacijo resnično sredstvo v boju za samoupravne pravice, kajti udeleženci niso del tehnokratskih in birokratskih struktur, oziroma nimajo možnosti, da bi upravljali z usodo drugih in o njej odločali;

4. da so samoupravne poti pri reševanju problemov prepočasne in preveč zapletene.

Te teze nam potrjuje tudi podatek, ki ga je pokazala analiza, da so povod za protestne ustavitve dela takšne ali drugačne nepravilnosti v delitvi osebnih dohodkov, ki je pomemben element delitve družbenega produkta; pri delitvi osebnih dohodkov se tudi najizraziteje pokaže, ali so družbeni odnosi samoupravni ali nesamoupravni.

Iz analize ni mogoče natančno opredeliti vloge neustreznih komunikacij pri sprožanju protestnih ustavitv del. Za izgovor v večini primerov navajajo prav slabo obveščenost, s tem pa po našem mnenju samo prikrivajo globlje vzroke, predsem tehnokratske in druge nesamoupravne težnje. In ker je slabo informiranje značilnost za nedemokratično organizacijo, je to lahko le simptom, nikakor pa ne vzrok za tovrstne konflikte.

Pri analizi ugotavljamo nekatere pozitivne spremembe v stališčih delovnih ljudi do te oblike reševanja nesoglasij. Ob ustavitvah dela ni več nikakršnih oblik nasilja nad sredstvi za proizvodnjo, pač pa delovni ljudje

prihajajo vedno bolj do spoznanja, da gre vsakršno negativno poseganje v proizvodnjo njim samim v škodo.

Delavci se zavedajo, da gre za njihova lastna sredstva za proizvodnjo, to pa jih navaja k drugačni naravnosti do družbene lastnine. Seveda pa je takšno stanje povsem neprimerljivo in nezdržljivo z miselnostjo in odnosom delavcev do sredstev za proizvodnjo v tistih sistemih, kjer sredstva za proizvodnjo niso družbena last, temveč privatna in/ali državna lastnina.

Takšen odnos je po našem mnenju posledica vedno bolj razvitih samoupravnih odnosov in s tem spremenjenega odnosa do dela, do družbene lastnine, do delovne organizacije in celotne družbe.

V letu 1975 so izmed 66 konfliktnih situacij, ki so kazale, da se bodo sprevrgle v protestno ustavitve dela, kar 27 tako ali drugače uredili še pred ustavitvijo. V večini gre v takih primerih za tako imenovane »konfliktni sestanke«. V kritičnem trenutku so na sestanku, ki je bil sicer med delovnim časom, poiskali ustrezno rešitev problema.

Konfliktni sestanki so pravzaprav oblika samoupravnega razreševanja konfliktov in so morda hkrati pomemben napredek v zavesti delovnega človeka. Drugo obliko takšnega napredka v samoupravnih miselnosti kaže nadomeščanje ur, izgubljenih v času ustavitve dela.

Konfliktni sestanki so napredek glede na reševanje konfliktnih situacij s protestnimi ustavitvami dela, seveda pa niso že sami na sebi zagotovilo, da bodo na teh sestankih resnično odpravili vzroke za konfliktni situacije in da sestanki ne bodo zgolj »gasilske akcije«. Ponovitve teh stanj v nekaterih delovnih organizacijah celo navajajo k sklepu, da gre pri sestankih bolj za »gašenje« kot pa za resnično odpravljanje vzrokov.

Pomemben poudarek mora veljati tudi temu, kako široko naj zlasti v sindikatih in v družbenopolitičnih organizacijah zasnujemo pogled na te različne neurejene odnose, konfliktni situacije ipd., kajti delavci — kakor poudarjajo tudi predhodne ugotovitve — so pogosto v položaju, da so na neki način »podkupljeni«, tako je vsaj s problemom urejanja osebnih dohodkov, s tem pa se zamegli potreba, da urejajo svoj dejanski položaj. Tako se dogaja, da se v mnogih delovnih organizacijah vodilni ljudje praktično vsakodnevno sestajajo in poskušajo rešiti problem, kako pridobiti sredstva za delitev osebnih dohodkov npr. s kratkoročnimi krediti, s tem, kako preslepiti upnike, da jim ne bi plačali terjatev itn. Pri tem pa prav gotovo ne pridejo na vrsto vprašanja, kot so npr. nepokrite in neracionalne investicije, slaba strokovnost dela, denimo v skupnih službah, slabo planiranje ipd. Verjetno bi spreminjanje takega odnosa do samoupravljanja moralo postati predmet stalnega dela in pozornosti zlasti ZK in sindikatov, čeprav v premnogih primerih temu ni tako. Zato se zdi nujno, da to problematiko obravnavamo širše, predvsem z vidika vseh tistih drugih konfliktov, kjer zunanjih manifestacij konflikta pravzaprav ni, spori so latentni in prej ali slej pride do njih, nihče pa ne opozarja nanje.

Vsekakor moramo kontinuirano proučevati delovne organizacije z vidika, kako vodstvo neke delovne organizacije prihaja v nasprotju v samoupravnimi procesi in samoupravnimi odnosi. Drži namreč, da prihaja do birokratizacije odnosov in do oblikovanja tehno-managerskih struktur, ki so nujno v konfliktu s samoupravnostjo. Na ta način se porajajo nasprotja predvsem zaradi razlik v načinu uresničevanja posebnih in skupnih interesov. Takšno interesno neskladje povzroča seveda obojestransko nerazumevanje. Kadar govorijo o neinformiranosti ali o tem, da ljudje niso bili seznanjeni s problematiko, gre vse prevečkrat za enostransko informiranje; ljudi skličejo, jim nekaj povejo, in nato jih odslovijo. Pomembno pa je tudi, da se take informacije ponavadi prenašajo prek desetine informatorjev in se že na poti deformirajo.

Takšne in podobne neskladnosti v odnosih med posamezniki in skupinami v delovnih organizacijah moramo natančneje opredeliti, kajti kljub temu, da moramo konflikte proučevati v globalnem odnosu, to ne bo mogoče, če ne bomo ustvarili pravega modela, in sicer glede na to, katere stvari lahko abstrahiramo, do kakšne stopnje abstrakcije lahko gremo, da bomo lahko dojeli in ocenili konkretne primere. Kajti sicer bomo kar naprej v stalni dilemi, kako iz tega globalnega priti do konkretnega.

Zato se lahko problematike lotevamo z gledišča manifestacije konfliktov v obliki ustavitve dela, ki izraža nezadovoljstvo neke ožje skupine, s katero pa se pogostokrat ali skoraj vselej do neke stopnje solidarizira večina. Izbruh nezadovoljstva v majhni skupini se pogosto pokaže kot nezadovoljstvo celotne delovne organizacije. Poseben primer nam omogoča sklepati na širše okvire, hkrati pa nam omogoča abstrahiranje irelevantnih spremljajočih pojavov.

Hkrati se nakazuje tudi problem institucionalnega obvladovanja pojave. Ustava določa družbeni odnos do sporov v delovnih organizacijah in s tem jasno poudarja tudi družbeni pomen urejanja socialnih konfliktov. Tako je v procesu razreševanja sporov dana odločilna vloga sindikalni organizaciji. Naši podatki pa kažejo, da se sindikat ni v zadostni meri angažiral pri tistih protestnih ustavitvah dela, ki smo jih proučevali. Postopek, ki ga predvideva osnutek zakona o združenem delu za razreševanje sporov in nesoglasij v organizacijah združenega dela (OZD), kaže na večjo institucionalno opredeljenost reševanja konfliktnih situacij; to pa seveda terja točnejšo opredelitev dolžnosti sindikata in njegovih osnovnih organizacij ter drugih subjektivnih sil.

Zakaj se subjektivne sile ob teh pojavih oziroma ob nastajanju konfliktnih situacij ne angažirajo dovolj? Te dolžnosti do sedaj niso bile zadosti jasno opredeljene. Takšna neopredeljenost političnih funkcij (ki so sestavni del samoupravnih odnosov) je eden od vzrokov, da se družbenopolitične organizacije niso pravočasno angažirale, se pravi v času nastajanja konflikta in ne takrat, ko že izbruhne ustavitev dela. V predlogu novega zakona o združenem delu je funkcija subjektivnih dejavnikov (družbenopolitičnih organizacij) natančneje opredeljena v smislu večje odgo-

vornosti za razreševanje sporov med delavci posameznih delov OZD, med delavci in organi OZD in delavci ter organi družbenopolitične skupnosti. Jasno je opredeljena vloga sindikata, ki je dolžan na pobudo delavcev ali na lastno pobudo izpeljati vse postopke, če organi upravljanja ne najdejo ali ne iščejo ustrezne rešitve. Če pa spor preseže okvir delovne organizacije, postane s tem predmet širše družbenopolitične skupnosti³ in ga rešujejo skupaj s predstavniki drugih družbenopolitičnih organizacij ter skupščine družbenopolitične skupnosti.

Razen tega ne bi smeli zanemariti organa delavske kontrole; kot zanimivost naj navedem, da smo pri zbiranju podatkov o nekaterih uspešnih organih delavskega nadzora ugotovili, da so se ti organi ukvarjali prav s tistimi problemi, ki so v drugih delovnih organizacijah povzročili protestne ustavitve dela.

Organ samoupravnne delavske kontrole se mora tako ali drugače srečevati s problemi, ki praviloma povzročajo konflikte. Ta organ je namreč dolžan nadzorovati izvajanje statuta in drugih samoupravnih sporazumov, uresničevanje odločitev delavcev, organov upravljanja, izvršnega organa in poslovnega organa in spremljati tudi druge zadeve, ki so povezane s pravilnim izvajanjem samoupravljanja.

Vemo pa tudi, da se organ samoupravnne delavske kontrole pogosto znajde v nezavidljivem položaju, saj mu v delovnih organizacijah onemogočajo izvrševanje ustavne funkcije. Res pa je tudi, da reševanje tako občutljive problematike, ki običajno sproža konflikte, terja usklajeno delo. Vsi organi samoupravljanja in organ samoupravnne delavske kontrole morajo pri opravljanju svojih dolžnosti nujno med seboj sodelovati. Zato je tudi povsem razumljivo, da organi samoupravnne delavske kontrole niso in tudi ne morejo biti uspešni, če nimajo vsestranske podpore družbenopolitičnih organizacij; isto velja tudi za druge organe samoupravljanja v organizacijah združenega dela.

Z uvedbo delegatskega sistema, s povečano demokratizacijo sprejemanja odločitev smo naredili velik korak v odstranjevanju nasprotij med družbenimi skupinami; toda tako kot delegatski sistem še trenutno deluje, ne more v takšnem obsegu, kot je bilo predvideno, prispevati k temu, da bi se ti odnosi bistveno spremenili. Prepogosto se še vedno dogaja, da delegati oziroma člani delegacij pri obravnavanju pomembnih zadev sploh ne sodelujejo z delavci; še vedno se dogaja, da je veliko odločitev sprejetih brez posvetovanja z večino delavcev v delovnih organizacijah.

Samo tedaj, če bomo v procesu urejanja odnosov med posameznimi skupinami delavcev v delovnih organizacijah dosledno upoštevali samoupravne delegatske principe, bo možno pojave teh konfliktov obvladovati po načelih, ki so zapisani v predlogu zakona o združenem delu. Seveda pa je nujno točneje in jasneje opredeliti to, kako mora sindikat delovati

³ Glej: Nacrt zakona o udruženom radu, marec 1976.

v posameznih situacijah, kako upoštevati pretekla izkustva na področju spremljanja in razreševanja konfliktov v delovnih organizacijah — in končno, kako mora sindikat predvideti in zasnovati dolgoročno akcijo za razreševanje konfliktov v najširšem smislu — ne samo v tistih primerih, ki se kažejo v svoji skrajni obliki, kot ustavitev dela oziroma prekinitev delovnega procesa.

JANEZ ŠMIDOVNIK

Zakaj je uprava na področju urbanističnega urejanja neučinkovita?

*1. Vloga uprave na področju urbanističnega urejanja in gradbeništva**

Stvar javne uprave ni samo prostorski vidik gradnje v tem smislu, kje se lahko gradi in kaj se lahko gradi, ampak tudi, kako se mora graditi, in sicer tako po tehnični kakor tudi po oblikovni strani. Tudi v oblikovni plati gradnje je element družbenih vrednot, ki jih mora pri svojem delu zagotavljati javna uprava. Vsaka gradnja bi morala biti ne le estetska z vidika posameznega objekta, ampak tudi vkomponirana v pokrajino, v njeno tipiko in obenem usklajena z obstoječim zgodovinsko nastalim arhitektonskim tipom zazidave v pokrajini. Človek naj bi s svojimi gradnjami spoštoval, varoval in bogatil naravo, ki ga obdaja, ne le v materialnem smislu, ampak tudi z estetsko arhitektoniko. Potemtakem ne more biti vseeno, kakšna gradnja se lahko dovoli npr. v alpskem, obmorskem ali panonskem svetu. V razvitih državah posvečajo temu vprašanju največjo pozornost in vzdržujejo glede tega tudi ustrezno družbeno disciplino.

Pri nas pa lahko vidimo širom po vsej deželi gradnje, zlasti tudi stanovanjske — družbene in zasebne, ki so brez vsakršne arhitektonske in estetske vrednosti, oziroma take, ki prav žalijo človekov estetski čut,

* Ta sestavek je izsek iz empirične raziskave z naslovom »Javna uprava in občani«, ki je bila pred kratkim končana pod okriljem centra za raziskovanje lokalnih skupnosti in delovnih organizacij fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. Raziskava je zajela več upravnih področij, med njimi tudi območje urbanizma in gradbeništva. V prvi polovici tega dela raziskave je obdelan problem črnih gradenj, ki najbolj očitno dokazujejo neuspeh uprave — s tem pa tudi politike — na tem področju. Po ugotovitvah raziskave pa krivde za črne gradnje ni mogoče pripisati upravi, čeprav gre za defekt, ki se kaže v upravi; razlogi zanje so globlji, družbeno-ekonomski. — V drugi polovici tega dela raziskave, ki jo objavljamo, pa so podrobneje prikazani sistem urbanističnega urejanja in razmere v upravi, ki bi morala ta sistem uveljavljati.

gradnje, ki so v popolnem nasprotju s tipiko pokrajine ali z zgodovinsko nastalim arhitektonskim tipom zazidave. Videti je, kot da si vsak graditelj sam izmišlja obliko gradnje, brez dobrega nasveta, v skladu s svojim lastnim — pogosto slabim okusom. Na splošno ni videti, da bi bila pri nas družba posebno zainteresirana za estetsko in harmonično gradnjo. Imamo sicer tudi dobre primere lepo oblikovanih gradenj in tudi celih naselitvenih kompleksov, vendar pa je to bolj izjema kot pravilo. Kot rečeno, družbena stanovanjska gradnja, zlasti tista v stolpnica in blokih, ni izjema. Najbolj bodejo v oči estetsko nemogoči stanovanjski bloki, ki so ponavadi postavljeni tudi na najbolj izpostavljenih mestih, na primer ob cestnih vpadnicah v naselja, ali večnadstropni stanovanjski bloki z ravno streho v majhnih naseljih s siceršnjo nizko zazidavo. Obžalovanja vreden je zlasti tudi propad arhitekture stare kmečke hiše; te kmečke hiše podirajo ali jih obnavljajo, hiše pa pri tem izgubljajo sleherno tipiko nekdanje arhitekture; postajajo brezoblične stavbe, ki niti po funkcionalnosti niti po obliki ne dosegajo stare kmečke hiše.

Človek se mora čuditi, kako je mogoče, da v času razcveta urbanistične znanosti, ki uživa pri nas tudi vso potrebno družbenopolitično podporo, v času obstoja tolikšnega števila urbanističnih institucij in pri tem, da imamo na razpolago povsem zadostno število arhitektov, prihaja do estetsko tako nemogočih gradenj, ki usodno in nepopravljivo kvarijo podobo naših mest in vasi ter naše pokrajine nasploh.

Seveda ob ugotavljanju navedenih okoliščin nismo mogli imeti nikakršne pretenzije, da bomo zagotovili strokovno ali celo znanstveno eksaktnost podatkov pri obdelavi stvari. Za to bi bil potreben čisto drugačen prijem in drugačna strokovna usposobljenost. Vendar to v okviru naše študije tudi ni bilo potrebno. Problem, ki brez posebnega dokazovanja obstoji, smo vzeli kot dano stvarnost, s katero lahko soočimo delo pristojne javne uprave, ki jo obravnavamo.

Ko govorimo o oblikovnem vidiku gradnje, gre torej za vprašanje, ki se še zdaleč ne nanaša zgolj na črne gradnje. Črne gradnje v SR Sloveniji praviloma niso nikakršna barakarska naselja, kakor je to ponavadi v nerazvitem svetu ali pa v predmestjih velikih mest (npr. slums, bidonvilles itn.), pač pa so z gradbenega vidika povsem solidne stavbe, ki se na zunaj ponavadi sploh ne ločijo od legalnih stavb. Problem estetike se nanaša na celotno stanovanjsko gradnjo. Gre torej v pretežni meri za legalno gradnjo, pri katerih so v ustreznih postopkih in z ustreznimi odločitvami in akcijami sodelovali oziroma bi morali sodelovati vsi pristojni organi javne uprave in organizacije, ki sodelujejo pri pripravi oziroma izdelavi urbanističnih oziroma zazidalnih načrtov. Ta vidik je torej eden od elementov, ki je v okviru njihovih nalog. Zato se torej lahko upravičeno postavi vprašanje, kako lahko prihaja do zanemarjanja tega vidika v praksi. V ta namen smo morali pogledati, kakšne so dolžnosti javne uprave v zvezi s tem vprašanjem.

Ker gre tudi v tem primeru za pretežno prostorski vidik gradnje, mora biti njena oblikovna plat v bistvenih točkah določena že v lokacijskem dovoljenju. Lokacijsko dovoljenje mora namreč po zakonu¹ vsebovati urbanistične, arhitektonske, ureditvene, spomeniškovarstvene in podobne določbe, ki jih mora investitor izpolniti v zvezi z gradnjo; sestavni del lokacijskega dovoljenja je lokacijska dokumentacija, ki jo mora graditelj predložiti prošnji za izdajo lokacijskega dovoljenja. Lokacijska dokumentacija obsega poleg drugega tudi lego, funkcijo, višino in oblikovanje gradbenega objekta z določbami o uporabi gradiv, o strešnem naklonu, o kritini, o niveletih kletne plošče itn.² Lokacijsko dokumentacijo izdelujejo specializirani urbanistični zavodi na podlagi zazidalnih načrtov, ki morajo določati navedene arhitektonske elemente zazidave.

Lokacijsko dovoljenje je podlaga za izdajo gradbenega dovoljenja. Tehnični projekt, ki mora biti predložen prošnji za izdajo gradbenega dovoljenja, mora biti usklajen z lokacijskim dovoljenjem oziroma z lokacijsko dokumentacijo; mora torej upoštevati poleg gradbeno-tehničnih tudi prostorsko-urbanistične in oblikovne vidike gradnje. Zato so tudi z gradbenim dovoljenjem določeni navedeni vidiki gradnje, ki jih morajo graditelji obvezno spoštovati.

Gradnjo nadzirata dve specializirani upravni službi — gradbena in urbanistična inšpekcija; prva nadzoruje gradbene, druga pa urbanistične vidike gradnje. Obe imata pravico in dolžnost, da ukrepata, če graditelj nima ustreznega lokacijskega oziroma gradbenega dovoljenja, oziroma če se ga ne drži. Urbanistična inšpekcija lahko odredi, da se podre objekt, ki ga postavljajo brez lokacijskega dovoljenja na prostoru, kjer ni dovoljeno zidati. Tudi gradbena inšpekcija ima to pooblastilo, če se gradi objekt, ki ima take pomanjkljivosti, da je z njimi ogrožena varnost ljudi in premoženja. Če se gradi v nasprotju s pogoji, določenimi v lokacijskem dovoljenju, odredi urbanistični inšpektor, da se ugotovljene pomanjkljivosti odpravijo; če graditelj tega ne stori, lahko izreče inšpektor denarno kazen. Tudi gradbeni inšpektor ima pooblastilo, da odredi odpravo tehničnih pomanjkljivosti pri gradnji, in da po potrebi tudi ustavi gradnjo, dokler se pomanjkljivosti ne odpravijo; če graditelj teh ukrepov ne izvrši, izreče inšpektor denarno kazen.

Če analiziramo opisani normativni sistem zakona o urbanističnem planiranju, vidimo, da je zgrajen z veliko skrbjo za ohranitev družbene discipline in reda pri gospodarjenju s prostorom in pri gradnji sami; zato dva zaporedna postopka, medtem ko drugod v svetu vse to opravijo v enem samem postopku (za izdajo gradbenega dovoljenja). Sistem se zdi sam na sebi logičen in brez vrzeli vse do faze nadzora in sankcijskega ukrepanja, s katerim smo se srečali že pri obravnavi črnih gradenj. Tam smo videli, da to ukrepanje ni učinkovito iz razlogov, ki presegajo

¹ Gre za 26. člen zakona o urbanističnem planiranju (Ur. l. SRS, št. 16/67).

² To določa drugi odstavek 22. člena zakona o urbanističnem planiranju.

domet pravne norme in možnosti organov, ki bi morali skrbeti za njeno izvrševanje. Toda če je rušenje črnih gradenj problem, pred katerim se upravna akcija praviloma ustavi, to ne bi bilo prepričljivo pri arhitektonskih oziroma oblikovnih pomanjkljivostih stanovanjske gradnje. Kje v opisanem strnjenem krogu dejavnikov, ki sodelujejo v upravnem procesu, so torej vzroki, da nastajajo pomanjkljivosti te vrste?

Možnosti so tele:

- da so pomanjkljivi že sami zazidalni načrti oziroma ustrezni drugi urbanistični planski akti, na podlagi katerih se izdeluje lokacijska dokumentacija;

- da je pomanjkljivo delo občinske uprave, ki izdaja lokacijska in gradbena dovoljenja;

- da je pomanjkljivo delo inšpekcijskih služb, ki nadzorujejo gradnjo;

- da so razlogi zunaj okvirov javne uprave v splošnih razmerah okolja, katerega vplivi vdirajo v sistem in ga podirajo.

Razumljivo je, da se težko spuščamo v ocenjevanje kvalitete zazidalnih načrtov in drugih urbanističnih planskih aktov. Navedemo pa lahko elemente, ki izpričujejo, da ti akti niso pomanjkljivi. Prva prвина poročstva je že to, da izdelujejo te načrte specializirane urbanistične institucije, ki zaposlujejo le strokovnjake — urbanističnega profila. Drugo poročstvo daje sam postopek, kako se izdelujejo ti akti, postopek, v katerem se v različnih fazah priprave strokovni elementi usklajujejo tako z geografskimi kakor tudi z družbenimi in socialno-ekonomskimi razmerami na prizadetem področju. Ko smo delali to študijo, smo na različnih mestih slišali, da je izdelava zazidalnih načrtov in drugih urbanističnih planskih aktov dolgotrajen in drag proces, pa tudi to, da ti akti zastarevajo (kar je sicer predvidel tudi zakonodajalec s tem, ko je določil, da jih je treba vsakih pet let ponovno usklajevati s spremenjenimi gospodarskimi razmerami in splošnimi družbenimi potrebami);³ nismo pa nikjer slišali, da bi ti akti po svoji kvaliteti ne ustrezali ali da bi bili sami izraz pomanjkljivosti, ki nastajajo na terenu na področju urbanizma in gradenj. To, da zazidalnih načrtov ni, lahko seveda ovira gradnjo, in kot smo že videli, lahko postane tudi vzrok za črne gradnje. Toda glede na povedano lahko z zadostno gotovostjo izključimo, da bi bili navedeni urbanistični akti neposredni vzrok za pomanjkljivosti oblikovne narave pri gradnji, vključno pri zasebni stanovanjski gradnji. Podobno lahko sklepamo tudi glede lokacijske dokumentacije, ki je podlaga za izdajo lokacijskega dovoljenja, in ki jo prav tako izdelujejo strokovne organizacije — bodisi tiste, ki izdelujejo zazidalne in druge urbanistične načrte, ali druge strokovne organizacije. Kot smo že videli, morajo biti bistveni oblikovni elementi gradnje določeni prav v lokacijski dokumentaciji in na ta način prihajajo tudi v lokacijsko dovoljenje. Gradbeni projekt, na

³ To določa drugi odstavek 3. člena zakona o urbanističnem planiranju.

podlagi katerega se v nadaljnjem — novem upravnem postopku — izda gradbeno dovoljenje, mora biti izdelan po navedenih določbah lokacijske dokumentacije oziroma lokacijskega dovoljenja.

Na prvi pogled je torej vse do izdaje gradbenega dovoljenja zagotovljeno, da bo resnično prišlo do gradnje na lokaciji, ki je za to predvidena, in do takega oblikovanja gradbenega objekta, kot je tu predvideno z ustreznim splošnim urbanističnim aktom, v prvi vrsti z zazidalnim načrtom.

Vendar pa smo se lahko prepričali, da v resnici ni tako. V tem postopku je nekaj vrzeli, ki so v praksi očitne in ki so v kričečem nasprotju z minucioznostjo in strogostjo celotnega postopka.

Prva vrzel, skozi katero vdira nered, so gradbeni projekti.

Vsak zasebni graditelj je pred najtežjim vprašanjem, kje naj dobi gradbeni projekt in kakšen naj bo ta projekt; zakaj velikanska večina graditeljev ni sposobna, da bi si lahko dala izdelati kvaliteten individualni projekt, za kar bi bila potrebna večmilijonska sredstva; večina se jih zato zadovoljuje s kakršnimkoli projektom, ki ga je mogoče dobiti za nekaj sto starih tisočakov, in sicer ne glede na to, ali projekt ustreza ali ne; treba ga je pač predložiti organu za izdajo gradbenega dovoljenja. Tako se na trgu pojavljajo različni projekti strokovno dvomljivih zasebnih avtorjev, ki jih graditelji kupujejo praviloma ne glede na njihovo funkcionalno in estetsko uporabnost. Tako bo npr. tudi kmet dobil v roke projekt brezoblične »polirske« stavbe, kakršne je videti vsepovsod po deželi, in ki na veliko kvarijo okolico vseh naših mest in naselij. Skoraj vsak projekt ima možnost, da bo potrjen, če le ustreza že navedenim minimalnim zahtevam lokacijskega dovoljenja oziroma lokacijske dokumentacije glede arhitektonskih elementov, ki so tam določeni; to pa so res le minimalni elementi, ki jim ni težko zadovoljiti. Gradbeni referent, ki izdaja gradbeno dovoljenja, opravlja zgolj policijsko funkcijo; če projekt ustreza navedenim minimalnim zahtevam lokacijskega dovoljenja, izda gradbeno dovoljenje ne glede na to, če morda vidi, da je projekt funkcionalno, arhitektonsko ali estetsko pomanjkljiv ali da celo nima nobene zveze z arhitekturo okolja, v katerem ga bodo postavili.⁴

Zdi se, da je družba povsem ravnodušna do tega vprašanja. Izdelovanje gradbenih projektov je stvar čiste ekonomike, s katero se ukvarjajo projektantske organizacije ali posamezniki v njihovem okviru. Njihovo delo in njihove kalkulacije so v celoti prilagojene velikim naročnikom v družbenem sektorju. Zato pri njih zasebni graditelj ne more dobiti ti-stega, kar bi rad, ampak v najboljšem primeru določen tipski projekt, za katerega že vnaprej ve, da mu ne more ustrezati v celoti. Razen tega

⁴ V razgovoru nam je gradbeni referent na občini K. izjavil: »Kaj pa naj tudi storim, če vidim, da prihaja stranka z neuporabnim tipskim načrtom avtorja, ki ga že poznam iz drugih primerov? Stranki ne morem dati nobenega dobrega nasveta, saj vem, da ustreznih načrtov ni na razpolago po dosegljivih pogojih; nikjer v SR Sloveniji npr. ni mogoče dobiti ustreznih projektov za kmečko hišo, in nikjer tudi ni rečeno, da kmet mora imeti tak projekt.«

seveda na področju ekonomike ni nobene (javnopravne ali moralne) odgovornosti do pokrajine, arhitekture, estetike itn. To je stvar uprave, ki pa, kot vidimo, stvari tudi ne more držati v rokah.

Zato ni čudno, da velik del graditeljev nima posebnega spoštovanja do gradbenega projekta; jasno jim je, da se projekta ni mogoče držati v celoti, če hočejo, da bo zgradba uporabna; v vprašanje arhitekture in estetike se večina niti ne spušča. V naši anketi je 39,8 % graditeljev-respondentov odgovorilo, da so se gradbenega projekta natančno držali, 56,1 % pa jih je izjavilo, da so le približno delali po projektu, 2,7 % pa jih je po lastni izjavi močno odstopalo od projekta.

Tako imamo pred seboj še en primer, kjer je očitno, da interesi socialističnih delovnih kolektivov (projektantskih) niso interesi socialistične družbene skupnosti. Prave interese družbe bi na tem mestu lahko zagotavljala samo ustrezna javna služba, ki bi lahko oskrbovala graditelje z ustreznimi projekti s polno odgovornostjo in po dostopnih pogojih; služba bi morala biti strokovno vezana na določeno nacinalno arhitektonsko doktrino, ki bi temeljila na zgodovinskih in kulturnih izročilih naše dežele; seveda taka služba ne bi mogla biti zgolj policijska, pač pa strokovno-profesionalna; organizirati bi jo bilo mogoče le z določeno koncentracijo strokovnih moči po posameznih regijah. Že zgolj pomanjkanje take strokovne službe dezavuirala cilje, ki si jih postavlja družba s svojo zahtevno zakonodajo in z opisanim minucioznim policijskim upravnim postopkom.

Drugo vrzel, skoz katero vdira nered, vidimo v pomanjkanju strokovnih kadrov na obravnavanem področju v občinah in v republiki. Pogled v občinsko sistemizacijo⁵ nam razkrije pravo kadrovsko in strokovno revščino. Res je sicer, da ima vsaka občina vsaj po enega referenta za to področje, vendar je to v glavnem tudi vse. Samo ljubljanske občine in še nekatere večje občine, ki so bile svojčas okrajni centri, imajo po dva oziroma največ tri referente. Pravilo pa je en sam referent na občini, in sicer za obe področji: torej za urbanizem in za gradbeništvo. Tudi izobrazba je na splošno daleč pod ravnilo: v vseh občinah skupaj smo našli le 25 inženirjev, gradbenikov ali arhitektov, ki pa so večinoma skoncentrirani v močnejših občinah; vse drugo so referenti s srednjo izobrazbo; prevladujejo gradbeni tehniki z gradbeno srednjo šolo; nekaj je diplomantov višje upravne šole, nekaj referentov ima zgolj gimnazijo, na dveh občinah pa ima referent zgolj osnovno izobrazbo; trije referenti imajo pravno fakulteto, dva pa višjo pravno šolo.

Še slabši je položaj v inšpekcijah — gradbeni in urbanistični. Tudi ti dve inšpekciji sta po pravilu personalno združeni, tako da opravlja ista oseba obe inšpekciji in še po pravilu za več občin skupaj — kot med-

⁵ Na razpolago nam je bilo gradivo republiškega sekretariata za pravosodje, organizacijo uprave in proračun, ki daje sistemizacijo občinske uprave vseh slovenskih občin po stanju na dan 1/10-1974.

občinska služba. Na tak način je vsaj formalno zadoščeno zahtevi, da imajo občine zagotovljeno inšpekcijo; vendar kljub takemu prijemu tri občine v času te raziskave niso imele inšpekcije (med njimi je celo največja slovenska občina Maribor), za druge tri pa je opravljal službo republiški organ po načelu substitucije, ker občine nimajo svoje službe. Kadrovska struktura je v inšpekcijah še slabša kot v upravni službi; v obeh inšpekcijah skupaj smo našli le 12 diplomiranih inženirjev gradbenikov oziroma arhitektov, 2 inženirja I. stopnje, vsi drugi pa so tehniki s srednjo gradbeno šolo.

Ob taki personalni zasedbi je očitno, da uprava stvari ne more imeti v rokah niti po svojem obsegu niti strokovno. Če vemo, da uprava tudi sicer ne uživa posebnega položaja niti v družbi nasploh niti v okviru organov družbenopolitičnih skupnosti, imamo pred očmi vse elemente nezadovoljivega stanja stvari v občinah. Položaja pa ne more imeti v rokah — poleg drugega — tudi zaradi svoje premajhne strokovnosti. Ni si npr. mogoče predstavljati, da bi si mogla ustvariti potrebno strokovno avtoriteto, če se njeno osebje s srednjo strokovno izobrazbo pojavlja v nadzorni strokovni vlogi nad inženirskim kadrom v gradbenih podjetjih. Pri takem stanju stvari ni čudno, da se npr. problemi arhitektonskega oblikovanja in estetike gradnje v upravi praviloma sploh ne postavljajo kot problemi, saj ni zadostnih moči niti za najbolj omejeno policijsko ukrepanje. Prav tako ni moči za reševanje pravnih vprašanj, ki se pogosto pojavljajo v zvezi z gradnjo.

Spričo opisanega personalnega stanja v upravi lahko postavimo vprašanje o smiselnosti dolgotrajnih in kompliciranih postopkov, ki jih predpisuje zakonodaja za pridobitev pravice za gradnjo. Kakšen smisel ima še posebej, da vodi isti organ in celo ista oseba z isto stranko o isti stvari dva postopka — najprej lokacijski postopek in nato postopek za gradbeno dovoljenje? Prav tako se lahko postavi vprašanje potrebnosti dveh inšpekcij — gradbene in urbanistične s povsem podobnimi (čeprav ne čisto jasno razmejenimi) kompetencami. Protizakonita praksa personalnega združevanja obeh inšpekcij, ki nastaja v stiski, dokazuje, da ni problem v dveh inšpekcijah, pač pa v tem, da v občinah ni moči niti za eno samo. Predpisana ureditev močno obremenjuje takó upravo kot občane, vendar pa, kot vidimo, ne zagotavlja dovolj uspešnega uresničevanja tistih vrednot, na katerih temelji koncepcija naše urbanistične politike.

Primanjkljaj v strokovnih kadrih se ne kaže samo v dejanskem združevanju služb, ki bi po predpisih morale biti ločene, ter v omejevanju uradovanja zgolj na policijski minimum. V resnici uprava ne zmore niti predpisanega policijskega minimuma. To se posebno jasno vidi pri izvrševanju nadzorstva nad gradnjami v delu in pri izdajanju uporabnih dovoljenj. Nadzorstvo se izvaja v zelo omejenem obsegu, uporabna dovoljenja pa izgubljajo pomen kot obvezna institucija, ker se ustrezni

predpisi ne izvršujejo dosledno oziroma se sploh ne izvršujejo. Kako deluje gradbeno nadzorstvo, kaže že povedani podatek o upoštevanju gradbenih projektov, na katerih temelji gradbeno dovoljenje; večina graditeljev se jih ne drži ali se jih drži le približno, kar pomeni, da gradbenega nadzorstva ni ali pa je zelo površno. Sicer pa je na neposredno vprašanje, ali je bil med gradnjo ali po končani gradnji na kraju zidave kak gradbeni ali drugi nadzorni organ, 42 % respondentov je odgovorilo, da ga ni bilo, 56,1 % pa, da je bil; le 14,4 % jih je odgovorilo, da je pri njih nadzorni organ odkril nepravilnosti. Iz teh podatkov lahko sklepamo, da poteka zunaj ustreznega strokovnega nadzorstva ne le vsa črna gradnja, pač pa tudi skoraj polovica legalne zasebne stanovanjske gradnje; nad preostalo gradnjo pa se opravlja nadzorstvo le površno.

Še slabše je z uporabnimi dovoljenji. Uporabno dovoljenje je institucija, s katero naj bi se na podlagi poprejšnjega tehničnega pregleda pred vselitvijo oziroma pred začetkom uporabe ugotovilo, ali je zgradba sezi-dana v skladu z gradbenim dovoljenjem tako, da je po tehnični in varstveni strani sposobna za uporabo. Zahtevo za tehnični pregled mora vložiti graditelj. Predpisana je kazenska sankcija za osebe, ki se vselijo v objekt ali ga začnejo uporabljati, preden je bilo izdano uporabno dovoljenje.⁶ V naši anketi pa nam je le 27,3 % respondentov odgovorilo, da imajo uporabno dovoljenje; zaprosilo pa je za uporabno dovoljenje po anketni izjavi 31,1 % graditeljev.

Glede na navedene ugotovitve lahko sklenemo, da uprava na tem področju ne obvladuje položaja, da ne opravlja v zadostni meri niti naj-nujnejših nalog policijske narave. To pa pomeni, da imajo graditelji — v tem primeru graditelji zasebnih stanovanjskih hiš — vso možnost, da delajo po svoje, ne glede na sicer težko pridobljena in draga dovoljenja, ki so si jih morali zagotoviti za gradnjo. Tako se lahko uveljavljajo indi-vidualna pojmovanja ne le v zvezi z arhitektoniko in estetiko gradnje, pač pa tudi glede tehničnih in varnostnih ter celo glede pravnih proble-mov gradnje. Če k temu prištejemo šu zunanje okoliščine, ki jih določajo naše razmere, kot so npr. občasno ali stalno pomanjkanje raznih mate-rialov (npr. materiali za predpisano kritino), visoke cene nekaterih ma-terialov, ki jih mnogi graditelji ne zmorejo (les, kamen itn.), lahko skle-nemo, da je končni rezultat gradnje zelo oddaljen od zamišljenega in seveda tudi daleč od politike, ki so jo določile razne deklaracije ter za-koni in drugi predpisi.

2. Zakaj nimamo sposobne uprave na urbanističnem in gradbenem področju

Če ugotavljamo, da uprava na obravnavanem področju na splošno ne obvladuje svojih nalog, si moramo postaviti tudi vprašanje, zakaj je tako.

⁶ To določa 78. člen zakona o graditvi objektov (Uradni list SRS št. 42/73).

Zakaj nimamo bolj sposobne uprave na tem področju? Kajti v tem primeru med obravnavo nismo prišli do sklepa, do kakršnega smo prišli pri obravnavi komunalnih dejavnosti, da gre namreč za načelni politični koncept glede organizacije službe; torej za koncept, po katerem je strokovna uprava na občini potrebna le v minimalnem obsegu. Minimalni obseg uprave na področju urbanizma in gradbeništva in na splošno nizka raven strokovnosti kadra očitno nista stvar koncepta, ampak posledica stiske.

Pri nas se na splošno veliko govori o težkem problemu pomanjkanja strokovnega kadra v upravi. Uprava ne more dobiti strokovnega kadra, ki bi ga potrebovala, in sicer niti v občinah niti v republiki; primanjkuje pravnikov, ekonomistov, gradbenikov, drugih inženirjev itn. Po vseh dosedanjih analizah in poročilih o problematiki uprave je to najtežji problem uprave že dolgo vrsto let — vse od pričetka deatizacije v gospodarstvu od leta 1950 dalje — in nič ne kaže, da bi se položaj izboljševal. Kot vzrok za tako stanje navajajo majhno zanimanje strokovnih kadrov za delo v upravi, nezanimanje, ki je posledica nezadovoljivih osebnih dohodkov, neurejenih stanovanjskih razmer in neizdelanega sistema kadrovske politike.⁷ Šlo naj bi torej v bistvu za nerešena materialna vprašanja, za prenizke plače in za premajhno skrb za reševanje stanovanjskih problemov upravnih delavcev.

Navedeni razlogi gotovo drže, vendar pa niso edini in morda niti niso najbolj važni. So še drugi razlogi, ki izhajajo iz razmer v upravi, iz njene položaja v sistemu, iz narave nalog, ki jih mora uprava opravljati, ter iz narave odnosov, v katere stopa pri svojem delu. Na obravnavanem področju urbanizma in gradbeništva se navedene okoliščine kažejo najbolj izrazito.

Uprava deluje kot izvajalec politike, ki temelji na vrednostnem sistemu političnega vrha družbe; je torej v instrumentalnem odnosu do političnega vrha. Na drugi strani pa deluje proti občanom kot samostojen nosilec nalog pri izvrševanju postavljene politike; to so njene lastne naloge, njene lastne pristojnosti. Uprava se mora torej identificirati s politiko, ki jo izvršuje, ne glede na to, kakšna je ta politika in ali se morebiti spreminja iz leta v leto; mora jo izvrševati z ustrežno zavzetostjo z vsemi prisilnimi oblastvenimi in drugimi sredstvi, ki jih ima na razpolago. Proti občanom nastopa le uprava, ne oblastno politični vrh; uprava je tista, ki razrešuje konflikte na terenu, pogosto tudi konflikte, ki globoko posegajo v interese občanov in organizacij. Občani imajo v svojih zadevah opravka le z upravo, vidijo le upravo in seveda tudi le njej pripisujejo »krivdo« za ukrepe, ki se jih loteva proti njim. Uprava je tako stalno »med kladivom in nakovalom«, med zahtevami politike na eni strani ter interesi in pojmovanji občanov na drugi strani. Čimbolj zahtevna je po-

⁷ Glej npr. priporočilo skupščine SR Slovenije za učinkovito delo republiških upravnih organov (Uradni list SRS št. 23/73).

litika, tem težja je vloga uprave, ki mora računati s povečanimi odpori na terenu.

Videli smo, da je naša urbanistična politika glede na naše razmere in možnosti zelo zahtevna. Uprava te politike s sredstvi, ki so ji na razpolago — to pa so zgolj oblastvene sankcije — ne more zagotoviti; posledica so črne gradnje in druge pomanjkljivosti, o katerih smo govorili. Uprava pa dobiva očitke z obeh strani: s strani politike, da ni dovolj uspešna in učinkovita pri izvrševanju postavljene politike, in s strani občanov, da jih maltretira z dolgotrajnimi in dragimi postopki in jih zasleduje s kazenskimi sankcijami pri njihovih naporih, da bi si uredili najvažnejši življenjski problem, ki je zanje stanovanje.

V takih razmerah prihaja tudi uprava sam v položaj, ki destruktivno vpliva na njeno profesionalno in delovno moralo; uprava je frustrirana zaradi občutka svoje nemoči in nepomembnosti; v njej sami se začnejo odvijati procesi, ki znižujejo profesionalno in moralno raven službe. Širi se splošna indolenca do izvrševanja službenih nalog, ker ni mogoče vzdrževati polne zavzetosti za izvrševanje nekaterih nalog, če drugih sploh ni mogoče izvrševati. V nevarnosti ni samo izvrševanje načrtane urbanistične politike, ampak še cela vrsta drugih vrednot, ki se vežejo na pojme zakonitosti, pravne varnosti, družbene discipline, reda itn.

Položaja »med kladivom in nakovalom« pa ne čuti zgolj uprava kot struktura organov, pač pa vsak posameznik, ki deluje na odgovornem delu v upravi; zlasti velja to za inšpektorje, pa tudi za vse druge strokovnjake, ki morajo samostojno ukrepati. Mnogi ljudje ne prenesejo dela, ki zagotavlja malo hvaležnosti in celo malo razumevanja — prej omalovaževanje tudi na političnem vrhu —, na drugi strani pa povzroča nejevoljo in celo sovraštvo pri občanih, ki so bili prizadeti z upravnim ukrepom.⁸ Upravno delo je na izpostavljenih in občutljivih področjih, kot je tudi področje urbanizma in gradbeništva, zlasti pri inšpekcijskih nalogah, lahko prav odločno.

To so težave, ki izhajajo iz samega položaja in iz narave dela uprave. Tem pa se običajno pridružujejo še druge kot npr. razni nedovoljeni pritiski in vmešavanja v njeno delo, kar jo pogosto postavlja v nemogoč položaj. Vse te okoliščine moramo dodati razlogom, o katerih smo že govorili, in ki povzročajo moralno in strokovno destrukcijo uprave zaradi njenega občutka nemoči in nepomembnosti. Zato ni čudno, da delo v upravi na splošno, še posebno pa tudi v obravnavani službi, ni privlačno, zlasti ne za sposobne ljudi (strokovnjake), ki jim ni težko najti ne samo

⁸ Referent za urbanizem in gradbeništvo v občini I. nam je v razgovoru dejal: »V stanju, kakršno je pri nas, moram natančno premisliti, kdaj in kaj lahko ukrenem zoper stranko, ki krši zakon. Računati moram tudi s tem, da se mi lahko maščuje; če ne drugo, mi lahko prereže gumo na avtomobilu ali mi naredi kakšno drugačno škodo; v najslabšem primeru lahko računam tudi s fizičnim napadom; kajti ljudje so čedalje manj disciplinirani. Zoper take nevarnosti nisem zavarovan in zanje tudi nisem plačan; zato pogosto raje ne ukrepam, pa čeprav bi bil po zakonu dolžan.«

bolj simpatičnega, pač pa tudi bolje plačano delo. Zato sposobni ljudje bežijo iz uprave. Tako se uprava prazni in strokovno siromaši. Ne samo, da ne more več zadovoljivo opravljati svojih neposrednih nalog. Ni sposobna braniti niti svojega lastnega legalnega sistemskega položaja, ki ji gre. Ta proces je še hitrejši v razdobjih bolj intenzivnega političnega nastopanja v družbenih dogajanjih. V odnosu do načelne politike uprava sploh ne prihaja do besede niti v strokovnih vprašanjih. To pa pomeni, da zaradi slabe uprave lahko prihaja tudi do slabe politike, s čimer se upravljalski krogotok sklepa; začenja se nov cikel upravljanja, ki ima že v sebi vgrajene pomanjkljivosti zaradi preslabega angažiranja strokovne uprave v fazi določanja politike. Ni več jasno, kaj so vzroki in kaj so posledice, in zato tudi ni jasno, kje bi bilo treba začeti z zdravljenjem.

3. Sklepne ugotovitve

Iz te študije⁹ je razvidno, da uprave ne moremo kriviti za črne gradnje, pa tudi ne za vse druge pomanjkljivosti in neuspehe, ki jih doživlja naša družba na področju urbanistične politike. Uprava ima pri tem sicer svoj delež krivde, vendar je ta drugotnega pomena; uprava je sama na neki način žrtev razmer, ki vladajo na tem področju. Družba sicer predpostavlja, da bo lahko prek svoje uprave uspešno urejala probleme v zvezi s cilji, ki si jih je postavila na področju urbanizma, uprava pa se, kot vidimo, izmika; vse kaže, da ne more nositi bremen, ki so ji naložena. To pa je tudi naše prepričanje.

Uprava je instrument za izvrševanje politike; toda ni sposobna, da izvršuje kakršnokoli politiko. Politika je lahko preveč pretenciozna in je ni mogoče uspešno izvrševati, če npr. ni dovolj usklajena z družbenimi razmerami: materialnimi, socialnimi, političnimi itn. Politika lahko temelji na vrednostnem konceptu, ki ni identičen z vrednostnim konceptom občanov. Izvajanje take politike bo naletelo na odpor terena; občani ne bodo pripravljeni, da spoštujejo predpise in se ravna po ukrepih uprave, ki temelje na takih predpisih.

Toda naša raziskava je pokazala, da ni disharmonije med vrednostnim konceptom, na katerem temelji naša urbanistična politika, in vrednostnim konceptom občanov. Odgovori v anketi so nam pokazali, da ljudje ne oporekajo prizadevanjem družbe za racionalno gospodarjenje s prostorom, za arhitektonsko in estetsko oblikovanje gradenj ter za varno in solidno gradnjo; s takimi načelnimi cilji družbe se strinjajo. To pa ne pomeni, da se strinjajo ob kakršnihkoli pogojih. Strinjajo se, kolikor se taki cilji ne bi izvrševali na njihov račun ali v nasprotju z njihovimi živ-

⁹ Te sklepne ugotovitve se opirajo na celotno, v raziskavi obravnavano gradivo s področja urbanizma in gradbeništva — torej vključno z gradivom o črnih gradnjah, — ki ga tu zaradi prevelikega obsega ni bilo mogoče objaviti; navajamo jih zato, ker veljajo tudi glede vprašanj, ki so predmet tega objavljenega dela raziskave.

ljenjskimi interesi. Prav v tem pa je po našem mnenju jedro problema, ki ga obravnavamo. Zakonodajno-pravna ureditev na tem področju ne upošteva dovolj elementa interesne prizadetosti občanov. Spoštovanje ukrepov javne uprave zahteva na tem področju od prizadetih občanov nesorazmerno velike materialne žrtve, včasih tolikšne, da bistveno prizadevajo njihove eksistenčne razmere. To so npr. za naše razmere nesorazmerno visoki stroški za gradbena zemljišča v urejenih gradbenih območjih, izredno visoki prispevki za komunalno opremljanje teh zemljišč, stroški za ustrezne gradbene projekte itd. Zato je mogoče računati z učinkovitim uveljavljanjem upravnih ukrepov le tedaj, če bi prizadetim občanom ta bremena bistveno zmanjšali in jim nudili ustrezno strokovno pomoč na račun družbene skupnosti ter jim s tem dali ekvivalent za zgubljene koristi zaradi spoštovanja družbene discipline. Pri nas pa velja mnenje, da je tudi na tem področju mogoče zagotavljati družbene cilje zgolj s sankcijskim ukrepanjem javne uprave. Česa drugega naša javna uprava tudi nima na razpolago. Zgolj sankcijsko ukrepanje pa ne more dajati zadovoljivih uspehov, čeprav je še tako minuciozno izdelano. Politika, ki temelji na takem konceptu, mora doživljati fiasko, in ga tudi doživlja; s tem pa ga doživlja tudi javna uprava sama kot (nesposoben) instrument za izvajanje take politike.

Ljubljana, 1/2-1976.

DRAGO KOŠMRLJ

Štirideseti kongres italijanske socialistične stranke

Jubilejni štirideseti kongres italijanske socialistične stranke, ki je z njim ta najstarejša italijanska delavska stranka izpolnila hkrati osemdeseto obletnico obstoja in delovanja, ni samo važna prelomnica v politiki same stranke, pač pa je hkrati tudi zelo pomembna etapa v političnem razvoju same Italije.

Delo kongresa, razprave in zlasti sklepe, se pravi usmeritev, ki jo je kongres nakazal za prihodnje delovanje stranke, bi veljalo ocenjevati iz dveh zornih kotov: na temelju notranje-političnih okoliščin v sami Italiji, ki dajejo viden pečat celotnemu političnemu, družbenemu in gospodarskemu dogajanju, in pa na temelju vseh novih tokov, ki so vidno zaznavni v celotnem delovanju delavskega gibanja v zahodni Evropi.

Kongres, ki je potekal v prvih dneh marca, se časovno ujema z eno najglobljih in najbolj zapletenih kriz, kar jih je doživela Italija v povojnem času. Kriza nima samo gospodarskih vzrokov, pač pa prav tako globoke politične, moralne in psihološke korenine. Italija, ki v zahodno-evropski gospodarski skupnosti sodi med najbolj šibke člene — saj ima najmanj razvito gospodarsko podlago, najbolj izrazit prepad med severom in jugom, najbolj občutno ji primanjkuje surovinskih virov — je v obdobje gospodarske krize kapitalistične družbe vstopila tudi z najbolj neustrezno oblastveno strukturo. Prav v sedanjem času je občutiti praznino v vladavini dežele. Lanske krajevne volitve so prvič prinesle kvaliteten premik v dotlej obstoječe razmerje političnih sil, ko so vse leve stranke prvič dosegle občuten porast glasov, kar je bil važen premik celotnega političnega življenja dežele v levo.

To je pripeljalo do tega, da je postala zamenjava političnih sil na oblasti nujna in neizbežna. Italijansko politično življenje je stopilo v tretjo fazo; za prvo fazo v povojnih letih je bila značilna popolna premoč vodilne sile krščansko-demokratske stranke; do druge faze je prišlo v šestdesetih letih, ko so ustanovili levo sredinsko koalicijo, v kateri si je meščanska krščansko-demokratska stranka poskusila deliti oblast z eno izmed delavskih strank, s socialisti. Levo sredinska koalicija se je ponesrečila zaradi prevladujoče gospodarske moči, ki jo ima v svojih rokah konservativno krilo krščansko-demokratske stranke; to krilo je zlahka preprečevalo vsakršno naprednejšo reformo gospodarskega in družbenega življenja, ki so jo predlagali socialisti. Zdaj je Italija na pomembnem razpotju: kam, s katerimi silami v prihodnje. Vse težja gospodarska kriza neizbežno sili k globlji razrešitvi vprašanja vladavine v deželi.

Druga prvina, ki je vplivala na usmeritev socialistične stranke, je nova smer, ki se uveljavlja v delavskem gibanju Zahodne Evrope in ki se kaže v dokončni odločitvi posameznih komunističnih partij, da uberejo svojo neodvisno pot v socializem; ta odločitev je spodbudila težnjo k čim tesnejši enotnosti vseh naprednih, demokratičnih sil, k enotnosti, ki je pogoj za družbene preobrazbe in za to, da se postavijo temelji demokratičnega socializma.

Kongres italijanskih socialistov je odgovoril na vsa ta nova vprašanja in je dejansko začrtal novo smer delovanja stranke. To novo smer izraža zahteva po tako imenovani socialistični alternativni, kar naj pomeni, da se stranka odloča za bistveno spremembo obstoječe družbe in da tega cilja ne postavlja v daljno prihodnost, pač pa je zanj zadeva neposredne politične prakse.

Z geslom o socialistični alternativni, ki je usmeritev k socializmu, se je socialistična stranka kot druga delavska sila v Italiji zavestno usmerila k boju za socialistično družbeno preobrazbo italijanske družbe. Komunistična partija je tako smer nakazala v znanem geslu o zgodovinskem kompromisu, po katerem je glavni pogoj za prehod v socializem tesno sodelovanje vseh naprednih sil sodobne italijanske družbe, to se pravi

ne le obeh marksističnih strank komunistov in socialistov, pač pa tudi katoličanov. Za socialistično alternativo sta pogoj za prehod k demokratičnemu socializmu zgolj sodelovanje komunistov in socialistov ter njihova enotnost. Komunisti prav v zvezi s takim stališčem opozarjajo na usodo čilske revolucije in poudarjajo, da je zveza s katoliškimi silami nujen pogoj za vsakršno uspešno družbeno preobrazbo.

Na drugi strani pa so italijanski socialisti, podobno kot francoski in po vsej verjetnosti po njihovem zgledu, podrobneje označili, v kakšni pojavnosti obliki naj stopi v življenje socializem v Italiji. Ta oblika je samoupravni socializem, ki je zanje edina možna izbira. V razpravi je ta smer dobila sicer različne poudarke. Tako je stari vodja stranke Pietro Nenni ugotovil, da bi bila v trenutku, ko bi prišla na oblast večina levih sil, edina možna oblika uprave na pomembnem področju podjetij v državni lasti prav samoupravno upravljanje, ki bi bilo v rokah delavcev samih. Popolnejše teoretične obrazložitve samoupravljanja se je na kongresu lotil vodja leve skupine v stranki Riccardo Lombardi, ki je samoupravljanje postavil za edino možno izbiro med diktaturo proletariata, ki se ji komunisti odpovedujejo, in socialdemokratskim reformizmom.

Kongres socialistov je bil važna prelomnica v dosedanji politiki te stranke do komunistov. Pred skoraj dvema desetletjema se je stranka na kongresu v Benetkah odločila za dosledno avtonomistično pot. To je bil takrat prelom z dotedanjo akcijsko enotnostjo s komunisti. Ta odločitev je bila priprava na poznejše sodelovanje s krščanskimi demokrati v koalicijski levo sredinskih vlad. Tokrat je kongres podrl vse pregrade, ki so stranko ločevale od komunistov, in se zavzel za široko akcijsko in politično enotnost vseh levih sil. Odpadli so vsi zadržki, ki jih je imela doslej stranka glede sodelovanja komunistov v morebitni vladni večini.

Predvsem pa je velikega pomena odločitev kongresa, da je nujen pogoj za sleherno etapo v prihodnji graditvi socialistične družbe enotnost vseh levih sil, kar pomeni prav sodelovanje s komunisti. Komunisti so ta stališča socialistične stranke po kongresu nadvse pozitivno ocenili, četudi opozarjajo na nujnost akcijske enotnosti, ki naj seže tudi do katoličanov, kajti brez njihove udeležbe v Italiji ni možna nobena družbena preobrazba. Zato je socialistični kongres doslej najbolj pomembno zbližanje obeh delavskih strank Italije, socialistov in komunistov; pokazal je popolno skladnost in enotnost stališč in načel obeh strank tako glede oblik in poti socialistične graditve kakor tudi glede vsebine in oblike prihodnje socialistične družbe v Italiji. To vsekakor pomeni izjemno važen prispevek k akcijski enotnosti delavskega gibanja Italije.

Področje, kjer je bilo na kongresu socialistične stranke najmanj resnejših in poglobljenih analiz, je področje mednarodnih odnosov. Kongres ni niti v referatu niti v razpravi resneje analiziral sodobnih tokov v mednarodnem življenju, ni ocenil takih dogodkov, kakršen je bila helsinška konferenca, niti ni izrekel sodbe o politiki popuščanja, ni se dotaknil vprašanja odnosov razvitega sveta do dežel v razvoju, do gibanja neuvr-

ščenih in podobno. Kongres se je zanimal — in še to le v najbolj skopih obrisih — edino le za stanje v Zahodni Evropi, čeprav tudi tu ni pokazal težnje, da bi globlje teoretično razložil nove pojave in gibanja.

Morda se je prav zato še vidneje uveljavilo težišče, na katerem je temeljila celotna usmeritev kongresa: spoznanje, da izhoda iz sedanje globoke krize ni mogoče iskati v okvirih obstoječega sistema, da kriza daje pogoje in možnosti za boj socialističnih sil za globljo družbeno preobrazbo, da ta preobrazba ne more biti drugo kot edinole demokratični socializem, ki bo upošteval vse posebnosti in tudi vse dosežene svoboščine, ki jih je izbojeval delavski razred. Končno je pomen kongresa za samo stranko v tem, da je potrdil njeno samostojno vlogo v okviru velikega enotnega gibanja vseh naprednih sil za uresničitev socialistične družbe. Hkrati je kongres prav s svojo jasno usmeritvijo k enotnosti vseh levih sil utrdil položaj same stranke v sedanji politični stvarnosti Italije.

STOJAN CIGOJ

Vloga morale v jugoslovanskem pravu

(Razvojne tendence v sodni praksi)

I. PROBLEM

V odnosih med ljudmi, zlasti kadar gre za vprašanje, ali se kdo pravilno ali nepravilno vede do svojih soljudi, je treba vedno spet ugotavljati, ali je bilo to vedenje moralno. Takšne ugotovitve so potrebne posebno takrat, kadar ni jasnega zakonskega pravila, ki bi določalo, kaj je dovoljeno in kaj ni.

Toda ugotovitev, kaj je moralno, ni vedno lahka. V socialistični znanosti niso še našli odgovora, kaj je treba šteti za moralno v vseh odtenkih. Sociologija se po navadi zadovolji s površnimi opisi. Nekateri teoretiki so mnenja, da gre za eno najmanj razvitih vprašanj znanosti. Res je, pravijo, da filozofska etika sicer na splošno pove, da so nekatera pravila temeljna moralna pravila, ker jih je ustvarila svobodna človekova zavest in človek sodi, da se mora ravnati po teh pravilih; toda ta pravila so samo notranja plat morale. Moralna pravila so obenem družbene norme, norme, ki se razvijajo. Te norme bi bilo treba proučiti obenem z zavestjo posameznikov, potem bi bilo šele mogoče ugotoviti, kaj se v kakšni družbi šteje za moralno. Ni mogoče gledati samo na koristi posameznikov, marveč je treba najti pravilno razmerje med individualno in socialno sfero v življenju ljudstva.

II. IME

Izrazi, ki naj opredeljujejo moralo, so zelo različni. Starejši izrazi za moralo je bil »dobre navade«, »dobre šege«. Izraz, ki ne obsega samo moralne, temveč tudi pravne norme, je »javni red«. Izraz, ki je ožji, ker se nanaša na moralo pri uporabi pravnih pravil, ki jih zakon ni popolnoma opredelil, je pravičnost, v kateri vidijo nekateri vrsto moralnih zapovedi, kot so resnicoljubnost, dobrot, plemenitost, natančnost ravnanja,

vestnost in strogost, socialna in politična enakost, ideja trajne ljubezni in miru.

Ožji primer nemorale v zvezi z uporabo pravnih pravil je tudi zloraba pravic: gre za nepravilno uporabo pravil, ki so opredeljena: za zlorabo gre, če nosilec pravice to pravico nenormalno uporabi, uporabi jo za kakšen drug namen, kot je bila ustanovljena. Za očitno zlorabo gre zlasti, kadar kdo svojo pravico nenormalno uporabi z namenom, da bi drugemu storil škodo.

Nekateri izrazi ne želijo označiti splošnih moralnih norm, marveč norme, ki veljajo samo na nekaterih področjih življenja v družbi. Za tak primer gre, kadar je govor o vestnosti in poštenosti. Ta pravila so se razvila v poslovnem prometu. Včasih namesto izraza »vestnost in poštenje« uporabljamo izraz »zvestoba in zaupanje«, pri čemer načelo zvestobe uporabljamo zlasti za dolžnika, ki mora storiti vse, da varuje upnikove interese, ki so utemeljeni s pravnim poslom; načelo zvestobe pa se obrača na upnika, ki mora varovati dolžnikovo zaupanje, na podlagi katerega je bil pravni posel sklenjen.

Nekatere moralne norme se ustvarjajo samo za nekatere skupine ljudi. Člani kakšne skupine jih priznajo s tem, da se priznajo za pripadnike takšne skupine. Takšne so moralne norme posameznih poklicev. Posebna moralna pravila, ki veljajo za posamezne poklice, so npr. pravila advokatske etike, zdravniške etike, sodniške etike. Nekateri poklici, kakor npr. odvetniški ali zdravniški, so etična pravila celo zbrali v posebnih kodeksih (advokatske oziroma zdravniške etike). Nekatera društva ali druga združenja imajo svoja posebna moralna pravila: npr. društva za varstvo okolja, za varstvo živali. Nekatera združenja zahtevajo od svojih članov, da priznavajo moralna pravila, ki jih opredeljuje ideologija, ki jo združenje priznava za svoj temelj: pri nas se taka združenja ponavadi imenujejo zveze.

Vsaka ideologija utegne priznavati posebna pravila, ki jih označuje kot pravila svoje morale. Moralna pravila imajo lahko versko ali laično naravo. Kakor je etika raznih konfesij lahko različna, tako je tudi nekonfesionalna etika lahko različna glede na to, iz kakšnega svetovnega nazora izhaja. Ker razne skupine v raznih dobah razvoja družbe različno gledajo na to, kateri nameni družbe naj bodo bistveni, so tudi moralne norme, ki tvorijo zavest teh skupin, ali norme, ki si jih te skupine postavljajo, zelo različno. Liberalistična morala je lahko popolnoma drugačna od socialistične. V liberalizmu temelji gospodarsko udejstvovanje na skoraj neomejeni svobodi, kar pa ne izključuje neenakosti. Liberalizem sodi, da vsakršna ureditev s pravilniki pripelje do stagnacije v gospodarstvu, preveč poudarjena odgovornost vzame pogum iniciativi in konkurenci. Moralna norma ima v liberalizmu majhno področje. Socialistične ideje pa vežejo prostost gospodarskega udejstvovanja nasploh in posebej pogodbeno svobodo strank v korist celotne družbe. Kadar se moralne norme omejujejo na ožja področja udejstvovanja ali na pripadnike ožjih skupin, je govor o posebnih, specialnih moralnih normah.

III. POSKUSI OPREDELITVE SPLOŠNIH MORALNIH NORM V PRIMERJALNI TEORII

Kadar teoretiki iščejo odgovor na vprašanje, kaj je treba šteti za moralno in kaj ne, se ozirajo bodisi na nujne zahteve sožitja med ljudmi, torej na naravne potrebe družbe, da temelji na nekih elementarnih načelih, ali pa se ozirajo na spoznanja kakšne filozofije ali ideologije, pri čemer upoštevajo tudi sociološke in normativistične (pravne) elemente. Dostikrat se teoretiki sklicujejo na družbeni interes, ki pove, kakšna so merila družbenih moralnih vrednosti. V poštev pride, pravijo, objektivni družbeni interes. Seveda se takoj postavi vprašanje, kaj je objektivni družbeni interes. Nekateri dajejo odgovor na to vprašanje, češ, v družbenem interesu je, da družba obstane. Da lahko obstane, je treba ravnati razumno, interes družbe je, da je človek svoboden, toda njegova svoboda ne sme ogrožati eksistence drugih. Treba je najti srednjo pot, kakor je rekel Aristotel, med neomejeno svobodo in slepo poslušnostjo.

Toda za to gledišče se je pokazalo, da je nepopolno. Nemoralni niso samo posegi v človekovo svobodo, marveč tudi drugi načini človekovega ravnanja, ki lahko koga prizadenejo, ne da bi šlo za poseg v njegovo osebno svobodo. To misel sta Tolstoj in Kant izrazila z moralnim načelom, češ vsakdo naj ravna tako, da bi vsakomur lahko rekel, naj ravna enako.

Pri iskanju moralnih norm so teoretiki spoznali, da se moralne norme razvijajo in niso v vsaki družbi enake. Pogled v zgodovino je pokazal, da so Grki šteli prodajo znanosti za nemoralno. Nekdaj so šteli pogodbo o življenjskem zavarovanju za nemoralno, češ da gre za igro, katere predmet je človekovo življenje. Danes proti taki pogodbi ne samo da ni pomislekov, marveč velja za potrebno in pomembno institucijo. Plačilo za ženitno posredovanje je danes ponekod dovoljeno, medtem ko je drugje dogovarjanje koristi za posredovanje tako osebnih zadev, kot je zakonska zveza, nedopustno. Prilagoditev terjatev in doglov zaradi denarnih sprememb novim vrednostim denarja, tako da nobena od strank nima od denarnih sprememb ne škode ne koristi (valorizacija), se šteje marsikje za ureditev, ki jo narekuje pravičnost, drugje pa nizkega povračila za protistoritev zaradi valutnih razmer ne štejejo za nemoralno.

Nacionalizacija je v socialističnih pravnih sistemih ne samo dovoljena, marveč tudi potrebna institucija za utrditev načel socialističnega prava, medtem ko buržoazni pravni redi štejejo, ali pa so še nedavno šteli, nacionalizacijo za nasprotno temeljnemu načelom njihovega prava.

Glede spolne morale zagovarjajo nekateri v novejšem času gledišče, da dogovor o zadovoljitvi spolnega gona ni nemoralno dejanje, ki bi imelo pravne posledice. Pač pa ima po tem mnenju seksualna svoboda svojo mejo, ko bi ravnanje v okviru te svobode prekršilo kakšne osebne pravice drugih ljudi ali bi posegalo v varstvo zakona, družine ali mladolletnikov. Dogovor o plačilu ljubezenskega veselja, pravijo, sam po sebi

ne more biti nemoralno dejanje, ki bi motilo druge ljudi (češ da jih moti, da je bila oseba privedena k dejanju, ki je zoper naravo). Če je kdo obljubo izpolnil in nudil spolno ljubezen, mora imeti tudi pravico do dogovorjenega plačila. Nasprotno pa druga stranka, kateri je bilo takšno ljubezensko dejanje obljubljeno, tega dejanja ne more izsiliti, ker bi šlo v takem primeru za poseg v človekovo dostojanstvo. Nekateri se ukvarjajo celo z vprašanjem homoseksualne zakonske zveze, češ da taka zveza ni nemoralna. V zakonih, ki temeljijo na dosedanjih glediščih, vidijo zagovorniki te teze diskriminacijo pravic homoseksualcev, ki bi radi normalizirali svoja razmerja.

IV. POSKUSI OPREDELITVE MORALNIH NORM NA PRAVNEM PODROČJU

Ker so moralna načela pravila, se seveda takoj zastavi vprašanje, kako se moralna pravila razločujejo od pravnih pravil. Razmeritev ni vedno lahka. V prvi vrsti je treba upoštevati to, da je mnogo pravil, ki so bila nekoč moralna načela, prešlo med pravna pravila. Takšna so, npr., pravila o prepovedi oderuštva, o prepovedi izkoriščanja človeka po človeku, prepoved sklepanja družbenih pogodb v nedovoljen namen, prepoved, da bi kdo, ki dela za eno organizacijo, sodeloval v enakih poslih z drugo organizacijo, prepoved previsoke pogodbene kazni, prepoved nelojalne konkurence, prepoved monopolnih in kartelnih pogodb. Moralno vsebino takih norm je treba poznati zlasti, kadar želi kdo vsebino teh norm razlagati, natančneje opredeliti. Natančnejša razlaga je potrebna tudi, kadar bi bilo treba uporabiti pravna pravila, ki si med seboj nasprotujejo, ali kadar se križajo pravni interesi, ki so vsi v drugačnih okoliščinah utemeljeni. Če kdo ukrade v stiski hrano, da z njo nahrani lačnega otroka, ko druge možnosti nima, se pri tem očitno križata interes nujne eksistence in interes, da nihče ne sme brez posebnega opravičenja posegati v tujo sfero.

Razen pravnih norm, ki vsebujejo kakšno moralno normo, je mnogo takih, ki moralne norme ne vsebujejo z natančno opredelitvijo, marveč se na normalne norme samo sklicujejo. V takih primerih je torej pravno pravilo sprejelo moralno normo za svojo, ne da bi bila s predpisom opisana njena vsebina, obenem pa je dalo moralni normi pravno posledico, sankcijo. Pravna norma take vrste govori na splošno o pravičnosti, o poštenosti v prometu, o javni morali, o nedovoljeni uporabi ali celo o zlorabi pravic. Za takšne kršitve moralnih pravil je določena včasih odškodninska odgovornost, včasih je predpisano, da se nemoralno dejanje ne prizna za veljavno, včasih zaradi pravičnosti naloži pravo kakšno obveznost, ki ne bi mogla nastati, ko ne bi bila prekršena moralna norma.

So pa tudi moralna pravila, ki jih pravo sploh ne omenja, se nanje tudi ne sklicuje, pa vendarle pomeni moralna norma tako močno pravilo, da pretehta celo kakšno pravno pravilo. V našem pravu je, npr., določeno,

da je pogodba o nakupu zemljišča ali stavbe veljavna samo, če je sklenjena pismeno. Toda ko je v nekem primeru kmet prodal brez zapisa gospodarsko poslopje drugemu kmetu, ter je kmet stavbo prevzel in plačal zanj kupnino, ni mogel pozneje, ko je poslopje po naključju zgorelo, zahtevati vrnitev kupnine, zato pa vrniti pogorišče. Nemoralno bi bilo, je izreklo sodišče, če bi v takem primeru pogodbo razveljavili samo zato, ker hoče ena stranka posledice nesreče prevladati na pleča druge stranke.

Seveda je mnogo moralnih norm, ki za pravni sistem niso toliko pomembne, da bi jim bilo treba dati kakšno sankcijo: take moralne norme ne ustvarjajo nikakega razmerja s pravom. Neizpolnitev obljube zakona utegne biti v danih okoliščinah nemoralna, toda ne ustvarja nikake pravne obveznosti. Isto velja tudi za druge obljube in zagotovila, ki imajo zgolj moralen pomen. Moralne norme imajo včasih lahko kakšne posledice, toda te posledice niso pravne narave. Organizirana skupina ljudi, npr., izključi člana, ki ne izpolnjuje njenih načel, iz svoje srede ali pa mu naloži kakšno drugo sankcijo, mu odvzame ugodnosti, ki bi jih sicer v skupini užival, mu prepove udejstvovanje v tej organizaciji ali naloži kakšne druge posledice.

Medtem ko specialnih moralnih norm (ki veljajo samo za omejen krog ljudi) ponavadi ni težko najti (v svojem krogu so te norme že opredelili), pa so težave pri iskanju splošnih moralnih norm, norm, ki veljajo na splošno v kakšni družbi. A tudi kadar se norma najde, je treba še ugotoviti, ali je ta norma tako pomembna, da ji je treba priznati pravno posledico.

V iskanju in ugotavljanju moralnih norm igrajo veliko vlogo sodišča, ki posebno v pravnih med posamezniki proučujejo, ali obstoji moralna norma, ki jo je katera od strank prekršila, ali je ta prekršitev takšnega pomena, da je treba določiti pravno posledico, ter kakšna naj bo ta pravna posledica.

V. ASPEKTI RAZVRSTITVE MORALNIH NORM, KI JIH JE UGOTOVILA JUGOSLOVANSKA SODNA PRAKSA

V primerjalni teoriji je bilo že več poskusov, da bi moralne norme razvrstili po sorodnih vrstah, vendar doslej še ni bil sestavljen kakšen splošen pregled moralnih norm. Le za področje poslovnega prometa najdemo ponekod razvrstitve na moralna načela, ki se nanašajo na način izpolnitve, na omejitve izvrševanja obveznosti, na omejitve in prenehanja obveznosti zaradi tega, ker se takšna izpolnitev ne bi mogla pripisati dolžniku v breme; nadalje se obravnava sklop moralnih načel, ki se nanašajo na odpoved trajnih pogodbenih razmerij, na načela v zvezi s pogodbenimi dolžnostmi ter na načela v zvezi z zvijačnim ravnanjem v sodnem postopku.

Takšna razvrstitev se zdi že na prvi pogled dosti preozka. Zaradi tega skušam v tem spisu podati pregled moralnih načel za bolj široko področje. Potem ko sem zbral sodne odločbe, ki omenjajo moralna načela, sem skušal tako ugotovljena načela razvrstiti glede njihove medsebojne afinitete na več vrst in jih nato uvrstiti v logično zaporedje glede na področje, ki ga želi moralna norma varovati.

Najprej je treba moralna dejanja razdeliti na tista, ki nastanejo s pozitivnim ravnanjem (katerih je velika večina), in na tista, ki opuščajo kakšno moralno dolžnost. Pri tem jih včasih posebej obravnavajo kot nemoralna dejanja, ki lahko pomenijo poseg v katerokoli pravno sfero, ki torej niso naperjena samo zoper posamezno pravno dobrino.

Med pozitivnimi dejanji je treba v prvi vrsti obravnavati dejanja, ki pomenijo poseg v osebno ali premoženjsko sfero ne glede na to, kakšen je poseben pravni ali dejanski odnos stranke, in ne glede na to, v katero sfero se poseže. Taki primeri so, kadar kdo poseže v osebno dostojanstvo drugega ali v njegovo osebno svobodo. Nemoralen poseg je tudi, ko kdo doseže, da drugi zanemari svoje temeljne premoženjske pravice. Tak poseg je lahko enostranski, lahko pa nastane z dogovorom, ko kdo doseže, da se kdo odreče svojemu osebnemu svobodnemu udejstvovanju.

Druga vrsta posebnih nemoralnih dejanj izkorišča posebna pravna razmerja, v katerih je stranka: gre za prekoračitev pravic in interesov v škodo drugih ali za uporabo sicer dovoljenih pravic v škodo drugih.

Tretja vrsta pozitivnih nemoralnih dejanj nastane zaradi izkoriščanja kakšnega posebnega dejanskega položaja druge stranke.

Med negativnimi nemoralnimi dejanji se obravnava zlasti pomoč, ki jo ena stranka ne nudi drugi stranki, čeprav bi to morala storiti po splošnih načelih sožitja med ljudmi.

VI. KRŠITEV MORALNIH NAČEL Z AKTIVNIM RAVNANJEM

1. Splošni posegi v človekovo osebno in premoženjsko sfero

a) Varovana načela

Zoper človekovo dostojanstvo je trgovanje s človekom ali z deli njegovega telesa. Ni v skladu z moralno, če kdo v premoženjski stiski prodaja dele svojega telesa, glede katerih ni normalno, da se odstranjujejo. Izjemno pa je treba vendarle dopustiti, če ima prepustitev dela telesa drugemu, pa čeprav proti kakšnemu povračilu, etično visok namen: nuditi drugemu življenje oziroma zdravje. Ne more biti nemoralno, če kdo da svoje organe (oko, ledvico) ali sestavine telesa (kožo) za transplatacijo ter za to prejme kakšno plačilo. Tem manj je pomislekov proti prodaji delov telesa, ki se tako in tako odstranjujejo (lasje, nohti).

Čeprav se zdi, da primeri, ko kdo razpolaga z drugimi človekom, danes ne morejo več priti v poštev, najdemo med sodnimi odločbami vendarle nekatere primere. Sodišče je odreklo varstvo pogodbi, po kateri je ena delovna organizacija odstopila drugi delovni organizaciji svojega delavca in si za to dogovorila plačilo. Sodišče je za takšno pogodbo ugotovilo, da nasprotuje dobrim poslovnim navadam. Še hujši je bil primer, ko je oče po zastareli navadi zahteval plačilo za hčer, ki jo je ženin prejel od očeta, zato da se z njo oženi. Pogodbo je sodišče označilo za nemoralno.

Zoper osebno svobodo so dogovori o omejitvi pogodbene svobode. Vendar v praksi pogostokrat pride do takšnih primerov. Zato izrekajo sodišča za neveljavne dogovore, po katerih se kdo odreče pravici (svoboščini), da bi napravil oporoko ali da bi koga razdedinil, ali pravici, da bi preklical darilno pogodbo zaradi nehvaležnosti obdarovancev; da ne bo zahteval razveljavitve pogodbe, čeprav je z njo prikrajšan, ker ni prejel za to, kar je dal, niti polovico vrednosti. Nemoralen je sporazum strank, ki skleneta stopiti v nezakonsko skupnost, da nobena od njuju ne sme, ko se nezakonska skupnost razdere, zahtevati povračila za delo, ki ga je vložila v skupnost.

Vendar pa najdemo tudi primere, ko se odrek svobodnega sklepanja poslov prizna. Toda v takih posebnih primerih vplivajo posebne okoliščine: če gre za navzkrižje interesov, tako da je treba varovati močnejše interese in če stranka za svoj odrek pravici oziroma svoboščini prejme primerno povračilo. Za tak primer gre, ko se zakonca dogovorita, komu bo po morebitni razvezi pripadlo stanovanje. Če tak dogovor varuje šibkejšo stranko, če druga stranka prejme pravično povračilo, se tak dogovor prizna, ker je varstvo svobode razpolagati s stanovanjem manj pomembna dobrina, kot pa interes, da se odpravijo težke posledice rodbinsko pravnih razmerij.

Na področju premoženjskega prava nastane dostikrat nemoralen položaj, kadar pogodbeno razmerje ni v skladu s temeljem, ki je podlaga tega razmerja. Pogodbena podlaga je ponavadi (če ni darilnega namena) v tem, da naj ena stranka prejme od druge stranke vrednost, ki ustreza vrednosti njene izpolnitve. Ni, npr., darilnega namena, ko se stranki dogovorita, da bo ena plačala, druga pa dala na razpolago stanovanje. Ker dogovor o prenosu stanovanja ne vsebuje darilnega namena, je proti temelju pogodbe, če se stranki dogovorita, da bo kupec plačal dvojno vrednost stanovanja, če ga ne bo plačal v dogovorjenem roku. Ker je kupec privolil v tako visoko plačilo, je njegova pravna zaveza sicer formalno nastala, toda po svoji vsebini je ta zaveza zoper moralo, kajti v resnici ni temelj pogodbe v tem, da bi želeli stranki, pa čeprav v posebnih okoliščinah, nuditi neko korist, za katero ni dala nikake nasprotne koristi. Samo po sebi pa je umevno, da ima prodajalec vse pravice, da izterja povračilo škode, ki mu je zaradi kupčeve zamude nastala, ter da ima pravico do zamudnih obresti. Nemoralen je dogovor tudi, če se v njem določi pravica prodajalca, da zaradi kupčeve zamude lahko zahteva razveljavitev pogod-

be in lahko razen tega še obdrži izplačani znesek kupnine. Škoda prodajalca tudi v tem primeru ne dosega zneska kupnine, pogodbeni temelj ni bil nuditi prodajalcu kakšno brezplačno korist, zaradi tega je zaveza kupca, čeprav je vanjo privolil, zoper pogodbeni temelj, s tem pa je njegova zaveza v preveliko korist druge stranke nemoralna. V obeh primerih je sodišče izreklo, da zaveza ne velja, ker je nemoralna oziroma ker je zoper dobre navade.

Podobno je sodišče izreklo, da so nemoralni primeri, ko je plačilo dogovorjeno v čezmernem znesku ali celo plačilo za delo, čeprav delo sploh ni opravljeno. Dogovor za uporabo stanovanjskega prostora, ki prekorači vsako mero običajnega povračila, je nasproten socialistični morali. Prav tako je določba pogodbe o posredovanju pri prodaji nepremičnin, po kateri je nalogodajalec zavezan, da plača provizijo tudi, kadar nepremičnino sam proda, proti načelu poštenosti in vestnosti v poslovanju in je zato neveljavna.

Zoper pogodbeni temelj je tudi, če iz tega temelja ne izhaja, da naj ima ena stranka kakšne posebne ugodnosti, v zavezi sami pa so takšne posebne ugodnosti določene. Sodišče je, npr., štelo za nemoralno, da si je stranka zagotovila trdno zavezo druge stranke, medtem ko se sama ni zavezala iz pogodbe, ki jo je sklenila. Res, da so nekatere pogodbe take, ko ena stranka prevzame tveganje in nosi riziko tega tveganja. Toda tveganje je poslovni temelj teh pogodb. V opisanem primeru pa je šlo za pogodbo, kjer naj bi stranka prejela za svojo zavezo ustrezno zavezo druge stranke. Te ustreznosti pa ni bilo, če druga stranka sploh ni prevzela rizika svoje izpolnitve. Zaveza in njen temelj nista bila v skladu, zato je dogovor nemoralen.

Nemoralna je lahko pravica, ki izvira iz pogodbe, tudi če ne prizadene druge stranke, prizadene pa odnose med ljudmi nasploh. Sodišče je izreklo, da je zoper moralo dogovor, ko stranka za isto delo prejme plačilo od več strank: zoper načela vestnosti in poštenja je bilo, ko je posrednik, ki je od ene stranke prejel provizijo za posredovanje pri sklenitvi pogodbe brez vednosti te pogodbene stranke izterjal za isti posel provizijo še od druge pogodbene stranke. V tem primeru je bilo opravljeno posredovanje v korist obeh pogodbenih strank, nobena od njiju ni bila prikrajšana s tem, da za plačilo ne bi prejela ustrezne koristi. Toda če gledamo na opravljeno plačilo z gledišča obeh strank skupaj in posebno še, če gledamo na plačila posredovalcev z gledišča strank, v katerih interesu se opravljajo posredovanja, vidimo, da se posrednik okorišča na račun teh strank, ki potrebujejo posredovanje, če zahteva za isto delo plačilo večkrat.

b) Dejanje, ki pomeni poseg

Dejanje posega je lahko kakršnokoli: lahko je nagovarjanje stranke, da se z dogovorom odreče svoji pravici, lahko je razpolaganje s pravicami in interesi tretjih oseb, lahko je celo razpolaganje z lastnimi pravicami in

interesi, toda ker so ti strogo osebne narave, bi bilo zoper človekovo dostojanstvo, če bi dovolili trgovanje z njimi.

Nekatera dejanja, ki pomenijo posege, je treba obravnavati posebej, ker bi utegnil nastati dvom o tem, ali gre za poseganje v tujo sfero ali ne. Tako posebej obravnavamo načelo resnicoljubnosti. Teorija poudarja, da je zoper moralo, če kdo ve, da govori neresnico, s tem pa spravlja druge ob njihove pravice in pravno zavarovane interese. S tem v zvezi je sporno, kako daleč je zdravnik dolžan bolniku povedati resnico. Bolniku je treba vedno povedati resnico, kadar je njegovo stanje ozdravljivo. Če pa bolezen ni ozdravljiva, se utegne bolnikovo stanje poslabšati, če izve resnico, spričo tega da ima duševno stanje velik vpliv na telesno zdravljenje. V takih primerih verjetno ni opravičljivo, če zdravnik bolnika obvesti o tem, kakšno je njegovo resnično stanje.

2. Posegi v tujo sfero z izkoriščanjem obstoječega pravnega položaja

Posebni pravni položaj lahko izkorišča kdo, ki že ima pravice, pa jih prekorači, ali če opravlja pravice sicer v njihovih mejah, pa vendarle prizadene sfero drugih, ki posledice takih posegov niso dolžni nositi sami, kakor tudi, če kdo prekorači interese, za katere mu pravo daje varstvo.

a) Nedopustna prekoračitve pravic

O nedopustni prekoračitvi pravic govorimo, kadar kdo pravico zlorabi. Za zlorabo pravice gre, če jo kdo uporablja zoper njen namen. Ker pa v pravu meje ni mogoče vedno natančno ugotoviti, je treba najti v moralni normi odgovor, ali se uporaba pravice lahko šteje še vedno v mejah njenega namena ali pa je ta namen že prekoračen. Moralne norme seveda ni treba posebej iskati v primerih, ko o obsegu namena pravne norme ni dvoma. Vodni upravičenec nima svojih pravic sam: nedopustno je dejanje zgornjega vodnega upravičenca, ki jemlje vodo spodnjemu vodnemu upravičencu. Toda dvom utegne nastati, ali gre za nedopustno uporabljanje pravice, ko senca objektov (dreves) pada z enega zemljišča na drugo ter s tem ovira rast na drugem zemljišču. Naša sodišča so v takih primerih izrekla, da postavitve stvari, ki meče senco, ni nedopustno dejanje, ker je v naravi pravic do zemljišča, da mora sosed senco, ki pride z drugega zemljišča, tolerirati. V okviru dopustne meje je tudi, če kdo prašiča nažene s svojega zemljišča, ta pa se, ko sam najde pot skozi odprtino v ograji, rani, si zastrupi kri in pogine. Treba je torej ugotavljati, do kam sega pravica, kje so njene meje. Ni pogoj opredelitev, da gre za zlorabo pravice, da želi ena stranka drugi škodovati. Toda zloraba je vendarle vedno pravno dovolj opredeljena, kadar se ugotovi, da kdo uporablja svojo pravico samo zato, da bi drugemu storil škodo: tedaj gre za nagajanje,

nedopustno ravnanje. Za nagajanje gre, če kdo postavi stavbo samo zato, da jemlje drugemu svetlobo in razgled.

Nemoralno utegne biti ravnanje upravičencev samoupravljanja. Samoupravljalec ima sicer pravico, da razpolaga z družbenim premoženjem, toda njegova pravica je omejena z namenom družbene lastnine: nemoralna je uporaba družbenega premoženja, če se to premoženje razsipa, uporablja neracionalno ali celo v korist posameznikov zoper koristi družbe kot celote. Zloraba v zvezi z družbenim premoženjem se dogaja tudi v zvezi z njegovim ocenjevanjem: oceni se nižja vrednost, zato da se pri prenosu premoženja določi tudi nižja cena, izročitelj pa zato od prejemnika prejme druge, nedovoljene koristi. Resnična vrednost pa je pomembna tudi zaradi predpisov o amortizaciji, ki terjajo, da se vrednost premoženja, ki se uporablja in troši, nadomešča v denarju. Zoper norme socialistične morale je tudi zavestno privilegiranje omenjenega kroga ljudi, tako da se jim blago iz družbenega premoženja daje po cenah, ki so izjemno nizke in nižje od vsakdanjih cen na trgu.

Nemoralno je uveljavljanje pravice tudi, če se upravičenec vede tako, kakor da je ne bo uveljavljal, s tem pa zapelje drugo stranko v prepričanje, da je razmerje med njima urejeno: ko je v nekem primeru prodajalec sprejel predujem, ki ga je druga stranka plačala z zamudo, se pozneje ni mogel več sklicevati na to, da sam pogodbe ni dolžan izpolniti, ker je bil predujem plačan z zamudo. Če ena stranka zahteva, naj se pogodba o zemljišču ali stavbi ne sklene v pisni obliki, čeprav je ta obvezno predpisana, ter obe stranki tako pogodbo izpolnita, se ne more stranka, ki se je strinjala z nepismenostjo, sklicevati kasneje na to, da pogodba ni veljavna in da mora vsaka stranka vrniti drugi stranki to, kar je prejela. Nemoralno je sklicavanje na zastaranje, če kdo drugemu odloži na njegovo prošnjo plačilo tako, da medtem terjatev zastara. V teoriji so sploh mnenja, da je treba šteti za nemoralno, če kdo tako dolgo odlašča s svojimi zahtevami, naj druga stranka svoje dolžnosti izpolni, da lahko druga stranka misli, da izpopolnitev nima več smisla, pa potem vendarle zahteva izpolnitev.

b) Zloraba pravno zavarovanih interesov

Tržno gospodarstvo dopušča široko udejstvovanje na trgu. Dopustno je celo, da kdo drugega z boljšim blagom ali boljšimi storitvami s trga izrine. Dovoljena je konkurenca. Toda vse to nastopanje na trgu je dopustno samo v okviru moralnih norm. V nasprotju z načeli morale je, če kdo daje na trg svoje blago z imeni in oznakami, kot da ga je izdelal kdo drug (ki je znan kot dober izdelovalec). Pri tem niti ni pomembno, ali izdelovalec blaga, katerega ime oziroma označitve se uporabijo, zahteva zaščito svojih izdelkov pri pristojnem organu. Ni torej moralno, če ima stranka koristi iz posledice truda, ka ga je vložila druga stranka, ali ustvarja na račun drugih položaj, ki njej koristi ali drugemu škoduje, ne da bi ta po-

ložaj nastal iz narave zakonitega poslovanja. Poslovna morala terja, da se pred dejanjem nedopustne konkurence ne zaščitijo samo podjetje, marveč tudi potrošniki. Če so kršena načela poslovne morale, je obenem prekršen splošni družbeni interes.

c) Zloraba pravnih odvisnosti druge stranke

Za zlorabo pravic gre dostikrat v delovnih razmerjih. Nemoralna je bila pravica organizacije, ko se je delavec zavezal, da bo povrnil delovni organizaciji škodo, ki jo je povzročil, ne da bi pri tem upošteval razloge o odgovornosti, ki so jih določali predpisi o delovnih razmerjih. Nemoralno je tudi, ko kdo prejme plačilo za dejanje, ki bi ga moral tako in tako opraviti, ker je to njegova delovna dolžnost.

Stranka lahko pretrpi škodo tudi, če delavec, ki mu je zaupano opravilo, nemoralno razlaga kompetence: moč, ki mu je dana za doseg namenov službene funkcije, uporabi tako, da išče pri tem svoje lastno zadovoljenje: pri zaslišanju mogoče, npr., niti ne grozi, izsiljuje ali stori kakšno drugo večje očitno nedopustnost in nemoralno dejanje, toda svojo službeno dolžnost opravlja tako, da da stranki čutiti, kot da je od njegove volje in ne od pravilnega postopka odvisno, ali bo po zaslišanju ali drugem aktu v postopku dobro ali slabo odnesla: skratka, stranko zavaja, da ni toliko organ, čigar funkcijo ima, tisti, ki izvršuje nad stranko moč, marveč da je on tisti, ki to moč izvaja, da mora stranka poslušati njega, drugače ji bo on naložil sankcije. Opravljanje delovne dolžnosti je v takih primerih globoko nemoralno in terja odškodninsko zavezo.

č) Uporaba pravic v škodo drugih

V nekaterih primerih uporabe pravic ne moremo šteti za njeno zlorabo, čeprav pri tem nastaja za druge škoda. Družbeno nujno potreben obrat mora obratovati, pa čeprav spričo tega obratovanja kdo trpi škodo. Toda uporaba te pravice do obratovanja bi bila nemoralna, če bi škodo, ki iz nje izvira, moral trpeti oškodovanec. Gospodarska organizacija, ki nenadoma spusti raven vode na reki, na kateri ima dopustno zgrajen jez, je dolžna povrniti škodo, ki jo s tem povzroči. Odškodninska zaveza nastane tudi s tem, ko se na stanovanjski stavbi povzroči škoda, da se v okviru zakonskih pooblastil opravijo dela za varstvo kulturnega spomenika.

Celo uporaba kolovoza lahko povzroči nedopustne posledice, čeprav se pravica uporablja pravilno. V naši sodni praksi je sodišče izreklo, da gre za prekoračitev pravice, če upravičenec do kolovoza na tujem zemljišču s stalnimi vožnjami spremeni kolovoz v vse globlji jarek, v katerem se nabira voda in odteka na zemljišče, po katerem teče kolovoz. Sodišče je upravičencu naložilo, naj jarek zasuje: nemoralno bi bilo, če bi razen bremena kolovoza imetnik zemljišča trpel še nadaljnjo škodo, ki nastaja za-

radi tega kolovoza. Med te vrste škodnih dejanj, ki so nemoralna, če bi morala stranka, ki je škodo pretrpela, to škodo sama nositi, so tudi dejanja, ki povzročijo poslabšanje okolja. Takšna dejanja ne smejo ogroziti življenjsko važnih interesov ljudi, ki živijo na ogroženem območju. Brž ko bi šlo za takšno ogrožanje, bi bilo tudi delovanje samo nedopustno. Kolikor pa ne gre za življenjsko pomembne interese, pa škoda nastane, je dejanje sicer dopustno, toda nemoralno bi bilo, če bi to škodo morala nositi žrtev: plačati jo mora povzročitelj.

Za škodo iz ravnanja, ki je dopustno, a bi bilo vendarle nemoralno, ko bi to škodo moral nositi oškodovanec, gre tudi, ko škoda nastane pri obveznem cepljenju. Čeprav je po zakonu o prepričevanju in zatiranju nalezljivih bolezni ter po zakonu o zdravstvenem varstvu določeno prisilno cepljenje, je vendarle po stališču sodne prakse občina, ki je odredila obvezno cepljenje, odškodninsko odgovorna za kvarne posledice cepljenja. Isto bi moralo veljati tudi za obvezne rentgenske preglede. Stranka je z ukrepom državnega organa prisiljena, da se poda v nevarnost, zato bi bilo nemoralno, če breme nevarnosti ne bi nosil organ, ki je strankine najvažnejše dobrine, življenje in zdravje, spravil v nevarnost.

3. Posegi v tujo sfero z izkoriščanjem dejanskega položaja (težavnega ali odvisnega položaja) stranke

Nemoralno je, če kdo izkorišča stisko drugega. Neveljavna je kupna pogodba, če prodajalec ob sklepanju pogodbe izkoristi težko stanje prodajalca in ga privede do tega, da privoli v nesorazmerno majhno ceno. Med gospodarskimi organizacijami je dopustno izpodbijati posel zaradi prikrajšanja nad polovico prave vrednosti, če je sopogodbenik nastopal v nasprotju z načeli vestnosti in poštenja, je izrekla neka sodna odločba. V našem pravu je med posamezniki uveljavljeno pravilo, da ima pravico tisti, ki je v svojem poslu čezmerno prikrajšan, pravico zahtevati, da se posel razveljavi. Med podjetji pa to pravilo ne velja, ker se šteje, da zastopajo interese podjetij strokovno dovolj podkovane osebe, ki se dobro zavedajo, kakšno tveganje prevzame podjetje, s tem da sklene posel. Z opisano odločbo je sodišče vendarle uveljavilo pravilo o čezmernem prikrajšanju ene stranke tudi med gospodarskimi organizacijami, ko je ugotovilo, da je stranka izkoristila nezadostno strokovnost ljudi v gospodarski organizaciji: v takem primeru bi bilo nemoralno, če bi se prikrajšanje take organizacije priznalo kot veljavno.

Stiska je dostikrat na stanovanjskem področju. To skušajo stranke izrabljati. V nekem primeru je sodišče izreklo, da gre za zlorabo položaja, če stranka zaradi stanovanjske stiske doseže obenem s prodajo stanovanja tudi prodajo drugih stvari istemu kupcu. Zoper dobre navade je pogodba, s katero se obljubi, da bo odstopljeno stanovanje s pogojem, da se obenem s stanovanjem prenese tudi pohištvo v njem.

VII. KRŠITEV MORALNIH NAČEL Z OPUSTITVAMI

Tudi z opustitvijo lahko kdo globoko prekrši moralno načelo. Zlasti gre za take primere, ko se prekrši načelo solidarnosti. O solidarnosti govori naša ustava v uvodnem delu med temeljnimi načeli. Nedotakljiva podlaga človekovega položaja in njegove vloge sta tudi solidarnost in vzajemnost vsakogar do vseh in vseh do vsakogar, ki temeljita na zavesti delovnih ljudi, da lahko svoje trajne interese uresničujejo samo po teh načelih.

Nekatere solidarnostne norme so že postale pravne norme, določene so v zakonih. Tako je v pomorskem pravu naložena ladjarjeva dolžnost pomoči in reševanja. Sploh je opustitev pomoči ljudem v hudi stiski, kadar tisti, ki bi nudil pomoč, ne bi zašel sam v nevarnost, kaznivo dejanje. Takšne opustitve se morajo šteti za nemoralne tudi, kadar je stranka zaradi njih oškodovana: zaradi odreka pomoči lahko zahteva odškodnino. Načela solidarnosti je treba zlasti upoštevati tudi takrat, kadar je treba presoјati vprašanje, ali je kdo dolžan dati na razpolago organ mrtvega sorodnika, zato da se reši kdo, ki mu je presaditev organa potrebna za življenje. Vprašanje je težavno zlasti zato, ker človek pričakuje varstvo bistvenih osebnostnih pravic tudi po smrti. Razen tega je treba upoštevati tudi pieteto bližnjih oseb. Treba je torej tehtati interese pokojnika spričo njegovih osebnostnih pravic, interese bližnjih oseb do pokojnikove integritete ter splošni interes, ohraniti ljudi pri življenju, ki temelji na moralnem načelu solidarnosti. Če solidarnostno načelo terja, da se mrtvemu odvzame organ, da se reši živi, pa to načelo po stališčih v teoriji nikakor ne gre tako daleč, da bi lahko kdo zahteval organe mrtvega zaradi znanstvenega proučevanja. Pač pa se šteje za dopustno, da v primeru smrti lahko vsakdo razpolaga s svojim truplom. V Ameriki so vpeljali enotno karto anatomskega darila (Uniform Donor Card), dokument, ki ga ima darovalec vedno pri sebi.

VIII. ISKANJE TEMELJEV MORALNIH PRAVIL

1. Razmerje do prava

Mnogo je moralnih pravil, ki so že postale pravo. Kot smo videli, je tudi mnogo pravnih pravil, ki se na moralo sklicujejo. Tedaj je treba že po nalogu, ki ga daje pravna norma, iskati moralno pravilo. A tudi kadar pravno pravilo molči o moralni normi, se je treba zavedati, da vsako pravilo temelji na nekih načelih, ki jih lahko označimo kot moralna načela pravnega sistema. Poznanje teh načel je posebno pomembno takrat, kadar je treba v dvomih razlagati, kakšen je pomen pravne norme, kakšna je njena vsebina. Včasih pripelje razlaga do tega, da je treba moralno nor-

mo, ki je zasidrana v pravnem sistemu, uporabiti zoper pravno normo, ker bi v danih okoliščinah uporaba nekega predpisa pripeljala do rešitve, ki je zoper temeljno načelo pravnega sistema. Zaradi tega se v praksi vedno spet iščejo napotki, po katerih merilih je treba ugotavljati, kakšna je moralna norma pravnega sistema.

2. Ugotavljanje moralnih norm

Pri ugotavljanju moralnih norm se je treba zavedati, da je za razlago pravnih norm pomembno ugotavljanje splošnih moralnih norm. Moralne norme, ki veljajo za posamezne organizacije in skupine, pridejo v poštev samo, če gre za vprašanje razmerja članov do organizacije, ki pa je le redkokdaj predmet sodnega spora, če gre kršitev moralne norme, ki si jo je postavila taka skupina.

Za ugotavljanje splošne moralne norme v zvezi z razlago za uporabo prava torej ne more priti v poštev kakšna etika skupine ljudi, ki izvira iz različnih verovanj ali svetovnih nazorov. Moralna načela, ki pridejo v poštev pri uporabi prava, so torej samo tista načela, ki so temelj zakonodaje, ki so temelj pravnega sistema. Treba je črpati iz istega vira, iz katerega črpa zakonodajalec: iz spoznanj, kakšne so potrebe družbe. Če so ta spoznanja kot temeljna načela že zbrana v izdelani etiki, je treba v njej iskati moralne norme pravnega sistema.

Iz tega izhaja, da v socialističnem pravnem redu sodnik ali drugi izvrševalci prava ne morejo ugotavljati, kaj je moralno pravilo, drugje kot v ideologiji, na kateri temelji pravni red. Tiste moralne norme, ki so splošne, ki pa niso za pravni sistem tako pomembne, da bi jih ta sprejel za svoje, niso odločilne pri razlagi prava. Pravo jih ne zanika, toda nasproti njim je nevtravno, na izvrševanje pravnih norm nimajo vpliva, pravo jim ne daje nikake sankcije, ostale so čiste moralne norme, ki nimajo s pravom nikakršne zveze.

Kadar se išče splošna moralna norma, ki ima pomen za pravno razmerje, pa vendarle te ni lahko najti, kadar gre za tako normo, ki je sicer pravno pomembna, toda je še ni mogoče natančno povzeti iz temeljnih načel pravnega sistema. Tedaj je treba moralno načelo iskati v zavesti ljudi. Treba je spoznati, kaj je zavest družbe, ne da bi se ta zavest glede posameznega načela že izrazila v temeljnih pravnih načelih.

Seveda nastane vprašanje, kako ugotavljati zavest družbe. Nekateri mislijo, da je najbolje, če človek izhaja iz svoje zavesti. Vendar bi samo to merilo preveč poudarilo subjektivno plat. Svojo presojo je treba nadzirati. Primerjati jo je treba z zavestjo drugih ljudi, kaj velja za sprejeto načelo v družbi, po katere pravo sodnik razsoja, zraven tega pa tudi to zavest nadzirati, ali je v skladu s temeljnimi načeli pravnega sistema. Če se pa družba še ni izrekla, kaj je pravo, ker gre za nove situacije, je treba ta načela pregledati, ali so v skladu z drugimi, že ustaljenimi načeli.

Kakor hitro ugotovimo, da se načela, ki živijo med ljudmi, in splošna načela, na katerih temelji družbeni sistem in njegov pravni red, ne ujemajo, je treba ugotoviti, zakaj je nastala razlika. Vprašati se je treba, ali je med ljudmi nastalo novo gledišče, ki je izpodrinilo prejšnja načela in ubralo napačno pot. Takšna deviacija je, npr., v tem, da sprejmemo gledišče, da varstvo duhovnega razvoja ljudi, celo mladine, ni tako pomembno, kot je velika gospodarska korist, če izdajamo literaturo, ki jo imenujemo plaža. Pravilna razlaga je torej dolžna slediti naprednemu razvoju, to je razvoju temeljnih načel, ki so bila in so še splošno priznana kot najvažnejša načela, na katerih temelji pravni sistem.

Seveda lahko nastane tudi vprašanje, ali so načela, na katerih temelji pravni sistem, resnično moralna načela. Lahko se zgodi, da kakšna ideologija, na kateri temelji pravna norma, vsebuje načela, ki so nemoralna, nemoralna z gledišča najbolj prvotnih, najbolj globokih načel morale, ki obstojijo med ljudmi ne glede na to, ali obstoji kakšen svetovni nazor ali ne. Zoper moralo so, npr., načela, ki zanikajo, da imajo ljudje pravico do svojega življenja. Zoper takšna načela so, npr., načela, da je treba ljudi neke rase iztrebiti, da je treba osebe, ki so družbi v breme (starce, mentalno defektne osebe) pustiti, da umrejo, če so bolne (da zanje ne bi rabili dragocenih zdravil), ali da je tudi te treba iztrebiti. Takšna je bila, npr., ideologija nacizma. V takih primerih je treba priznati, da globlja splošno uveljavljena moralna pravila vsakogar do varstva življenja, zdravja in drugih elementov osebnostne sfere zanikajo nasprotne norme nečloveške ideologije, kakršna je bila temelj nacističnega pravnega (ali bolje: nepravnega) sistema.

Težavno je tudi vprašanje, kaj storiti, kadar si je navzkriž več moralnih norm. V posameznem primeru so si lahko v nasprotju interesi, ki so vsi utemeljeni. V takih primerih je treba presoditi, kateri interesi so tehtnejši. Načelo o varstvu pietete se, npr., mora umakniti načelu solidarnosti med ljudmi, kadar gre za vprašanje, ali je dopustno vzeti organ mrtvemu telesu, da se kdo ohrani pri življenju.

Teorija o tehtanju interesov pride v poštev posebno v zvezi z osebnostnimi pravicami. Na splošno sicer velja načelo, da nihče nima pravice, posegati v osebno sfero ljudi, toda ta prepoved sega samo do tod, koder ima svoj vpliv močnejši javni interes. Zlasti v zvezi z množičnimi informacijskimi sredstvi nastane vprašanje, kako daleč mora biti vsaka novica ugotovljena, da se lahko uporabi kot informacija. Ponekod se tisk brani zoper načelo, da bi smel objavljati samo dokazane resnice, češ da javni interes in svoboda tiska zahtevata, da se lahko objavljajo tudi zelo verjetna, toda ne dokazana poročila. Toda mislim, da načelo dajati čim več informacij javnosti, ne more prikriti načela, da ne sme nihče trpeti zaradi posega v njegovo sfero in da ga ne sme prizadeti informacija, katere resničnost ni ugotovljena. Ne moremo se sklicevati na javni interes, ki bi temeljil na nepreizkušenih podatkih.

Pri tehtanju interesov je treba torej ravnati skrajno previdno. Pod navideznim varovanjem splošnih koristi ne smemo žrtvovati dragocenih dobrin posameznika. Kadar državni organ, npr., komu povzroči krivico in ga obsodi, mu vzame prostost, ga ponižuje, utegne biti sramotno za ta organ, ko se izve, kako hudo napako je storil. Z izgovorom, da je treba varovati ugled organa, prizadeti funkcionarji tega organa tudi potem, ko se zavedo, da so storili krivico, ne želijo te krivice popraviti ter trdijo, da je ugled državnega organa (npr. vojska v Dreyfusovi aferi) močnejši od življenja ali prostosti posameznika. V zaigranih sodnih procesih preiskovalci pripravijo do priznanja žrtve med drugim tudi z utemeljitvijo, češ da je zaradi višjih koristi potrebno, da obdolženca žrtvujejo, čeprav ni kriv. Takšno gledanje je skrajno nemoralno. Treba je torej pravilno oceniti, katera dobrina je očitno dragocenejša. Resnična nekrivda osebe je močnejša dobrina od ugleda organa, ki je zagrešil nezakonita dejanja, katera ga utegnejo spraviti v sramoto.

JOŽE ZEMLJAK

Evropa v letu 1975

Helsinki

Razmišljanje o Evropi v letu 1975 je treba vsekakor začeti s sklepi konference o evropski varnosti in sodelovanju v Helsinkih. Znane so izjave voditeljev evropskih držav, ZDA in Kanade, ki so zaradi slovesnega trenutka dosegle maksimum enotnosti in euforičnega optimizma. Skrben analitik pa je že v takratnih izjavah voditeljev posameznih vplivnejših držav opazil, da so razlage helsinškega sklepnega dokumenta različne, da pač izhajajo iz različnih konstantnih interesov.

Seveda po podpisu helsinškega dokumenta ni bilo treba dolgo čakati, da bi lahko ugotovili, kaj posameznim evropskim državam, ZDA in Kanadi pomeni sporazum o evropski varnosti in sodelovanju, oziroma kakšna je realna situacija v Evropi in v svetu v letu 1975, ki je pripeljala do konference v Helsinkih.

ZDA so po vsej verjetnosti spoznale, da je v času popuščanja nujno, da se rešijo vsa tista sporna vprašanja, ki so ostala nerešena po drugi svetovni vojni in ki sta jih obe velesili (z njimi pa tudi posamezne evropske države) načenjale bodisi zaradi medsebojnega zaostrovanja hladne vojne, potreb, povezanih z notranjim položajem v posameznih državah, ali pa zaradi dviganja pomembnosti stališč enega ali drugega bloka v iskanju kakega sporazuma, ki ga je v zadnjem času vse bolj zahteval razvoj materialnih sil in nastajajoči novi odnosi v svetu in Evropi. ZDA so torej prišle na podpis sklepnega dokumenta v Helsinkih, ker so se zavedale, da v prihodnjem obdobju pred njimi stojijo veliko večji in pomembnejši problemi, kot so evropska vprašanja, ki so ostala nerešena po drugi svetovni vojni. Vse kaže, da so vodilni krogi v ZDA vse bolj prepričani, da se 30 let po drugi svetovni vojni končuje neko obdobje in začenja novo, ki pomeni preobrat v mednarodnih odnosih. Tržišče spora in sporazumevanje se vse bolj prenaša na celotno svetovno področje. Nerešeni lokalni evropski spori pa novim problemom jemljejo samo prave razsežnosti.

V taki situaciji pa postaja položaj zahodne Evrope po prepričanju ZDA vse bolj periferen in s tem tudi manj zanimiv v globalni svetovni strategiji. Za sedanji mednarodni položaj je značilno, da ameriška poli-

tika (s tem pa tudi sovjetska) postaja vse bolj svetovna in da se interesi obeh velesil vse bolj konfrontirajo na celotnem svetovnem področju, predvsem pa na področju dežel v razvoju, ki postajajo vse odločilnejši dejavnik v mednarodnih odnosih.

Kot značilnost novega položaja bi lahko navedli ameriški odnos do sprememb na Portugalskem in do Angole. ZDA so kljub izredno pomembnem strateškem položaju Portugalske relativno umerjeno reagirale na spremembe, ki so bile neposredno v škodo NATO pakta. Razloge za tako reagiranje ni treba iskati samo v ameriškem prepričanju, da Helsinki sankcionirajo obstoječe stanje v Evropi, temveč tudi v spoznanju, da ima razvoj na Portugalskem poleg evropskega tudi svoj širši aspekt, ki ZDA v vsakem primeru daje možnost, da krepijo svoj globalni položaj v svetu, ker pač radikalno trga vezi Lizbone z njenimi nekdanjimi afriškimi kolonijami — posebej z Angolo in tako dolgoročno slabi Portugalsko in s tem tudi Evropo. Zahodna Evropa bo morala v svojem interesu skrbeti, da Portugalska ostane v sistemu zahodne demokracije. Zaradi tega je razumljivo, da so bile ameriške reakcije na položaj v Angoli veliko ostrejšje kot na spremembe na Portugalskem.

Iz novega položaja pa izvirajo tudi vse večje razlike v stališčih zahodne Evrope in ZDA do drugih kriznih področjih v svetu.

Nov odnos sil v svetu, ki je pripeljal do popuščanja in konference v Helsinkih, usmerja ameriško politiko vse bolj v globalne svetovne probleme. Ker pa postajajo DVR, ki so bile do včeraj še rezerva politike velesil, vse aktivnejši in odločilnejši dejavnik v mednarodnih odnosih in ključno vprašanje novega obdobja, je pričakovati, da bodo ZDA prav na tem področju okrepile v prihodnjem svojo aktivnost.

SZ je bila najvztrajnejši zagovornik konference v Helsinkih. Nerešeni evropski problemi po drugi svetovni vojni so tako ZDA kot SZ ovirali, da bi vodile aktivnejšo politiko detanta in se angažirale na širšem področju mednarodnih odnosov. SZ pa je poleg tega tudi potrebovala tako za sebe kakor tudi zaradi položaja v državah članicah varšavskega sporazuma formalno potrditev stanja, ki je nastalo po drugi svetovni vojni. To je SZ zagotovilo po Helsinkih večje možnosti za integracijo članic varšavskega sporazuma in SEV in s tem tudi večje možnosti za razvoj, kar potrebuje za učinkovitejše vodenje politike na širšem svetovnem področju. O tem govori novi 25-letni sporazum o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči med SZ in NDR, podpisan 7. oktobra 1975 v Moskvi, ki je izbrisal formulacijo o mirni združitvi obeh Nemčij in pri tem jasno podčrtal potrebo po krepitvi povezovanja vseh držav socialistične skupnosti za razvoj in poglobljanje socialistične gospodarske integracije. Herman Axe, član politburoja CK ESPN, je o konferenci v Helsinkih dejal, da so nadaljnja krepitev politične, ekonomske in vojaške moči NDR, krepitev skupnosti socialističnih držav in zbiranje svetovnega komunističnega gibanja okoli SZ odločilnega pomena za nadaljnji razvoj v svetu. Iste misli

je povedal generalni sekretar KP SZ Leonid Brežnjev na 7. kongresu poljske združene delavske partije decembra v Varšavi.

Tudi za SZ nastopa novo obdobje v mednarodnih odnosih. SZ meni, da se je položaj zahodne Evrope poslabšal v mednarodnih odnosih in da se bo slabšal še naprej predvsem zaradi dolgoročne ekonomske krize. Da SZ spreminja svoj odnos do zahodne Evrope, govori verjetno tudi relativno hladen sprejem predsednika Francija Giscard D'Estainga v Moskvi, ki kaže, da Moskva misli, da ne bo več potrebovala v tolikšni meri kot doslej privilegirane partnerje v Evropi (Francija).

Prav gotovo je v tem eden izmed razlogov, da je vodstvo SZ oziroma komunistična partija SZ tako zavzeta za organiziranje konference evropskih komunističnih partij, ki naj bi predvsem pomagala prepričati zahodnoevropske komunistične partije, da ne bi vsaj ovirale globalne sovjetske politike v naslednjem obdobju.

Toda težave, na katere je pri tem naletela komunistična partija SZ, kažejo, da se ocene KP SZ glede sedanjega položaja v svetu precej razlikujejo od ocen in gledanj posameznih zahodnoevropskih partij. Procesi, ki so pripeljali do konference v Helsinkih, so sicer poslabšali položaj zahodne Evrope, vendar so hkrati še z večjim pritiskom postavili pred narode tega dela Evrope nekatera temeljna vprašanja dolgoročnega lastnega razvoja in politične usmeritve, vprašanja, ki se jih zavedajo in čutijo predvsem vse tiste napredne sile, ki so tesnejše povezane z interesi širokih delovnih množic.

Ne glede na to, ali bo prišlo do konference komunističnih partij Evrope ali ne — oziroma kakšen bo sklepni dokument take konference, lahko že danes ugotovimo, da procesi razvoja v zahodni Evropi peljejo samo v smeri vse večje samostojnosti in neodvisnosti komunističnih partij zahodne Evrope in s tem tudi do zahteve po avtonomni politiki in lastnem programu za razvoj socializma v njihovih deželah.

Če bi poskušali oceniti rezultate helsinške konference s stališča sedanjega položaja Evrope (tj. predvsem zahodne Evrope) v letu 1975, potem bi jih verjetno takole ocenili:

Sklepi helsinške konference, ki prihajajo šele 30 let po drugi svetovni vojni, formalnopravno potrjujejo dejansko stanje v Evropi in hkrati začujejo konec nekega obdobja in začetek novega. S tem so bili seveda vsi dejavniki medevropskih odnosov in širših mednarodnih odnosov postavljeni v nov položaj in se jim odpirajo nove možnosti in perspektive. Kakšne so te možnosti, lahko vidimo na primeru jugoslovansko-italijanskega sporazuma o mejah.

Zahodna Evropa se vse bolj zaveda, da je helsinška konferenca predvsem posledica izrednih materialnih premikov v svetu, ki so pripeljali obe velesili v položaj, ko je postalo neko sporazumevanje in dogovarjanje v svetovnem okviru nujno. S tem pa je zahodna Evropa prenehala biti osnovni interes njihovega sporazumevanja ali konfrontacije. Obe velesili

se vse bolj obračata h globalnim svetovnim problemom, kar konkretno pomeni k problemom dežel v razvoju.

Zahodna Evropa je v dolgoročni politični in gospodarski krizi. Pričakovanja, da se bodo po Helsinkih odprle nove in velike perspektive za gospodarsko sodelovanje med Vzhodom in Zahodom, so verjetno pretirana. Zaradi tega se tudi za zahodno Evropo odpirajo resnično nove možnosti edino v deželah v razvoju.

Spremembe v svetu

Podoba sveta se je v času 30. let po drugi svetovni vojni tako spremenila, da postaja vse bolj jasno, da svet stopa v novo obdobje svojega razvoja. Konferenca v Helsinkih je bila samo nujno, toda zapoznelo reagiranje v Evropi na te spremembe. Zato Helsinki pomenijo obrat samo, če se bo Evropa obrnila v prihodnost, če bo iskala nove poti razvoja.

Proces dekolonizacije po drugi svetovni vojni je osvobodil večino evropskih kolonij in s tem pripeljal v mednarodne odnose nov dejavnik, ki je postajal vse bolj pomemben. Medtem ko so se evropske države le s težavo ločevale od svojih prekomorskih posesti, so ZDA v bistvu podpirale ta proces v želji, da si odprejo nove trge. Ameriški prodor v nekdanje evropske kolonije pa kljub temu ni šel tako lahko, kot so si zamislili ameriški politiki in gospodarstveniki. Neokolonialistično izkoriščanje — kot nova sodobnejša metoda izkoriščanja, temelječa predvsem na gospodarskem obvladovanju zaostalih dežel Latinske Amerike, Afrike in Azije, pa tudi danes ne poteka tako gladko in nemalokdaj so potrebne grožnje, udari in celo lokalne vojne, da bi dosegli postavljene cilje. Vendar pa je neokolonializem amerškemu gospodarstvu odprl široka svetovna področja in s tem ZDA veliko pomagal, da so se v 30. letih po drugi svetovni vojni razvile v svetovno velesilo.

V procesu osvajanja novih trgov pa so igrale v ZDA izredno pomembno vlogo tako imenovane nadnacionalne družbe. Nادنacionalne družbe so nov pojem v razvoju kapitalističnega sistema. Njihova značilnost je predvsem v tem, da so na malem prostoru in z relativno malim številom ljudi koncentrirale velikanski kapital in tehnologijo. Kljub temu ali pa prav zaradi tega pa največje med njimi po moči in vplivu lahko primerjamo z malimi in celo srednjimi razvitimi državami.

Pojav nadnacionalnih družb je še bolj zmanjšal pomen ozemlja in vojaške navzočnosti na ozemlju (klasične kolonialne vojne). Oblika neokolonialistične navzočnosti je predvsem v ekonomski in tehnološki odvisnosti dežele, ki jo podpirajo samo, če je res nujno; udari in lokalne vojaške intervencije so pomoč režimom, ki sprejemajo ekonomske in politične pogoje velesile. Pred drugo svetovno vojno je bila obramba ozemlja glavna značilnost boja za nacionalno suverenost, danes pa se boj za neodvisnost izraža predvsem v pravici in možnosti oblikovanja svoje lastne ekonomske in mednarodne politike.

Nov položaj v svetu je ZDA omogočil, da so čedalje odločilnejše vplivale na oblikovanje pogojev mednarodnega ekonomskega sodelovanja, ki niso škodovali samo deželam v razvoju, temveč tudi ameriškim zaveznikom, tj. zahodnoevropskim in japonskim partnerjem na mednarodnem trgu.

Posledice teh pogojev pa čutijo tudi vzhodne socialistične države, ki sicer poskušajo vpeljati med seboj svoj sistem ekonomskih odnosov.

Z razvojem atomske, raketne in vesoljske tehnike ZDA vedno bolj puščajo za seboj zahodno Evropo, tako da ni več tisti nujni partner, kar je to bila v prvem obdobju po drugi svetovni vojni. Prav zaradi tega vojaška odsotnost Francije v NATO paktu za ZDA ni več tisti politični in vojaški faktor, kot je bila v času de Gaulla. Tega zaostajanja se v Franciji, kakor tudi v ostali zahodni Evropi vse bolj zavedajo.

Hkrati pa se je izvršila ekonomska in vojaška koncentracija v varšavskem sporazumu in SEV, kar je omogočilo, da se je SZ razvila v drugo velesilo na svetu. Tak razvoj, ki je omogočil ravnotežje predvsem v oboroževanju, je pripeljal do popuščanja napetosti v svetu in do sporazumevanja, kar označujemo z besedo *detant*.

Temeljna značilnost sedanjega mednarodnega položaja je torej koncentracija proizvodnih sil, tehnologije in vojaške tehnike v dveh velesilah, ki sta sicer prisiljeni zaradi nevarnosti vseuničujoče nove svetovne vojne uresničevati politiko popuščanja in jo bosta tudi v prihodnje) hkrati pa si po notranji logiki sedanjega blokovskega sistema stojita nasproti v poziciji konfrontacije in boja za nadaljnjo delitev sfer.

Dokaze za tako politično usmerjenost obeh velesil bi našli v krizah od Kube, Bližnjega vzhoda do Angole — od pojavov finančno-monetarnih kriz do teorij o omejeni suverenosti in vodilnih državah.

Neposredna posledica takega povojnega razvoja neslutene koncentracije na nekaterih ozemljih v svetu pa je vse večji prepad med razvitimi in nerazvitimi. Nezadržna koncentracija sredstev samo na eni strani sveta avtomatično povzroča stagnacijo in počasnejši razvoj na drugi strani sveta. Tak povojni razvoj v svetu pa poleg tega vse bolj jasno kaže, da so materialna sredstva na svetu in možnosti izkoriščanja okolja omejena in da se svet po tej poti približuje h krizi razvojne politike, času, ko bo moralo postati prva zakonitost razvojne politike načrtno in racionalno izkoriščanje materialnih sredstev v korist vseh narodov in ljudi.

Odpor proti obstoječi praksi in razvojni politiki v svetu pa se danes imenuje neuvrščena politika.

Položaj v Evropi

Če razmišljamo o političnem položaju v Evropi v letu 1975, potem moramo predvsem določiti, kaj je prav za prav bila Evropa v tem letu.

Po konferenci v Helsinkih je SZ ponovno potrdila — kot smo že ugotovili — da misli krepiti varšavski sporazum, kakor tudi SEV kot enotno

in učinkovito integracijsko skupnost. Celotna sovjetska politika je glede tega jasna in v prihodnje ni pričakovati spremembe. Po svoji vsebini in obliki je to blokovska politika, ki se želi samo nadzorovano odpirati glede na druge dele sveta. SZ ima v tem bloku vlogo velesile. Obveznost celotnega bloka je, da krepí pozicije SZ kot velesile, SZ pa s svoje strani izkorišča svoj položaj, da krepí skupnost kot celoto.

Veliko večino zahodne Evrope pokriva NATO s kompliciranim mehanizmom odnosov, ki so zaradi zgodovinskega razvoja po svoji organizaciji in disciplini v marsičem drugačni od varšavskega sporazuma. Vlogo vodilne države si ZDA zagotavljajo z bolj prefinjenimi sredstvi. Poleg tega pa za NATO paktom ne stoji tako izrazita politična in ekonomska organizacija, kot SEV. Evropska gospodarska skupnost je skupnost zahodnoevropskih držav in njena ekonomska politika ni neposredno podrejena centru neke velesile, vendar pa skupno politiko zagotavljajo skupni interesi in kapitalistični sistem Zahoda. Poleg tega je res, da je zahodna Evropa po drugi svetovni vojni ves čas politično podpirala ZDA, kar jim je, v veliki meri omogočilo, da so se razvile v velesilo. Odnos odvisnosti zahodne Evrope od ZDA pa je zelo kompliciran in često neviden, še posebno v času vse večjega vpliva in moči nadnacionalnih družb.

Sovjeti so zelo občutljivi za to, da nekateri mnogokrat izenačujejo oba bloka posebno glede njunega odnosa do drugih držav. Jasno je, da sta po svojem družbenem značaju oba sporazuma različna. NATO je pakt kapitalističnih držav, medtem ko je varšavski sporazum socialističnih držav; in iz tega izhaja vrsta temeljnih razlik. Hkrati pa seveda sam sistem blokovske politike obema velesilama vsiljuje vrsto podobnih postopkov.

Res je, da je pojav dveh ideoloških in vojaških formacij pripeljal po drugi svetovni vojni do blokovskega sistema v mednarodnih odnosih, ki se v bistvu razlikuje od dosedanjih sistemov in ki poleg vojaške in politične povezanosti terja tudi ekonomsko.

Sistem blokovske politike zagotavlja obema velesilama koncentracijo sredstev, kakor tudi hierarhične odnose ne samo z metodami, ki jih zagotavlja sam politični sistem, temveč tudi s hegemonističnimi pritiski, ki jih opravičujejo predvsem s potrebo po ohranitvi in krepitvi enotne vodilne vloge v labilnem mednarodnem ravnotežju sil.

Kot je znano, je blokovska politika pripeljala do največje konfrontacije v mednarodnih odnosih, do pojave hladne vojne, ki je zajemala vedno večja področja sveta in jih hotela politično in ekonomsko podrediti.

Vedno večje zaloge atomskega orožja pa so doseženo vojaško ravnotežje med velesilama začele spreminjati; vedno več je bilo zahtev, da je treba najti pot k sporazumu. Posledica takega razvoja je bila politika popuščanja, ki je blokovski politiki dala zgodovinski *raison d'être*.

Toda težnje tekmovanja med velesilami se niso začele zmanjševati niti po popuščanju niti po Helsinkih — kar so sicer mnogi pričakovali, — temveč so se začele prenašati iz Evrope na druga svetovna področja.

Konfrontacija velesil na novih svetovnih področjih pa postaja toliko bolj nevarna, ker za njo stojijo zelo izrazite želje po nadaljnji delitvi sveta v interesne sfere, po nadaljnjem vključevanju držav in regij v območje enega ali drugega bloka.

Ta razsežnost blokovske politike postaja vse bolj nevarna, ker po svoji notranji logiki vodi nazaj v stalno konfrontacijo in delitev sveta iz časa hladne vojne. Taka konfrontacija pa je podlaga za stalno tekmo v oboroževanju, kar pa ustvarja nenehno nevarnost, da se začne kršiti že tako labilni in omejeni sporazum o vojaškem ravnotežju.

V tem okviru se je oblikovala evropska politika po drugi svetovni vojni. Toda materialne spremembe v svetu in spremembe odnosov med velesilami so sprožile tudi v zahodni Evropi nove procese.

V zadnjem času in še posebej v času priprav za helsinško konferenco je prišlo v zahodni Evropi, posebno na njeni periferiji do zelo zanimivih sprememb. V to vrsto sprememb sodi predvsem padec polkovniškega režima v Grčiji, revolucionarne spremembe na Portugalskem, novi odnosi Grčije in Turčije do NATO pakta, povezani s krizo na Cipru, dogodki v Španiji ter vidna krepitev progresivnih sil v nekaterih državah ZE.

V to vrsto sprememb je treba šteti tudi odločitev Norveške, da se ne pridruži EGS, ker se je kot majhna država čutila preveč ogrožano.

Tudi za vstop Velike Britanije v EGS lahko menimo, da je ena izmed teh sprememb. Velika Britanija se je odločila za EGS zaradi globoke politične in ekonomske krize, nastale zaradi tega, ker Velika Britanija vse bolj zaostaja na vseh področjih za ZDA, izgubila pa je vsako možnost za kolikor toliko enakopravno partnerstvo z njimi. Končno je tu že nekaj let trajajoča ekonomska kriza na celotnem področju zahodne Evrope, ki bo prav gotovo imelo dolgoročne posledice za njen razvoj.

V tej zvezi je zanimivo omeniti še 4 nevtralne države in neuvrščeno Jugoslavijo, ki niso uspele samo ohraniti svoj položaj, temveč ga celo krepijo.

Taka je bila podoba Evrope v letu 1975. Priča o globoki razdeljenosti tega kontinenta. Vse kaže, da vladajoče sile vrste držav niso sposobne oblikovati jasne perspektive, kako bi kot skupnost ali kot posamezne države lahko izšle iz krize, v kateri so.

Potreba po novi evropski politiki kliče napredne sile — predvsem pa delavski razred Evrope k razmišljanju in k akciji. Prav gotovo je dozorel trenutek, v katerem bi moral evropski delavski razred in druge napredne sile aktivneje iskati rešitve za dolgoročno zahodnoevropsko krizo. Brez take perspektive namreč niso več možne rešitve niti ožjih razrednih interesov.

Neuvrščena politika

Kot smo že ugotovili, so dežele v razvoju in neuvrščena politika nov dejavnik v mednarodnih odnosih, ki v marsičem opredeljuje položaj v

svetu in s tem seveda tudi v Evropi. Prav zaradi tega je treba posvetiti posebno pozornost neuvrščeni politiki, ko se razmišlja o Evropi v letu 1975.

V razpravah o bistvu neuvrščene politike navajajo razne karakteristične elemente, ki opredeljujejo to politiko: boj za politično in ekonomsko samostojnost narodov in držav, boj proti vsakemu izkoriščanju, proti vmešavanju v notranje zadeve, naporu za hitrejši razvoj DVR in za spremembo obstoječega mednarodnega ekonomskega sistema, ki je izkoriščevalski predvsem do nerazvitih. Prav gotovo so vsi ti elementi bistveni in karakteristični za neuvrščeno politiko in so bili že dolgo navzoči v boju zaostalih, kolonialnih in polkolonialnih narodov.

To pa, kar se zdi, da je v sedanji fazi razvoja nov element, pa je izražena težnja, da se novo osvobojene dežele ne priključijo in podredijo obstoječi blokovski politiki, da ne bi s tem postale odvisne od velesil in tako dejansko zgubile vse tisto, kar so si pridobile v boju za neodvisnost. Ta novi element obstoja torej v boju proti nadaljnji delitvi sveta na bloke, ki po svoji notranji logiki vodi v stalno konfrontacijo in s tem tudi stalno tekmo v oboroževanju, kar pa je tudi nenehna nevarnost za svetovni mir.

Sistem blokovske delitve sveta v nadaljnjem razvoju je torej temeljna nevarnost tako za neodvisnost narodov in držav, kakor tudi za nadaljnjo demokratizacijo mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov. Ta nevarnost pa postaja še posebno pereča v trenutku, ko sporazumevanje med velesilami lahko dobi naravo neposrednega arbitriranja v mednarodnih odnosih. Prav zaradi tega je razumljivo, da je neuvrščena politika lahko postala platforma, ki združuje tako veliko in heterogeno število narodov in držav v skupnem boju za novo ureditev sveta.

Neuvrščena politika je predvsem politika dežel v razvoju, čeprav so temelji te politike občečloveški in so edino stvarna in dolgoročna alternativa za miren razvoj v svetu.

Potreba in zakonitost delovanja sedanje blokovske politike pa ni samo v vojaški konfrontaciji, temveč tudi v vse večji koncentraciji proizvodnih sil in tehnologije v rokah velesil, ki v ta namen uporabljajo različne hegemonistične pritiske predvsem na področju gospodarskih odnosov, kar pa je v bistvu neposredno ali pa posredno izkoriščanje partnerjev. Tako obliko izkoriščanja najbolj živo in neposredno čutijo DVR, toda ekonomske analize vse bolj jasno kažejo, da postajajo predmet takega izkoriščanja tudi razvite države.

Zahodnoevropske države, posebno večje in bolj razvite — tako glede na relativno ugoden razvoj po drugi svetovni vojni, kakor tudi glede na dosedanje privilegirani položaj v blokovskem sistemu — takega izkoriščanja in hegemonije niso v taki meri občutile kot DVR. Posamezni kritiki blokovskega sistema predvsem iz Francije in nekaterih nevtrálnih evropskih držav niso bili vedno dovolj prepričljivi v analizi sedanjih mednarodnih odnosov, ki pomenijo tudi glede zahodne Evrope izkoriščanje in hegemonijo. Pri tem pa moramo vedeti, da so realno sliko takega stanja v

zahodni Evrópi spretno zakrivale predvsem ameriške nadnacionalne družbe, ki so se povezovale s posameznimi panogami evropske industrije ali pa so ustanovljale nacionalne filiale.

Toda finančno-monetarna kriza, podražitev nafte, vse večja inflacija, ki je prizadela predvsem zahodno Evropo, je zelo hitro začela odkrivati slabe točke zahodnoevropskega gospodarskega sistema. Relativno slabo razvite države na južni periferiji zahodne Evrope so te spremembe najbolj občutile in v mrzličnem iskanju rešitev je prišlo do kriz v Grčiji, Turčiji in na Portugalskem, v Španiji in celo v Italiji. Kakor so bili povodi za te krize predvsem politični, pa je treba globlje razloge za krize v vseh teh državah iskati v dolgoročni krizi razvoja teh držav in seveda tudi v krizi celotnega zahodnoevropskega gospodarskega in političnega sistema. Politična vodstva zahodnoevropskih držav v sedanjem položaju, ko široke množice zahtevajo reševanje kriznih problemov od inflacije do nezaposlenosti — predvsem pa problemov nadaljnjega razvoja, ne kažejo, da bi bile sposobne poiskati novih poti, ki vodijo v gotovejšo prihodnost.

Napredna evropska gibanja

Iz teh sumarnih razmišljanj o preteklih 30. letih razvoja v svetu in Evropi po drugi svetovni vojni lahko ugotovimo, da je prišlo v tem času do tako hitrega materialnega razvoja in na podlagi tega do takih sprememb v odnosu sil, da lahko govorimo o kvalitetno novem svetovnem položaju. Prav gotovo obstaja še premalo eksaktnih analiz o tem, da bi vedeli točno, kako globoke in široke so te spremembe. Toda dogodki zadnjih let postavljajo posamezne države, skupnosti in gibanja pred vrsto vprašanj, ki jih ne morejo več reševati na stari način.

Stari pogledi, stara taktika, da, celo stara strategija, ne ustrezajo več novim potrebam. Vse bolj zmaguje prepričanje, da na stari način, predvsem pa z obstoječim mednarodnim ekonomskim sistemom, ni mogoče več naprej.

V tem iskanju novega pa so posebno aktivne neuvrščene dežele in dežele v razvoju, za katere je že nekaj časa jasno, da za njih ni razvoja in napredka v sistemu blokovske razdelitve sveta, konfrontacije in starih ekonomskih odnosov.

Kriza razvoja in mednarodnih ekonomskih odnosov pa je tudi pred zahodno Evropo postavila vprašanja, ki so povezana, kot smo ugotovili, tudi z vprašanji, ki mučijo nerazviti svet.

Napredna gibanja v zahodni Evropi pa še vedno niso razčistila problemov, ki so bili povezani z obdobjem med drugo svetovno vojno in po njej, kot so vprašanja avtonomije naprednih gibanj, mednarodne solidarnosti, nacionalne enotnosti delavskega razreda, odnosov do Sovjetske zveze itn.

Med naprednimi gibanji še vedno razpravljajo o teh vprašanjih, čeprav so teoretično in praktično ta vprašanja bila razjasnjena v času druge

svetovne vojne oziroma takoj po njej, ko se je jasno pokazalo, da se je položaj prve socialistične dežele bistveno spremenil.

Že v času druge svetovne vojne, še posebej pa po njej, je postalo jasno, da ni več potrebe po enotnem centru za vodenje boja za socializem v svetu in da morajo napredna gibanja iskati svoje lastne poti, izdelati svojo strategijo in taktiko, svoj lastni koncept, da bi se lahko ustrezno borila za spreminjanje odnosov v okviru svojega naroda.

Po svoje je na vrsto postavljenih vprašanj že odgovorila narodnoosvobodilna vojna in praksa izgradnje socializma v Jugoslaviji.

Zgodovinski pojav blokofske delitve sveta, vse večja koncentracija moči v rokah velesil, ki stojita na čelu blokov in s tem povezana konfrontacija, pa sta morala definitivno razbiti iluzijo, da se je na podlagi ene taktike in strategije mogoče bojevati za socializem v svetu.

Danes, ko so mednarodni politični in ekonomski odnosi ponovno prišli v globoko krizo in ko vrsta pojavov kaže, da je svet v prelomnem obdobju, se seveda tudi pred napredna evropska gibanja še z večjo nujnostjo postavljajo vprašanja o oblikovanju lastne strategije in taktike, ki bi reševali probleme razvoja lastnega naroda, hkrati pa tudi pomagali reševati vrsto težav, ki danes pretresajo svet.

Prav tako postajajo danes tudi razvite nacionalne ekonomije malih in srednje velikih držav in narodov vse bolj predmet načrtnega in dolgoročnega izkoriščanja velesil in nadnacionalnih družb in organizmov. Dogodki v zahodni Evropi kažejo, da se morajo napredne sile vedno bolj boriti proti hegemonističnim pritiskom in se tako vključevati v spreminjanje obstoječega izkoriščevalskega mednarodnega ekonomskega reda, ki zavira razvoj lastnih proizvodnih možnosti, hkrati pa onemogoča tudi povezovanje zahodnoevropskih držav, povezovanje, ki v sedanjih pogojih postaja ekonomska nujnost. Vse bolj pa tudi postaja jasno, da stare kapitalistične strukture v zahodni Evropi niso sposobne, da v novem položaju razrešujejo probleme nadaljnjega razvoja posameznih držav in celotne EGS. Te strukture so namreč preveč obremenjene s svojimi ozkimi interesi, ki so često tudi povezani z nadnacionalnimi družbami in zaradi tega nesposobne, da spoznajo širše nacionalne koristi razvoja svojega naroda.

Šele v takem kontekstu bo mogoče reševati v nacionalnem okviru tudi obstoječe socialne in razredne probleme; brez ustreznega koncepta bodo že vnaprej široke delovne množice obsojene, da bodo predvsem one nosile posledice počasnega razvoja zahodne Evrope in sedanje recesije.

Helsinški sklepni dokument, ki je odstranil večino odprtih vprašanj, ki so ostala še nerešena po drugi svetovni vojni, prav gotovo daje naprednim gibanjem zahodne Evrope možnost, da se obrnejo k reševanju avtentičnih problemov svojih narodov in zahodne Evrope kot celote.

Napredna zahodnoevropska gibanja stojijo v nekem smislu pred zgodovinsko nalogo, da v sedanjem kriznem položaju presežejo razdeljenost delavskega razreda in na tej podlagi izoblikujejo novo strategijo in taktiko nadaljnjega razvoja zahodne Evrope.

Z ustreznim konceptom nacionalnega razvoja je v sedanjih mednarodnih pogojih namreč možno uresničevati uspešno politiko tako za enakopravnejše mednarodne ekonomske odnose, sodelovanje in mir med narodi, kakor tudi proti hegemoniji.

Zapirati oči pred hegemonističnim in monopolističnim izkoriščanjem razvitih in bogatih držav, pred nevarnostjo vse večje koncentracije kapitala, tehnologije in sredstev v maloštevilnih državah, pred vse večjim prepadom med razvitimi in nerazvitimi, pomeni ne razumeti izkoriščanja, ki ga prinaša obstoječi mednarodni ekonomski red.

V tem kontekstu je treba prav za prav iskati globlje razloge za neenotnost v mednarodnem delavskem gibanju.

Pri vsem tem seveda pa ne gre niti za rušenje obstoječega ravnotežja niti za nove konfrontacije, temveč za nov zagon v razvoju zahodne Evrope, ki bi moral določiti nov samostojnejši odnos do sprememb, ki so nastajale v svetu, predvsem pa do neuvrščene politike in dežel v razvoju.

Helsinški sklepni dokument je — kot so že mnogi ugotovili — konec nekega obdobja v razvoju zahodne Evrope in začetek novega. Kakšno bo to novo obdobje pa je v mnogočem odvisno od realne ocene sedanjih materialnih odnosov v Evropi in svetu ter od spoznanja naprednih gibanj, da so prav ona poklicana, da času, ki prihaja, dajo svoj pečat.

BOJAN GROBOVŠEK

Pota perujske revolucije

Med potekom pete konference zunanjih ministrov neuvrščenih držav, ki je zasedala v perujski prestolnici Limi od 25. do 30. avgusta preteklega leta, je skupina najvišjih predstavnikov ter poveljnikov perujskih oboroženih sil odstavila dotedanjega predsednika države generala Juana Velasca Alvarada, njegovo mesto je zasedel dotedanji ministrski predsednik general Francisco Morales Bermudez. Družbenoekonomski ter politični razvoj Peruja je tako spet v ospredju našega zanimanja, prav tako pa je vse več ugibanja v zvezi s »perujsko revolucijo«. Slednja je proces, ki se je začel v oktobru leta 1968, ko so perujske oborožene sile z državnim udarom prevzele oblast ter nastopile s programom, ki poudarja globalni družbenogospodarski razvoj kot prvi pogoj za družbeno in politično stabilnost družbe; in ta program je diametralno nasproten konceptu drugih vojaških vlad v državah Latinske Amerike, npr. v Čilu, Braziliji idr. Pri slednjih lahko obenem ugotovimo, da njihovo pojmovanje politične in družbene stabilnosti lahko v veliki meri enačimo s politično represijo, ekonomski razvoj pa z »rastjo brez razvoja«, tj. predvsem s pospešeno rastjo BNP, hkrati pa ni celostnega družbenogospodarskega razvoja, ki bi zadeval vse plasti prebivalstva.

Namen pričujočega sestavka je opis in analiza geneze »perujske revolucije«, njenih posebnosti, družbenoekonomskih in političnih sprememb v času po vzpostavi vojaške vlade ter vzrokov in možnih posledic menjave vodstva v avgustu preteklega leta.

1. Zgodovinsko ozadje

Ob analizi in razlagi družbenoekonomskega in političnega razvoja Peruja velja poudariti, da v preteklih obdobjih ni nikoli prišlo do intenzivne industrializacije ter formacije »nacionalne buržoazije«.¹ Še v letu

¹ Z »nacionalno buržoazijo« razumemo tisti del srednjega razreda v nekdanjih kolonialnih, polkolonialnih ali ekonomsko odvisnih državah, ki je nastal v času intenzivne industrializacije in jo tudi pospešil. Imenovani sloj je težil k modernizaciji arhaičnih političnih ter gospodarskih struktur in institucij. V začetnem obdobju nastajanja in boja za uveljavitev nastopa nacionalna buržoazija proti tujemu kapitalu ter tistim delom buržoazije in oligarhije, ki so od tega kapitala odvisni.

1967 je imelo 85 % vseh podjetij manj kot 50 zaposlenih. Tuj kapital, posebno ameriški, je skoraj popolnoma obvladoval ekstraktivni, delno pa tudi agrarni sektor. Podobno lahko trdimo tudi za izvozni sektor, saj je domači trg absorbiral le majhen odstotek celotne proizvodnje. Politična oblast pa je bila v rokah predstavnikov latifundistične oligarhije ter »compradorske buržoazije«².

Navkljub razvojni zaostalosti — tudi v primerjavi z mnogimi državami L. Amerike — pa je bil Peru domovina ideoloških gibanj, ki so bila pomembna za politično evolucijo celotnega podkontinenta. Med najpomembnejše štejemo predvsem kulturno-duhovno gibanje »indigenistas«, tj. skupine intelektualcev, katerih namen je bil ponovno oživiti indijansko kulturo ter tradicije in ustvariti kulturo, ki naj bi bila zmes indijanske in zahodne kulture. Iz omenjenega gibanja je izšla mlajša generacija perujskih revolucionarjev, ki je pod vodstvom Victorja Raula Haya de la Torreja v letu 1924 ustanovila politično gibanje APRA (Alianza Popular Revolucionaria Americana — Ameriška ljudska revolucionarna zveza); pglavitna cilja tega gibanja sta bila družbena in politična revolucija v L. Ameriki ter boj proti vmešavanju ZDA v notranje zadeve vseh latinsko-ameriških držav. Vendar pa vodstvu APRA ni uspelo razširiti gibanja po vsej L. Ameriki in APRA je v začetku 30-ih let postala perujska politična stranka s temile cilji: radikalna agrarna reforma, sindikalizacija mestnega in kmečkega proletariata ter boj proti tujemu vplivu tako v politiki kot gospodarstvu dežele. Kmalu je APRA skoraj popolnoma nadzorovala sindikalno gibanje, njeno volilno telo pa so sestavljali mestni in kmečki proletariat ter nižji sloji meščanstva. Dolgo časa je bila APRA edina revolucionarna sila v deželi in obenem zgled za druge populistične stranke v L. Ameriki. Njena zgodovina pa je pravzaprav sosledje represivnih akcij, katerim je bilo izpostavljeno predvsem njeno vodstvo. Nekajkrat je stranka Victorja Haya de la Tora zmagala na volitvah, v letu 1946 je celo skušala prevzeti oblast z državnim udarom. Vendar pa je vsakokrat posegla vmes vojska kot podaljšek in predstavnik konservativnega velekapitala ter latifundistične oligarhije ter APRA preprečila prihod na oblast.

Etnično-rasna struktura perujskega prebivalstva (stanje 1972 v %)

Indijanci	49
mestici (mešanci med belim in indijanskim prebivalstvom)	33
belci	12
drugi (Japonci, Črnci, Kitajci)	6
Skupaj:	100

Vir: Calendario Atlante de Agostini 1976, Novara 1975; ter Der Fischer Weltalmanah 1976, München 1975.

² S »compradorsko buržoazijo« razumemo gornji sloj meščanskega razreda v kolonijah, polkolonijah ter ekonomsko odvisnih državah, ki je tesno povezan z domačo zemljiško oligarhijo ter v odvisnem-posredniškem odnosu do tujega imperialističnega kapitala.

Vendar pa je APRA v času po 2. svetovni vojni vse bolj zgubljala radikalnost in revolucionarnost. Predvsem se je vse bolj zavzemala zoper komunistična stališča, saj je nenehno definirala komunizem kot ideologijo, ki je popolnoma tuja latinskoameriški družbi. Slej kot prej je bila večina njenega volilnega telesa mestni proletariat, njena moč pa je temeljila na sindikatih, katerih boj pa je postajal vse bolj omejen na zahteve po izboljšanju socialnoekonomskega položaja delavstva, kar je stranko sililo v integracijo in politični boj v okviru obstoječega sistema in institucij. Obenem pa je stranka vse bolj začela zgubljati svoj vpliv in stik s kmečkim proletariatom. Zgubljala pa je tudi podporo nižjih in srednjih plasti meščanstva.

V 40-ih in 50-ih letih je podobno kot v mnogih drugih državah L. Amerike tudi perujsko gospodarstvo doživljalo konjunktorno obdobje in vse bolj so se večale investicije tujega kapitala. Tedaj lahko začnemo govoriti o začetkih industrializacije ter o počasnem prehodu latifundističnega in merkantilističnega kapitala v finančni.

Obenem je pospešeno potekal proces urbanizacije. Ob vsem tem sta se številčno povečala tako mestni proletariat kot subproletariat, vse številnejša pa je postajala srednja plast meščanstva, ki naj bi bila zarodek nacionalne buržoazije. Stranka, ki je predstavljala njene interese in delno tudi interese nižjih plasti buržoazije, je bila ustanovljena v letu 1956 (Accion popular), njen najvidnejši politični vodja pa je bil Belaunde Terry. Program Accion Popular je bil socialnoreformističen. Predvsem se je zavzemal za odpravo arhaičnih družbenogospodarskih in političnih struktur ter dinamizacijo in modernizacijo kapitalizma ob regulaciji odnosa do tujega kapitala. V letu 1963 je stranka ob podpori levičarskih sil³ ter soglasju in neposredni podpori oboroženih sil na predsedniških volitvah dosegla največje število glasov, njen vodja pa je postal predsednik republike.

V petletnem obdobju vlade Belaunda Terryja je perujska buržoazija, delno zaradi svoje povezanosti in odvisnosti tako od tujega kot domačega kapitala, delno pa zaradi nasprotovanja konservativnih sil dokazala, da ne more izpeljati obljubljenih reform. Ob samem prevzemu oblasti je vlada oznanila, da ne bodo podržavljeni industrijsko-kmetijski kombinati, katerih polovica je bila v lasti tujega kapitala. V petih letih je vlada podržavila komaj 2 % zemlje, ki je bila v rokah latifundističnih posestnikov, razdelila pa jo je malemu številu kmetov, ki naj bi bili zarodek agrarne buržoazije. Iz nezadovoljstva in razočaranja je začel kmečki pro-

³ Na predsedniških volitvah v letu 1963 je Accion Popular podpirala tudi maloštevilna, sicer pa dobro organizirana KP Peruja. Me drugimi pomembnejšimi levičarskimi silami tega časa lahko omenimo MIR (Gibanje revolucionarne leve) ter trockistično Fronto revolucionarne leve, katere voditelj Hugo Blanco je bil med najpomembnejšimi organizatorji in voditelji gverilskega gibanja v l. 1965. Člani omenjenih strank in grupacij so bili (in so) v velikem številu nekdanji člani levega krila APRA, ki so nasprotovali silovitemu antikomunizmu in politiki kompromisa vodstva stranke z velekapitalom v 50-ih in 60-ih letih.

letariat zasedati obdelovalne površine. V letu 1965 pa je izbruhnil oborožen upor v obliki gverilskega gibanja, ki sta ga podpirala kmečko prebivalstvo ter vodstvo levičarskih grupacij. Oboroženim silam ga je uspelo zatreti šele po šestih mesecih intenzivnih bojov.

Navkljub vladnim zagotovilom in obljubam se ni spremenil odnos do tujega, imperialističnega kapitala, katerega investicije so se v petih letih ob nespremenjenih pogojih celo večale. Prav tako je bila za vlado Belaunda Terryja značilna korumpiranost. Nestabilnosti in ostalim težavam vlade se je v letu 1967 pridružila še gospodarska kriza, čemur je sledila 44 % devalvacija kljub vladnim zagotovilom, da do tega ne bo nikoli prišlo. Psevdo-reformistična politika Accion Popular se je popolnoma izjalovila, s čemer je doživela neuspeh tudi perujska buržoazija. APRA je v obdobju Belaundejeve vlade celo sklenila protivladno koalicijo s stranko velekapitala ter zemljiške oligarhije,⁴ ki pa je bila ob koncu obdobja Belaundejeve vlade prav tako doživljala krizo. Levičarske stranke in grupacije pa so bile prešibke, da bi lahko bistveno spremenile politični položaj v deželi.

Tako lahko govorimo, da je bila ob koncu obdobja Belaundejeve vlade politična praznina; zapolnila jo je vojska, ki je v oktobru istega leta z državnim udarom prevzela oblast. Omenili smo že, da so v preteklem času perujske oborožene sile pravzaprav opravljale funkcijo podaljška in predstavnika konservativnih sil, večina častniškega kadra pa je izvirala iz latifundistične aristokratske oligarhije. Vendar pa se v 50-ih in 60-ih letih ob strukturalnih spremembah perujskega kapitalizma, tj. ob počasnem prehodu iz tradicionalnih oblik proizvodnje in akumulacije v fazo finančnega kapitala začela spreminjati tudi socialna struktura častniškega kadra, posebno kopenske vojske. Mladi častniki so namreč začeli vse bolj prihajati iz podeželskega malomeščanstva, ki je v Peruju sestavljeno skoraj izključno iz mešancev med belim in indijanskim prebivalstvom (Chollos). Zanje je bila častniška kariera edina možnost za družbeno promocijo. Vse bolj pogoste odhode perujskih častnikov na izpopolnjevalne tečaje v tujino, posebno v ZDA, pa imamo lahko za enega izmed pomembnejših vzrokov, ki so pospešili profesionalizacijo⁵ perujskega častniškega kadra. Izpopolnjevanje v tujini je namreč v veliki meri vplivalo na spremembo in dopolnitev učnega programa na vojaških visokih šolah. Med slednjimi velja predvsem omeniti CAEM (Centro de Altos Estudios Militares — Center za višje vojaške študije); ustanovili so ga v letu 1950 in namenili izpopolnjevanju elite, predvsem višjega oficirskega kadra. Prva učna

⁴ Stranka velekapitala in veleposestniške oligarhije je bila UNO (Union Nacional Odrista), ki je na predsedniških volitvah v l. 1963 dosegla tretje največje število glasov. Njeno volilno telo je bil v veliki meri tudi mestni subproletariat.

⁵ Dobro in obširno analizo profesionalizacije in politizacije perujskih oboroženih sil lahko najdemo v delih Gianfranca Pasquina: *Militari e potere in America Latina*, II Mulino, Bologna 1974 ter Wolf Grabendorff: *Lateinamerika-wohin* (Informationen und Analysen), DTV, München 1974.

usmeritev je namenjena prihodnjim častnikom glavnega štaba. Druga, katero vsako letno obiskuje večina slušateljev, je namenjena predvsem častnikom, ki naj bi koordinirali mesto in vlogo civilnega prebivalstva v primeru splošne mobilizacije.⁶ Posebno pomembnost pripisujejo družbenim vedam, kot so sociologija, ekonomija ter planiranje.

Že ob koncu 60-ih let ne moremo več govoriti o perujskih oboroženih silah kot o predstavniku konservativnih sil. Na predsedniških volitvah v l. 1963 je vojska podprla in v veliki meri omogočila zmago Accion Popular, ki je vsaj na videz zastopala reformistični in protiimperialistični program. Osrednja in odločujoča momenta za politizacijo častniškega kadra pa sta po našem mnenju protigverilski boj v letu 1965 ter Accion Civica (Državljska akcija), prav tako v času Belaundejeve vlade. Vojska je namreč uresničila nekatere razvojno-politične akcije in načrte: od gradnje najrazličnejših objektov pa do kompanje za opismenjevanje. V okviru protigverilskega boja in v okviru Accion Civica pa se je posebno častniški kader kopenske vojske lahko srečal z najbolj perečimi problemi perujske družbene realnosti.

II. Ideološke prvine peruanizma ter družbenogospodarske spremembe v času po oktobru 1968

Takoj po prevzemu oblasti je vojaška hunta izdala manifest, v katerem je navedla najpomembnejši razlog za državni udar. Večina omenjenega dokumenta je bila kritika tako domačih kot tujih gospodarskih sil, ki so do tedaj onemogočale ljudskim množicam, da bi uresničile radikalne strukturalne reforme te želele obdržati nepravičen družbenogospodarski red. Svoje cilje je vojaška vlada definirala v statutu revolucionarne vlade oboroženih sil. Ti naj bi bili tile: a) zvišati življenjsko raven posebno neprevilegiranih plasti prebivalstva in hkrati spremeniti družbenoekonomske, politične ter kulturne strukture; b) spremeniti, dinamizirati ter povečati učinkovitost državnih struktur; c) vtisniti vladnim dejanjem in ukrepom nacionalistično in neodvisno usmeritev, ki temelji na trdni obrambi nacionalne suverenosti in dostojanstva; d) uveljaviti moralne norme na vseh področjih nacionalne dejavnosti ter vzpostaviti načela avtoritete, spoštovanja ter pravičnosti; e) pospeševati slogo, soglasje in integracijo vseh Peruancev ter okrepiti nacionalno zavest.

Takšne cilje naj bi uresničila vojaška vlada s širokopoteznim programom »Plan Inca«, ki je bil načrtan že nekaj mesecev pred državnim udarom, objavljen pa šele v juliju 1974. V uvodnem delu je bila defini-

⁶ V nasprotju z oboroženimi silami drugih južnoameriških držav, posebno Čila, Argentine in Brazilije, je vprašanje narodne obrambe v Peruju veliko aktualnejše. V letu 1932 je bil namreč Peru vpleten v vojni spopad s Kolumbijo, v letu 1941 pa z Ekvadorjem. Obenem pa je prisoten tudi strah pred brazilskim ekspanzionizmom. O začetkih profesionalizacije perujske vojske pa lahko začnemo govoriti po porazu v vojni s Čilom (1879—1884).

rana perujska revolucija. Bila naj bi nacionalistična, neodvisna ter komunistična, ob čemer naj bi odklanjala »tuje ideologije« ter družbeno-ekonomske sisteme, kot so kapitalizem ter etatistični komunizem.

Za omenjenimi dokumenti je moči opaziti ideološki konstrukt. Izdelala ga je skupina ideologov, med katerimi so najpomembnejši Carlos Delgado, Luis Pasara in Jorge Santisteven. V svojih spisih, ki jih imamo lahko za uradno doktrino vojaške vlade, omenjeni avtorji označujejo perujski revolucionarni humanizem kot stočišče pomembnih tokov družbene misli, predvsem pa socializma in krščanstva. Tako uradna doktrina sicer priznava razredni boj, vendar pa zavrača nujnost političnega izida tega boja t. i. nadvlade nekega razreda nad drugimi. Rešitev naj bi bila v temeljitih strukturalnih spremembah in reformah, naperjenih zoper kapitalizem. Kajti perujska revolucija naj bi ne bila zgolj odklanjanje sekundarnih aspektov kapitalizma in poskus, da bi ga modernizirali ali reformirali. Odklanjanje kapitalizma naj bi bilo globalno in strukturalno, nadomestil pa naj bi ga nov družbenoekonomski sistem. S tem bi uresničili končni cilj perujske revolucije, tj. popolno participativno⁷ in družbeno demokracijo ter samoupravno družbo vseh delovnih ljudi.

S tem uradna doktrina odklanja in zavrača kategorijo političnih strank. Tako je takoj po prevzemu oblasti vojaška vlada razpustila parlament, stranke pa so zgubile svojo pravno osebnost, niso pa jim okrnili pravice do združevanja. Polagoma naj bi jih nadomestili osnovni organizmi participativne demokracije na vseh ravneh, ki naj bi odločali tako na ravni in v okviru lokalnih skupnosti kot na mestu aktivnosti. Da bi pospešila uresničitev popolne participativne in družbene demokracije, je vlada v letu 1971 ustanovila SINAMOS⁸ (Sistema Nacional de Apoyo a la Mobilizacion Social — Državni sistem za podporo družbeni mobilizaciji), državno ustanovo, katere namen je prav tako nenehno koordiniranje med vlado in oboroženimi silami.

Perujska revolucija pa ni ostala le pri razglasih in besedah. V času po oktobru 1968 si sledijo ukrepi, zakoni in reforme, ki so v veliki meri spremenili družbenogospodarsko in politično strukturo dežele. Sledeč proklamiranim načelom in uradni doktrini se je prav tako spremenila tudi zunanje-politična usmeritev perujske vlade. Zaradi shematične po-

⁷ O razumevanju pojma participacije v Peruju glej prispevek Maria Padrona v TIP, št. 10, letnik XII, str. 1000. Vendar pa še vedno ne obstaja jasno definiran in načrtan model participativne demokracije v Peruju — ne teoretično niti v praksi.

⁸ Pri zasnovanju SINAMOS se je perujska vlada zgledovala tudi po organizacijskem modelu in izkušnjah jugoslovanske SZDL.

⁹ V letu 1968 je vlada v najrevnejših četrtih Lime začela podpirati nastanek lokalnih skupnosti, imenovanih pueblitos juvenes — mlada naselja. Njihovo delovanje temelji na prostovoljni aktivnosti ter demokratični participaciji vseh članov. Cilj njihovega delovanja pa je zvišanje gnotne in kulturne ravni njihovih prebivalcev. Finančna sredstva delno izvirajo iz državnih skladov, delno pa iz samoprispevkov.

STRUKTURA SINAMOS

DIREKCIJA

Vodja SINAMOS v rangu ministra,
ki ga imenuje predsednik republike

Direktor SINAMOS, katerega imenuje vodja

DRŽAVNI URAD SINAMOS (ONAMS)

↓
*11 pokrajinskih uradov
(ORAMS)*

Vsi direktorji pokrajinski uradov so imenovani s predsedniškim dekretom na predlog vodje SINAMOS in so mu neposredno odgovorni

↓
*Conski uradi SINAMOS
(OZAMS)*

Conski koordinatorji so imenovani na predlog pokrajinskega direktorja, kateremu so neposredno odgovorni

↓
*Skupine za pospeševanje ljudske
participacije*

↓
*Nadzorni
organ*

↓
*Posvetovalni
organ*

↓
*Organ za
notranjo
podporo*

↓
*Tehnično-normativni organi za notranjo
podporo in organizacijsko pospeševanje*

a) Osrednja direkcija pueblor jovenes⁹
ter drugih nerazvitih mladih področij

b) Osrednja direkcija kmetijskih organizacij

c) Osrednja direkcija mladinskih organizacij

d) Osrednja direkcija delavskih organizacij

e) Osrednja direkcija družbenih gospodarskih organizacij

f) Osrednja direkcija kulturnih in poklicnih organizacij

enostavitve bomo omenili tiste vidike, reforme in spremembe, ki so za prihodnost perujske družbe največjega pomena.

a) *Agrarna reforma in kmečko vprašanje*. Pred agrarno reformo, katero je vojaška vlada začela izvrševati v l. 1960, je 83 % vseh zemljiških posestnikov posedovalo komaj 5,5 % vse obdelovalne površine, polovica vseh obdelovalnih površin v deželi pa je bila last peščice latifundistov. Ostale obdelovalne površine pa so bile v veliki meri last industrijsko-kmetijskih kombinatov. Do konca 1975 je vlada podržavila vse latifundije in industrijsko-kmetijske kombine. Obenem pa je formalno prepovedala vsako ponovno koncentracijo zemlje; vendar pa je vlada dodelila komaj 15 % vseh podržavljenih površin posameznikom, ki so bili do leta 1969 zakupniki na veleposestvih. Zgornja meja privatne zemljiške posesti je odvisna od kakovosti obdelovalnih površin, vendar pa v nobenem primeru ne presega 200 ha namakalne zemlje. Novi proizvodni odnosi pa temelje predvsem na združevalni naravi in združništvu, ki temelji na CAP (Kmetijsko-proizvodne zadruge), nedeljivih enotah skupnega izkoriščanja zemlje. Proizvodna sredstva so v teh zadrukah skupna last, dobiček pa si razdelijo v razmerju z vloženim delom. Skupščina vseh članov zadruge je suvereno telo, ki voli upravni odbor in druge organe. Mnoge izmed CAP so industrijsko-kmetijski kombinati (predvsem proizvajalci sladkorja), ki so bili pred nacionalizacijo last tujega kapitala. Prav tako pa so bili ti kombinati že od nekdaj otoki relativne blaginje, predvsem zaradi dobre tehnološke opremljenosti in usmerjenosti v izvoz. V izvrševanju agrarne reforme pa je vlada upoštevala starodavne oblike indijanskega združništva¹⁰ ter ustanovila SAIS — Kmetijske družbe skupne koristi, ki združujejo po več indijanskih »comunidades« ter velike površine podržavljene zemlje. Tako kot v CAP so tudi v SAIS proizvodna sredstva skupna last, skupščina vseh članov pa suvereno telo. Razlika je predvsem v tem, da v SAIS dele dobiček po potrebah članov. Kmetijsko-proizvodne zadruge in kmetijske družbe skupne koristi naj bi sčasoma postale nosilke relativno neodvisne celote tudi v izobrazbeni dejavnosti, glede zdravstvenih ustanov ipd. Delegati CAP in SAIS se združujejo na krajevni ravni v kmečke zveze, na pokrajinski ravni v kmečke federacije, na državni ravni pa v državno kmečko federacijo.

Ob koncu velja omeniti mehanizem, kako so določali vrednost podržavljene zemlje in kako država plačuje odškodnino razlaščenim veleposestnikom. Ocena vrednosti podržavljene zemlje temelji namreč na poslednji davčni prijavi, ki jo je nekdanji zemljiški posestnik oddal pred agrarno reformo. S tem je vlada, kar zadeva plačevanje odškodnine, ostala popolnoma v mejah zakonitosti, obenem pa negativno sankcionirala dolgoletne davčne utaje perujskih veleposestnikov. Obenem pa je

¹⁰ V letu 1968 je živelo 60 % vseh Indijancev v t. im. »comunidades«, v zadrukah, tj. vaških skupnostih, kjer sta zemlja in njeno obdelovanje skupna.

vlada bivšim latifundistom izplačala le del odškodnine v gotovini, medtem ko je drugo izplačala v državnih obveznicah. Lastnik obveznic pa lahko vsakoletno vnovči le del obveznic. Razliko med celotno odškodnino in že izplačano gotovino pa lahko spremeni v delnice že obstoječih državnih podjetij ali pa podjetij, ki jih bo država šele ustanovila. Vendar pa so in bodo v teh podjetjih dividende minimalne in država bo vedno imela večinsko udeležbo. Svoje državne obveznice lahko lastnik vnovči v celoti le, če ustanovi novo podjetje. Pri tem pa mora isto vrednost vložiti še v tujih plačilnih sredstvih, saj je večina perujskih zemljiških posestnikov dolga leta vlagala svoje dobičke v tujih bankah.

b) *Pluralizem v gospodarstvu* — Kot v primarnem sektorju, tako je tudi v sekundarnem in terciarnem sektorju prišlo (in še vedno prihaja) do globokih strukturalnih sprememb ter do uvajanja participativne demokracije. Sicer pa obstaja v Peruju pluralizem v gospodarstvu, kar zadeva lastnino produkcijskih sredstev in stopnjo soodločanja in participacije v podjetjih.

Pred oktobrom 1968 v Peruju praktično ni bilo javnega sektorja. Danes pa nadzoruje država 70 % proizvodnje nafte, popolnoma pa njeno predelavo in prodajo; obvladuje 70 % druge ekstraktivne dejavnosti in proizvodnje rud, skoraj v popolnosti ribjo industrijo,¹¹ v veliki meri industrijo gradbenih materialov. Obenem nadzoruje država 80 % vsega finančnega sektorja, 80 % zunanjetrgovinske dejavnosti z monopolnimi težnjami in ima monopol nad transformacijo in prodajo energetskih virov. Prav tako ima država praktično monopol nad večino storitvenih dejavnosti, kot so transport in komunikacije.

Poleg javnega sektorja pa je v perujskem gospodarstvu najpomembnejši t. im. sektor »reformirane privatne lastnine«. Privatni sektor je vlada reformirala v letu 1970, obenem pa je uzakonila nastanek »delavskih skupnosti« — »comunidades laborales« ali »comunidades industriales«, tj. pravnih osebnosti, ki temelje na skupnosti delojemalcev in delodajalcev (kolikor je podjetje privatno). Delavska skupnost se mora ustanoviti v vseh podjetjih, ki imajo najmanj šest nameščencev ali najmanj 1 milijon soles¹² letnega kosmatega dohodka. V državnih podjetjih izvoli in delegira skupščina delavske skupnosti dva predstavnika v upravni odbor podjetja. Prav tako državna podjetja vsako leto razdele 15 % svojega čistega dobička med člane delavske skupnosti in sicer 50 % tega zneska sorazmerno dohodkom vsakega posameznika, drugo polovico pa enakomerno.

V sektorju reformirane privatne lastnine pa je položaj nekoliko drugačen. Podjetje mora vsako leto pred plačilom davkov 15 % svojega kosmatega dobička nameniti za akumulacijo. Omenjena vsota pa se avtomatično spremeni v delnice podjetja, ki postanejo last delavske skupnosti.

¹¹ Peru je največji proizvajalec ribje moke na svetu.

¹² 1 US dolar = 38,70 soles.

Omenjeni mehanizem naj bi omogočil, da bo delavska skupnost postala lastnik polovice vseh delnic najkasneje v dvajsetih letih. Naslednjih 10 % čistega dobička nameni podjetje vsem zaposlenim. Od tega razdele polovico vsote sorazmerno prejemkom vsakega posameznika, drugo polovico pa enakomerno. Dva odstotka čistega dobička mora podjetje nameniti za raziskovalno dejavnost. Ostali dobiček pa razdele sorazmerno številu delnic, ki so last privatnega lastnika in delavske skupnosti. Skupščina delavske skupnosti vsako leto izvoli in delegira po enega člana v upravni odbor podjetja. Če pa je delavska skupnost že lastnica polovice vseh delnic, potem delegira po dva predstavnika v upravni odbor, katerega predsednika volijo vsi člani delavske skupnosti. Predsednik delavske skupnosti pa je obenem član zbora delničarjev podjetja.

Država dopušča tudi obstoj popolnoma privatnega sektorja, vendar pa je prvi pogoj, da imajo tovrstna podjetja manj kot šest nameščencev ali pa manj kot 1 milijon soles letnega kosmatega dohodka.

V letu 1974 je vlada institucionalizirala t. im. sektor »propriedad social — družbene lastnine. To lahko smatramo za eno izmed najbolj pomembnih inovacij, ki jih je uvedla vojaška vlada, saj naj bi postal omenjeni sektor v naslednjih letih temelj perujskega družbeno-ekonomskega sistema, ki odklanja tako kapitalizem kot etatistični socializem. Tovrstnih podjetij je dandanes v Peruju komaj 29, vendar pa načrtujejo ustanovitve vse več takih podjetij.

Tovrstna podjetja bodo vodili (in jih že vodijo) delegati, katere izvoli generalna skupščina vseh zaposlenih v podjetju za dobo treh let. Kot smo že omenili, je to popolnoma nov sektor perujskega gospodarstva in zato še vedno niso dokončno izoblikovana pravila in zakoni, ki določajo participacijo, odločanje in vodenje vseh delavcev v podjetju. Vendar pa je namen perujske vlade, da so zasnovana tovrstna podjetja na samoupravnih odnosih. V iskanju optimalnih rešitev se odgovorni perujski organi v veliki meri zgledujejo po izkušnjah jugoslovanskega samoupravnega družbeno-gospodarskega sistema.

Tovrstna podjetja bodo v najtesnejšem stiku z lokalnimi skupnostmi oziroma bodo tvorila z njimi neko organsko celoto. Predloge za ustanovitve takih podjetij lahko dajo skupine delavcev in sicer posebni državni komisiji. Podjetja družbene lastnine pa lahko postanejo tudi že obstoječa podjetja reformirane privatne lastnine ter CAP — kmetijske proizvodne zadruge — če se za to odloči večina delničarjev oziroma večina članov delavske skupnosti (v primeru CAP pa večina njenih članov). Deset odstotkov dobička, ki ga vsako leto ustvarijo že obstoječa podjetja družbene lastnine, se steka v Nacionalni sklad družbene lastnine, rabilo pa naj bi financiranju novih podjetij imenovanega tipa. V isti namen pa daje na razpolago finančna sredstva tudi COFIDE — Nacionalna korporacija za razvoj. Za svoje prihodnje financiranje lahko podjetje izda t. im. delnice-obveznice, ki kot delnice prinašajo dividende, kot obveznice pa dovolju-

jejo pravico za neko določeno brezplačno storitev. Tovrstne delnice prodaja država, vsaka izmed njih pa se nanaša na več podjetij, s čimer država onemogoča, da bi vsi kupovali zgolj delnice ekonomsko najboljše stoječih podjetij.

Aktivno prebivalstvo (stanje 1970 v tisočih)	4051*
Aktivno prebivalstvo po sektorjih (stanje 1970 v ‰)	
Primarni sektor (poljedelstvo,** ribištvo, rudarstvo)	51,08
Sekundarni sektor	16,9
Terciarni sektor	27,3
Drugo	4,0

Viri: Bureau de Recherches et d'Action Economique (BRAEC), Paris 1972 ter UN Economic Bulletin for L. America: Vol. XIX., N. Y. 1974.* Po oceni OZN je imel Peru ob koncu 1975 približno 15,380.000 prebivalcev.** Približno 44 ‰ vsega perujskega prebivalstva je bilo v letu 1970 aktivnega v poljedelstvu.

c) »Peruanizacija« Peruja in nacionalna politika vojaške vlade — Od maja preteklega leta je jezik quechua (kečua), ki ga govori večina indijanskega prebivalstva, z vladnim dekretom postal španščini enakovreden državni jezik. Nasploh pa si vlada prizadeva, da bi prišlo do zmanjšanja oziroma do integracije vseh etnično-rasnih skupin v Peruju. Med poglavitne cilje »peruanizacije Peruja« uvršča vlada nalogo, da deželi povrnejo prvotno kulturo in da pospešijo uveljavljanje pravice do izobrazbe v prid najširših plasti perujskega prebivalstva. Tudi ti procesi potekajo v veliki meri v okviru participativnega modela in na vseh ravneh organiziranosti, predvsem pa na ravni lokalnih skupnosti. V imenu politike »peruanizacije Peruja« je vlada kmalu po vojaškem udaru podpržavila vsa sredstva množičnega javnega obveščanja razen dnevnega časopisja. V juliju 1974 pa je vlada izdala zakon o »ekspropriaciji v imenu organiziranega prebivalstva« ter podpržavila tudi dnevno časopisje. Svoj odlok pa je utemeljila z argumentom, da v participativni demokraciji ne morejo obstajati pomembna sredstva javnega obveščanja v privatni lasti, saj predstavljajo in zagovarjajo neke privatne družbeno-gospodarske interese. Tako so vsi perujski dnevnikarji postali glasila posameznih poklicnih skupin, oziroma poklicnih organizacij.

Kar zadeva gospodarski vidik politike »peruanizacije Peruja«, moramo omeniti predvsem odnos nove vlade do tujega kapitala in tujih investorjev. Pred osmimi leti je tuj (predvsem ameriški) kapital, obvladoval 120 izmed 170 najpomembnejših industrijskih podjetij, 4 izmed 6 najpomembnejših bančnih ustanov, 95 ‰ naftne industrije, 80 ‰ ostale ekstraktivne dejavnosti, skoraj popolnoma ribjo industrijo idr. Dandanes pa sta v tuji lasti le še dve rudarski središči. Ob podpržavljenju tujih podjetij¹³ je perujska vlada izrazila pripravljenost, da izplača zahtevano od-

¹³ Tuji kapital je v Peruju še vedno močno zastopan v reformiranem privatnem sektorju. Predvsem je močno zastopan v avtomobilski, živilsko-predelovalni in strojni industriji.

škodnino s pogojem, da omenjena tuja podjetja in družbe poravnajo neizpolnjene obveze, predvsem davke, in vrnejo Peruju tisti del dobička, ki so ga v teku dolgoletne eksploatacije ilegalno prenesle v metropolo. Vsota, ki jo je zahtevala perujska vlada, je v vseh primerih presegala vsoto, ki jo je zahtevalo tuje podjetje. Ta postopek perujske vlade pa je sprožil izredno ostro reakcijo ZDA, ki so začele načrtno gospodarsko bojkotirati Peru ter uspele ustaviti program pomoči in kreditov mednarodnih finančnih organizacij Peruju. Vendar pa je perujska vlada kljubovala pritiskom in leta 1973 so ZDA ponovno začele odobravati kredite Peruju, s tem je »avtomatično« prenehal tudi bojkot mednarodnih finančnih organizacij. V istem letu pa je perujska vlada začela ponovno vspodbujati tuje investitorje. Vendar pa nova zakonodaja o vlaganju tujega kapitala določa številne omejitve. Tujemu investitorju ne sme v nobenem primeru pripadati več kot 49 % celotnega vloženega kapitala, prav tako je tujemu investitorju dovoljeno izvoziti največ 12 % letnega profita. V primeru investicij v ekstraktivno dejavnost perujska država ostane lastnik zemljišča in podzemljišča in obdrži monopol nad rafinerijo (pri nafti) ter komercializacijo in transportom nafte in rud. V primeru naftne industrije izplačuje perujska vlada tujemu investitorju 44—50 % načrpane nafte. Po obdobju 30—35 let bodo koncesije prenehale veljati in perujska vlada bo postala lastnik vse opreme brez finančne kompenzacije. V omenjenem kontekstu lahko omenimo, da je bil Peru leta 1969 eden izmed soustanoviteljev Andskega pakta,¹⁴ katerega določila nudijo doslej najboljšo perspektivo za gospodarsko integracijo članic te naddržavne gospodarske organizacije in strogo določajo manevrski prostor tujemu kapitalu.

Odraz neodvisne, nacionalne in protiimperialistične politike Peruja je tudi zunanjepolitična orientacija perujske vlade. Kmalu po prevzemu oblasti je vojaška vlada obnovila diplomatske odnose s Kubo, poglobila in pomnožila gospodarske in politične stike z socialističnimi državami, predvsem pa velja omeniti vidno in aktivno vlogo Peruja v gibanju neuvrščenih.

III. Polarizacija političnih sil in kriza perujske revolucije

Če definiramo revolucijo kot korenito spremembo, kar zadeva razredne nosilce gospodarske in politične moči, potem lahko ugotovimo, da je perujska družba v času po oktobru 1968 doživela revolucionarne premike. Slednji pa seveda niso mogli odpraviti vseh skoz stoletja nakopičenih protislovij. Pravzaprav lahko trdimo, da je zaporedje reform, ukrepov in radikalnih sprememb ustvarilo nova protislovja. Težave perujske revolucije v obdobju 1968—75 pa najlažje predstavimo, če analiziramo spremembe v okviru tiste institucije, ki je bila (in je) najpomembnejša za

¹⁴ Drugi člani Andskega pakta so Čile, Bolivija, Kolumbija, Ekvador in Venezuela.

socialno-politični razvoj Peruja v obdobju po oktobru 1968, tj. predvsem oboroženih sil. Ugotovimo lahko, da je vodstvu perujske vojske uspelo obdržati visoko stopnjo monolitnosti nekako do sredine l. 1973. Do tedaj je vojaški vladi v veliki meri uspelo, da je modernizirala politično-gospodarske strukture in ustvarila centraliziran in relativno učinkovit državni aparat, odpravila latifundizem, s pospešeno integracijo primarnega v sekundarni sektor gospodarstva, ustvarila zelo močan javni sektor ter uredila odnos do tujega kapitala. Tako imenovano in omenjeno modernizacijo politično-ekonomskih struktur pa lahko enačimo tudi z modernizacijo kapitalizma ali s sunkovitim prehodom iz liberalističnega kapitalizma k državno-intervencionističnemu kapitalizmu. Po omenjeni fazi pa bi morala biti faza pospešenega in predvsem dejanskega uvajanja participativne demokracije in s tem graditve družbenoekonomskega sistema, ki se loči tako od kapitalizma kot od etatističnega socializma. Do tedaj je namreč uvajanje participativne demokracije ostalo večinoma na deklarativni ravni, posebno kar zadeva neposredne proizvodne odnose.

Razhajanje glede nadaljnje poti perujske revolucije so se začela v l. 1973 in od tedaj so se pospešeno poglobljala tako v vodstvu oboroženih sil kot v državni birokraciji. Konservativne sile so namreč želele vztrajati pri modernizaciji kapitalizma, največ predstavnikov pa so imele v vodstvu mornarice kot najbolj konservativnem rodu vojske, ki je v maju 1974 načrtovala državni udar. Povod za poskus državnega udara lahko vidimo v institucionalizaciji sektorja družbene lastnine ter v pripravi zakona o poddržavljanju dnevnega časopisja. Do tedaj so bili dnevni časopisi, kot že omenjeno, v privatni lasti in so predstavljali interese privatnega kapitala ter so vztrajno zavzemali kritična stališča do ukrepov vojaške vlade. Predsedniku Velascu Alvaradu je predvsem s tem, da je odstranil nekatere vodilne vojaške osebnosti v mornarici, uspelo, da je preprečil drastičen poseg in s tem še globljo krizo in razkol v vodstvu oboroženih sil in v vodilni državni birokraciji. Njegova vloga je postala vse bolj posredniška, pri tem pa je skušala v vladnih odlokih in reformah uveljavljati kompromisna stališča. Tako je ob podružbljenju dnevnega časopisja vlada prepovedala tudi del levičarskega tiska. Predvsem skrajna levica je vladi očitala preveliko stopnjo birokratizacije ter namen, da ustvari moderno varianto paternalističnega in korporativističnega kapitalizma.

Navkljub posredovalni vlogi in karizmatični osebnosti pa predsedniku Velascu Alvaradu ni uspelo zajeziiti razhajanj v okviru vodilnih vojaških in civilnih struktur. Padec Allendejeve vlade v Čilu lahko štejemo za moralno podporo vsem konservativnim silam. Nadvse pomembno pa je omeniti rastočo gospodarsko krizo od l. 1972 naprej, kar je opoziciji olajševalo delovanje. Poleg vzrokov, ki jih lahko pripišemo radikalnim spremembam v strukturi gospodarstva, lahko ugotovimo, da je povzročila gospodarsko nestabilnost v veliki meri svetovna gospodarska kriza. Peru

je posebno prizadel porast cen nafte¹⁵ ter padec cen bakra¹⁶ in drugih najpomembnejših izvoznih artiklov. Ob pospešeni rasti cen in ob vse večji inflacijski stopnji pa je raslo število stavk in delavskih nemirov v deželi. Zunanji dolg Peruju je znašal ob koncu l. 1974 kar 2.2 milijardi ameriških dolarjev, kar pomeni letno odplačilo obresti v višini 350 milijonov ameriških dolarjev ali 23 % celotne vrednosti izvoza.

V zadnjem letu vlade generala Velasca lahko govorimo o treh strujah v okviru vodilnih vojaških in civilnih struktur.¹⁷ Prva je bila t. im. »avtoritativna« struja, ki se je zavzemala za uvedbo avtoritativnega neokapitalizma. Participativna demokracija je bila zanjo sprejemljiva le na nižjih ravneh odločanja ter v kontekstu paternalizma kapitala, predvsem pa bi se morala podrežati logiki ekonomske rasti. Zaradi odnosa te struje do sindikalnih organizacij in organov participativne demokracije so ji nadelili ime »manipuladora«. Nadvse negativen je bil njen odnos do institucionalizacije sektorja družbene lastnine. Predstavnike in podpornike je imela predvsem v vodstvu mornarice in delno letalstva. Prav tako je imela svoje predstavnike v okviru najvišjega vodstva SINAMOS, državne sindikalne centrale CTRP ter v vodstvu pomembnih ministrstev, kot sta ministrstvo za delo in ministrstvo za industrijo. Seveda so to strujo podpirali predstavniki privatnega kapitala, tj. predvsem predstavniki visoke in delno srednje buržoazije. Podpiralo pa je tudi vodstvo največje sindikalne centrale CTP, ki je pod nadzorom vodstva APRE. Navkljub njenim sedanjim nerevolucionarnim stališčem pa imata stranka in njena sindikalna centrala velik vpliv posebno med perujskim industrijskim proletariatom. Zvestobo velikega dela perujskega delavstva APRI pa lahko primerjamo s tradicionalno zvestobo velikega dela argentinskega delavstva peronističnemu mitu.

Naslednja je bila t. im. nacionalno-revolucionarna ali participacionistična struja. Zavzemala se je za pospešeno in dejansko ter ne zgolj formalno uvajanje participativne in samoupravne demokracije na vseh ravneh družbene aktivnosti. Predvsem se je zavzemala za pospešeno graditev sektorja družbene lastnine. Svoje predstavnike in podpornike je imela predvsem v vodstvu kopenske vojske ter v nižjem vodstvu državne birokracije in SINAMOSA. Podpornike in predstavnike je imela tudi v nižjem vodstvu državne sindikalne centrale ter v vodstvu KP Peruja¹⁸

¹⁵ Dandanes pokriva Peru približno tretjino svojih potreb po nafti. Navkljub velikim pričakovanjem, da bodo odkrili velika nahajališča, pa bo Peru čez nekaj let sicer kril svoje lastne potrebe, po vsej verjetnosti pa ne bo postal pomemben izvoznik nafte.

¹⁶ Baker je najpomembnejše izvozno blago Peruja, temu pa sledi ribja moka, železo, cink, sladkor, svinec itn. Peru je sedmi proizvajalec bakra in železa, peti po proizvodnji svinca, tretji po proizvodnji srebra v svetu. Prav tako so zelo pomembna nahajališča zlata in cinka.

¹⁷ Dobro in obširno analizo razvoja različnih struj in teženj v perujski vojski je najti v knjigi Roberta Magnija: *Autogestione e sottosviluppo (Il caso del Peru)*, Coines Edizioni, ottobre 1975, Roma.

¹⁸ KP Peruja ima le približno 30.000 članov, vendar je dokaj vplivna glede na to, da je pod njenim vplivom pomembna sindikalna centrala CGTP. Za organizacijo APRA jo lahko štejemo za drugo najpomembnejšo stranko v deželi — do sedaj pa je povsem podpirala vojaško vlado.

in sindikalne centrale CGTP. Zanimivo je, da jo je delno podprla sindikalna centrala CNT, ki je pod nadzorstvom krščansko demokratske stranke. Cerkvena hierarhija v Peruju je obdržala nevtrarno stališče do različnih struj in teženj v okviru vodstva oboroženih sil in državne birokracije. Del nižje duhovščine pa je celo aktivno podpiral cilje participacionistične struje.

Številčno stanje perujske vojske po rodovih (stanje 1974):

Kopenske sile	39.000
Mornarica	8.000
Letalstvo	7.000
Skupaj	54.000

Vir: The Military Balance 1974/75, International Institute for Strategic Studies, London.

Tedaj se je izoblikovala še tretja struja t. im. institucionalistična ali vertikalistična struja. Zavzemala se je pravzaprav za iste cilje kot participacionistična struja, obenem pa je poudarjala nujnost, da se odpravi prevelika stopnja birokracije in korupcije v državnem aparatu. Predvsem je zagovarjala nujnost, da se usklajuje reforme in cilje perujske revolucije z racionalizacijo ekonomske politike. Svoje podpornike in predstavnike je imela omenjena struja predvsem v ministrstvu za gospodarstvo in planiranje, sicer pa nasploh med t. im. tehnokrati v okviru vodilnih struktur oboroženih sil in državnega aparata. Najvidnejši predstavnik omenjene struje je bil tedanji ministrski predsednik¹⁹ general Morales Bermúdez, ki je bil pred tem minister za gospodarstvo.

V l. 1975 je ob rastočem pritisku avtoritativne struje in njenih podpornikov prišlo do dokončne polarizacije političnih sil. Sam predsednik Velasco Alvarado je polagoma začel opuščati svojo posredniško vlogo in vse bolj podpiral avtoritativno strujo. Ob tem se je pospešila represija proti neodvisnim levičarskim grupacijam.²⁰ Prav tako lahko ugotovimo, da sta se nacionalnorevolucionarna in vertikalistična struja dogovorili za skupen nastop. Kabinetni državni udar in odstranitev predsednika Velasca Alvarada pa imamo za preventivno potezo, s katero so preprečili nadaljnjo krepitev konservativnih sil in s tem vsebinske spremembe v perujski revoluciji. Skupaj s predsednikom Velascom Alvaradom je nova vlada odstavila in odstranila najpomembnejše in najvidnejše predstavnike avto-

V nasprotju z ultralevičarskimi grupacijami in strankami je v obdobju Belaundejeve vlade vodstvo KP odklanjalo oborožen boj kot sredstvo za spremembo obstoječega družbeno-ekonomskega reda. Njeni člani so predvsem iz vrst industrijskega proletariata.

¹⁹ Po določiteli vladnega statuta je general, ki je najstarejši po stažu, ministrski predsednik, vrhovni poveljnik oboroženih sil in minister za vojsko.

²⁰ V svojem poslednjem obdobju je vlada generala Velasca Alvarada izgnala iz Peruja vrsto vidnih predstavnikov neodvisnih levičarskih grupacij, predvsem intelektualcev. Nova vlada je vsem dovolila vrnitev v domovino, obenem pa je ponovno dovolila izhajanje napredne revije Marka.

ritativne struje. Sicer pa stališča, sklepi in ukrepi nove vlade, katere ministrski predsednik je general Vargas Prieto, odsevajo hotenja in stališča tako socialno-revolucionarne kot vertikalistične struje, katere predstavnik general Morales Bermúdez je zdaj predsednik republike in najvplivnejša osebnost v perujski vladi. Med najpomembnejše napovedi štejemo boj proti birokratizaciji in korupciji državnega aparata in decentralizacijo upravno-političnih struktur. Med pomembne politične odločitve lahko štejemo povišanje državne komisije za družbeno lastnino na stopnjo ministrstva, iz česar je razviden namen nove vlade, da pospešeno ustvari in razvija sektor družbene lastnine, na katerem naj bi temeljili novi družbeno-gospodarski odnosi v Peruju.²¹ Kar zadeva gospodarske ukrepe, velja omeniti uvedbo restriktivne uvozne politike in devalvacijo v višini 16,3 %. Ti ukrepi naj bi v prihodnjem obdobju zboljšali perujsko zunanjetrgovinsko bilanco, ki je imela v letu 1975 milijardo ameriških dolarjev primanjkljaja. Ob koncu lahko še poudarimo, da je nova perujska vlada potrdila svojo privrženost politiki neuvrščenosti in miroljubne koeksistence.

IV. Sklepi in perspektive

Tudi sklepi in ukrepi nove vlade odsevajo protislovja in težave, s katerimi se je perujska vlada srečevala v prvem obdobju, tj. od oktobra 1968 pa do avgusta 1975, in s katerimi se bo morala vsekakor še spoprijeti v prihodnosti. Nikakor ne smemo pozabiti, da Peru po večini družbeno-ekonomskih kazalcev uvrščamo v spodnjo polovico nerazvitih držav. Vseh socialnih, gospodarskih, političnih ter kulturnih vidikov nerazvitosti vojaška vlada ni mogla odpraviti v sedemletnem obdobju in jih ne bo mogla odpraviti v bližnji prihodnosti. Med najočitnejša protislovja lahko uvrščamo potrebe po razmeroma veliki centralizaciji upravno-političnega aparata, da bi lahko uresničili radikalne družbenoekonomske in politične reforme in spremembe, ter željo, da bi uvedli decentralizacijo in participacijo s samoupravnimi odnosi na vseh ravneh družbenega odločanja. V okviru omenjenega protislovja ugotovimo, da SINAMOS ni dosegel želenih uspehov v organiziranju participativnih organov. Same vladne organizacije, ki naj bi nudile podporo vojaški vladi in s pomočjo katerih naj bi vlada uveljavljala stvarni vpliv, še vedno v mnogih primerih zastajajo za tradicionalnimi političnimi in sindikalnimi organizacijami, tudi tistimi, ki vojaški vladi in njeni politiki niso naklonjene. Uvajanje participativne demokracije pa je še posebno počasno v sektorju reformirane privatne lastnine. S svojo gospodarsko močjo in vplivom pa bodo višje

²¹ V zadnjih letih nekateri perujski voditelji vse večkrat označujejo prihodnje družbeno-gospodarske in politične odnose kot samoupravne odnose. Vendar pa ne moremo govoriti o nekem jasno začrtanem teoretskem modelu participativne in samoupravne demokracije v Peruju.

plastí buržoazije skušale ovirati uvajanje demokratičnih odnosov v neposrednih proizvodnih odnosih.

Prav tako bodo novo vojaško vlado ovirale težave v gospodarstvu. Kot izvoznik rud in drugih surovin je dežela izpostavljena nihanju cen na svetovnem, predvsem kapitalističnem tržišču. Kljub radikalno izpeljani agrarni reformi je približno milijon nekdanjih kmetijskih delavcev ostalo brez zemlje in je brezposelnih. Ob zaostalosti sekundarnega sektorja, ki se resda pospešeno razvija, ter ob visokem demografskem prirastku tovrstno stanje ustvarja dodatne gospodarske in socialne težave.

Opisana protislovja in težave »perujske revolucije« potrdjujejo ovire, na katere naleti vsaka nerazvita družba in država, ki je imela do nedavnega napol kolonialni status. Še prav posebno tovrstne težave pestijo Peru, kjer skuša vojaška vlada z radikalnimi spremembami predreti začarani krog nerazvitosti, ob tem pa ustvariti resnično demokratične odnose na vseh ravneh družbenega delovanja. Ob vsem tem pa ni nujen pesimizem, kar zadeva prihodnost perujskega eksperimenta. Napredne sile v okviru vodstva oboroženih sil in državnega aparata v veliki meri nadzorujejo politično in gospodarsko dogajanje v državi. Glede na izredna naravna bogastva pa ima Peru velike možnosti za gospodarski razvoj. Zato obstajajo ugodne možnosti, da dobijo kredite, posebno od mednarodnih in drugih finančnih ustanov. Seveda pa je prihodnost perujskega poskusa v precejšnji meri odvisna od odnosov s sosednjimi državami in z ZDA. ZDA so pokazale po l. 1973 veliko mero previdnosti, ki je izvirala iz trdnosti vodstva oboroženih sil ter iz strahu, da ne bi s prenagljenimi posegi in potezami ustvarile »nove« Kube. Podobno previdnost sta pokazala Brazilija in Čile, ki sta se do zdaj izognila vmešavanja v perujske notranje zadeve. Venezuela, porajajoča se gospodarska velesila, pa nudi Peruju tako politično kot gospodarsko podporo. Prav tako je Peruju naklonjena ekvadorska vojaška vlada.

Vsem ugotovitvam na rob lahko ob koncu ponovimo, da uvrščamo prihod perujskih oboroženih sil na oblast v oktobru 1968 med najpomembnejše politične dogodke povojnega obdobja v L. Ameriki. Obstajajo pa možnosti, da postane »peruanizem« v bližnji prihodnosti alternativa tako kubanskemu modelu, represivnim vojaškim diktaturam ter »sterilnim« parlamentarnim demokracijam v Latinski Ameriki.

V Ljubljani, 14. 2. 1975.

CLAUDIO SIGNORILE

Socialistična alternativa včeraj in danes*

Socialistično gibanje izhaja tako iz ocene krize dveh vplivnih območij, ki sta vsrkali dva politična modela kot predloga za socialistično revolucijo na Zahodu v letih po prvi svetovni vojni. Če kriza teh vplivnih območij osvobaja nekatera centrifugalna gibanja, ki jih danes še ne moremo pravilno oceniti, pa nedvomno spet daje evropskemu socialističnemu gibanju določen pomen, določeno možnost, da znova izoblikuje svojo ideologijo, svojo zgodovinsko vlogo na podlagi teh vrednotenj krize in z izrabo zgodovinske možnosti, ki se kaže danes, posebej v Evropi, v tem, da predlaga prenovljeno socialistično strategijo osvojitve oblasti v stopnji prehoda zahodne Evrope iz oblik industrijske družbe k tistim oblikam, ki so značilne za integrirano industrijsko družbo.

To pa prinaša teoretične probleme, vprašanja političnih modelov in akcijskih programov.

Najprej se bom lotil teoretičnih vprašanj; za kakšno drugo priložnost pa bom preložil vprašanja, ki zadevajo revizijo in ponovno formulacijo političnih modelov in akcijskih programov, ki so sicer danes zelo aktualna in nujna in je treba o njih pogumno in odgovorno razpravljati.

Lotil bi se rad treh teoretičnih vprašanj. Prvo zadeva to, kar je Bernstein uničil, namreč ponovni prevzem dialektične metode v socialistično politiko ali njeno zavrnitev. Drugo zadeva oceno razrednih nasprotij, tretje pa razmerje med civilno družbo in politično družbo.

V zvezi s ponovnim prevzemom dialektike bi rad izstrelil puščico zoper tisto, kar bi s parafrazo katoliškega izraza imenoval »sociologijo obstoječega« — to pa je eden značilnih elementov ne samo demokratične, marveč tudi socialistične kulture, kot naravni rezultat hegemonije demokratičnega liberalizma nad socialistično kulturo, kar je bila značilnost zadnjih let.

* Objavljeni prispevek je odlomek študije avtorja, ki je izšla v knjigi »L'alternativa socialista« (Autogestione e riforme di struttura), izd. Mazzotta, Milano 1976, str. 17 — 36. Tekst je prevedla N. Brglez.

»Sociologija obstoječega« je v temelju slehernega poskusa analize naše družbe in temelji v materialističnem empirizmu, ki je določal in opredeljeval socialistično kulturo v preteklosti.

Sociologija obstoječega hoče obravnavati materialna dejstva kot prave in resnične vsemogočne sile zgodovine; dejansko stvarnost ima za samo na sebi dovolj obetavno in dovolj produktivno, da lahko zavrne ali prezame vsako možnost alternative.

To je metodološko načelo, ki je danes najbolj splošno rabljeno, ker tehnične pridobitve zagotavljajo, da bo kulturno stališče te vrste — se pravi pristajanje na obstoječe, sociologizacija obstoječega s podrobnimi in temeljitimi analizami tega obstoječega — omogočilo takšen dinamizem in takšno spreminjanje — kot posledico vedno večjega razvoja —, ki pomirjata kulturne delavce glede narave gibanja in torej glede progresivnosti njihovih akcije in ravnanja.

Rekel bi tudi, da je to ideologija, ki jo je vodil in jo vodi socializem, da je lahko vključen v hegemonijo industrijske družbe; zakaj očitno je, da industrijska družba uresničuje določeno hegemonijo nad družbenim napredkom in izraža ideologije, ki so z njo v skladu ali pa so ji podrejene.

Prav zato, ker ta »sociologija obstoječega« ne more sestopiti iz logike hegemonije, ne počne nič drugega kot da ohranja obrobno vlogo, ki sem jo v začetku označil kot tipično za socialistično ideologijo v današnjem času. Če bi obrnil Bernsteinovo oceno, bi rekel, da je potrebno znova dokazati, da je za socialistično kulturo nujno, da si postavi dialektično metodo za temelj za ocenjevanje, za analiziranje, za premike v politični akciji. To pa je v nasprotju s sedanjimi težnjami.

Iz takšne ideološke prenovitve lahko izide kultura, ki bo sposobna postaviti v določeno razmerje obstoječi red stvari, kar je nujno, temeljno dejstvo za vsakršno analizo, s silami in dejavniki, ki peljejo k preseganju tega reda stvari, tako, da je potem mogoče nakazati možne alternativne rešitve dejanskemu stanju.

Po mojem mnenju bi s ponovno vključitvijo dialektike v socialistično politično kulturo spet našli smisel za socialistično gibanje, ki bi končno začelo ravnati »politično« v smislu zanikanja stanja stvari, zavesti o neustreznosti in začasnosti tega stanja; to ravnanje bi omogočilo — prav zato, ker bi bilo politično — v pozitivni sintezi razpoznati elemente, ki spreminjajo stanje stvari, ki spreminjajo družbo in s tem tudi — prav zato pa je to dialektična metoda — odpore, ki prihajajo iz tega sveta, ki ga je treba spremeniti, in ki globoko pogojujejo njegovo spreminjanje. Sinteza dejavnikov spreminjanja in sil, ki se temu upirajo — oboje povezano z trdnim dialektičnim vozlom — je značilnost politične ideologije socializma, ki se prenavlja in se s tem vključuje v zavestno in aktivno ravnanje v resničnost.

Ponovna vpeljava dialektike omogoča, po mojem mnenju, da ne zapademo v vizijo, ki vidi skoraj nepretrgano vrsto zaporednih reform, ne

da bi se iz te vizije kakorkoli mogla dojeti dramatičnost družbe, katere bistvo je še danes razredno nasprotje in katere narava je globoko antagonistična.

Pred nedavnim je potekala polemika okrog vprašanja, če reforme »delajo« zoper koga ali komu v korist. Očitno je, da so reforme vedno storjene v korist nekoga, prav tako pa je očitno, da so vedno storjene tudi zoper nekoga. Zdi se mi, da to velja tako za velike reforme kakor za drobne stvari — in dobro vemo, da so tudi zelo drobne stvari storjene komu v korist in komu v škodo. In ta nekdo, pozitivno in negativno, je vedno jasno ugotovljen in spoznan, je praktično vedno izraz antagonistične narave naše družbe.

Ta polemika je teoretično presežena. Razprava o ponovno vpeljavi dialektike me zanima zaradi njenega političnega pomena, ki je povezan z novim socialističnim predlogom za alternativo, zaradi pomena, ki ga ima v ravnanju socialističnega gibanja glede na družbo; v smislu ponovnega spoznanja pomena razrednega boja, pomena antagonistične narave družbe, kar tako pogosto in hitro pozabljam o kljub našim in tujim grenkim izkušnjam iz preteklosti.

Drugo vprašanje, povezano ravno z razpravo o razrednih nasprotjih, pa je, če lahko danes uporabimo marksistični model in teorijo zgodovina, ki temu modelu seveda ustreza, za ideološko podlago, na kateri je mogoče izdelati alternativno politično možnost.

V spremenjenih okoliščinah se vsebinsko spremeni teža kategorij in modelov, shem, ki so nastale v drugačnem sistemu družbenih odnosov. Območje uporabnosti Marxove teorije je danes doživelo velike spremembe; tega se moramo zavedati.

V prvi vrsti: odvisnost družbenega položaja od odnosa do produkcijskih sredstev, ki je bila značilnost marksistične misli in modela, ki ga je predlagala, je nedvomno še danes izjemno pomemben dejavnik za določanje odnosov ljudi v pravnih državah, ki se kažejo v oblikah kapitalizma svobodne konkurence.

V kapitalistični družbi, ki doseže stopnjo ali teži k stopnji integrirane industrijske družbe je odnos do produkcijskih sredstev, ponavljam, še vedno pomemben, toda ne moremo ga šteti za izključnega pri določanju dialektičnih elementov, spreminjevalnih dejavnikov družbenih razmer.

Marksistični model, vsekakor pa šolska razlaga tega modela, je predvideval polarizacijo med kapitalisti in proletarci. To se ni zgodilo; zgodili pa so se pojavi, ki so bili samo delno predvideni kot oblikovanje novega srednjega sloja. Toda poskušal bi se izogniti temu konceptu in bi raje v izrazih družbenih vlog, družbenih funkcij, torej v funkcionalističnem okviru poskušal reproducirati rezultate integracije, ki se je zgodila v naši družbi, elemente tiste integrirane strukture, ki sem jo omenil.

Razrede je danes mogoče opredeliti na podlagi njihovih odnosov do različnih produkcijskih sredstev, na podlagi družbenih funkcij, ki jih opravljajo, na podlagi drugih oblik in drugih sistemov definiranja.

Te sheme so bile navzoče že pri Marxu, jasno, ker je Marx poskušal vključiti vso dialektiko družbe v dialektiko razredov in je torej objektivno uporabljal različne sheme, ki so bile različne narave in kvalitete. Klasični tekst za analizo te vrste je še vedno Ossowsky.

Rekel bi, da ni dovolj, če te sheme zvedemo na dihotomijo dveh osnovnih razredov. Če opazujemo samo strukturo naše države, na primer, strukturo njenega proračuna, možnost posegov politične oblasti, ugotovimo, da močno vpliva na delitev narodnega dohodka in na sama razredna razmerja; ali pa samo realnost novih imperativnih struktur in ne več samo javnih, strukture, ki so značilne za novo naravo političnih razmerij naših dni. V bistvu smo danes torej daleč od možnosti, da bi poenostavljali družbene razrede in jih določali samo kot skupine, ki jih opredeljujejo samo produkcijski odnosi, kot skupine, ki nastajajo kot posledica spontanih dejanj posameznikov ali kot razredne organizacije, ki so spontano rojene.

Danes se namreč množica državljanov kapitalističnih držav navaja na delovanje na široki ravni, na delovanje, ki ga načrtujejo osrednji organi oblasti, neodvisno od objektivnih motivacij. Teorije, ki temeljijo na ugotovitvi — kakor je bilo v predvojnem in tudi povojnem socializmu — o temeljnih in nespremenljivih težnjah individualnega obnašanja v določenih okoliščinah, so se danes znašle pred vprašanjem naraščajočega vpliva imperativnih javnih in privatnih struktur kot dejavnika, ki zavestno vodi ekonomsko in družbeno življenje dežele. Gre za totalitarno jedro, ki je značilno za integrirano industrijsko družbo, ki je ne smemo obravnavati z abstraktno zaskrbljenostjo, temveč z odločno politično zavestjo. To jedro je znotraj modela integrirane industrijske družbe in prav zaradi njega danes lahko govorimo o neprepričljivosti demokracije v tem družbenem modelu kot modelu, s katerim bi veljalo povezati usodo in prihodnost evolucionističnega socializma, ker se evolucija dogaja drugače in protislovno.

Bolj ko se torej družbeni sistem oddaljuje od idealnega tipa kapitalistične družbe, manj je njegoa struktura prvenstveno določena z razmerjem do produkcijskih sredstev in bolj je odvisna od mnogih in kompleksnih dejavnikov, ki jih tudi tu ne moremo obravnavati.

Za socialistično teorijo, ki šteje za gibalno zgodovine razredni boj in ima razredni boj za temelj svojega političnega programa, za teorijo razrednih antagonizmov torej, ki opravičuje socialistično akcijo, je očitno nujna drugačna sinteza, kot je bila tradicionalna.

To drugačno sintezo bi problemsko lahko izpostavili s temile izrazi.

Na podlagi socialnih in sindikalnih bojev, ki jih je bil delavski razred, na podlagi cikličnih protislovij v sistemu in odnosa do nerazvitih področij je prišlo do tega, da se je razvojna shema kapitalizma spreminila.

Te stvari pripovedujem na pamet, ne da bi jih dodelal, prav zato, da bi rabile kot spodbuda za nadaljnje razmišljanje. Delavski razred to-

rej ni postal samo delovna sila, ampak tudi množica porabnikov, ki morajo kupovati produkte, ki jih velike družbe dajejo na trg s pospešeno naglico kot pogoj za ohranjanje in razvijanje sistema.

To pa poraja nova protislovja: proces postopnega razširjanja porabe (trošenja) povezuje delavski razred — in v tem je element, ki se loči od marksistične analize, od leninistične analize in tudi od analize značilnih za predvojni socializem — v okvir sistema, ker pač ta razred z bojem lahko doseže izboljšanje svojih življenjskih razmer.

Po mojem mnenju je nastala sprememba v delavskem razredu zahodne Evrope; nima hegemonije nad produkcijskimi sredstvi in nad vodilnimi strukturami, v določenih mejah je sozainteresiran za razvoj sistema.

Zavedajoč se teh dveh negativnih označitev postavljam pozitivno: delavski razred ni v celoti vključen v sistem, ampak nasprotno, delavski razred je bistvena gibalna sila, ki je v sistemu dialektično navzoča, ker je danes odrinjen od oblasti, ker so njegove življenjske razmere najslabše v sistemu in se izboljšajo samo pod pritiskom družbenega in političnega boja, ker ga naraščajoča integracija modernega kapitalizma odrinja od pomembnih posegov, ker nosi poglavitno breme produkcije bogastva dežele.

Na sedanji stopnji družbenih ravnotežij je delavski razred dejansko uporniški razred v kapitalistični družbi in zato tudi zavzet za spremembo sistema, je nosilec radikalno reformatorskih zahtev in v celoti alternativnih zahtev.

Delavski razred mora za svojo strategijo oblasti izoblikovati politiko zaveznitva — zaveznitva s tistimi družbenimi sloji, ki jih je proces tehnološkega razvoja in administrativne racionalizacije modernega kapitalizma prinesel na površje in jih številčno in vsebinsko okrepil in so zainteresirani za postopno spremembo samega sistema.

Tega se je treba jasno zavedati, predvsem zato, da bi *in concreto* razpoznali protagoniste družbene dialektike in da ne bi zašli v tehnokratsko ugotavljanje neke neobstoječe in nerazpoznavne kolektivnosti, katere interese velja razlagati in braniti, tudi tu brez pretresov, skoz prizmo racionalizacije družbene organizacije, kar je neke vrste zmaga rezultatov dela tehnikov. To pa je po mojem mnenju pojmovanje z jasnim, četudi nezavednim totalitarnim prizvokom.

Spoznati moramo protagoniste družbene dialektike, in sicer tako, da zavrnamo dvoumja, vsaj kar zadeva zahodno Evropo, o delavskem razredu kot abstraktno revolucionarnem razredu; do končnih posledic moramo izpeljati v teoretičnem modelu delavski razred kot uporni in alternativni razred in torej preskočiti evolucionistični mehanizem, da bi razumeli in znova v dialektičnem smislu, o katerem sem prej govoril, ovrednotili vrednost in pomen bojev, strategije, vrednost in pomen gibanja kot vsebinskega, določujočega elementa politične bitke. Na ta način nam bo nemara uspelo ujeti osrednje, pomembno jedro, ki nas bo na eni strani rešilo nejasnosti, kakršna je bila značilna za predvojni socializem, ki je

v pobegih v revolucionarnost našel svoje opravičilo za evolucionistično »čakalništvo«, na drugi strani pa nam bo pomagal dati evropskemu socializmu razredno naravo.

To je tretja točka mojega razmišljanja in je tesno povezana z analizo uporniškega razreda, ki se začne z odnosom med civilno in politično družbo.

Izhajam iz Marxovega citata v Ekonomsko-filozofskih rokopisih: »Predvsem se je treba izogibati, da bi zopet pojmovali družbo kot abstrakcijo, ki je nasprotna posamezniku, posameznik je družbena enota, način, kako se kaže življenje, je način pojavljanja in dokaz življenja družbe.«

V kapitalistični družbi, ki teži k integraciji, je po mojem mnenju ponovno odkritje vrednosti posameznika povezano s ponovno uveljavitvijo dialektike kot revolucionarne družbene filozofije. V tej luči se je torej treba lotiti razprave o razmerju med politično in civilno družbo, ki je osrednji element v socialistični strategiji oblasti.

In zdaj bi rad izstrelil drugo puščico, v korist ideologije, zapostavljenega elementa, ki ga »sociologija obstoječega«, s katero je močno prežet ves evropski socializem, obravnava preveč od daleč.

Seveda obstaja kriza ideologij, bistvena, radikalna, zdaj že zgodovinska kriza določujočih in tipičnih elementov minule identifikacije političnih gibanj; že davno so presežene ideološke meje, ki so danes praktično neobstoječe znotraj tistega, kar so bili tradicionalni stebri sveta, ki ga je zgodovina porazila in uničila. Puščica v korist ideologije je izstreljena prav v trenutku, ko natančna ugotovitev poseganja in političnega angažmaja na ravni civilne družbe zahteva nujno prevrednotenje trenutka in vrednosti ideologije kot sredstva, s katerim je mogoče uresničiti cilje političnega gibanja.

Kajti teh ciljev ni mogoče dokončno uveljaviti na ravni programa akcij in strukturiranja ekonomskega modela razvoja, nujno jih je treba uresničiti na zgodovinsko določeni in določljivi politični ravni, v prevrednotenju vrednot ideologije morajo torej najti prvi element pomembnosti in prepričljivosti.

Če bomo prisiljeni, da se bomo gibal od integrirane družbe, v kateri živimo, na način delovanja na ravni civilne družbe, če element ponovne pridobitve vrednosti posameznika, po mojem mnenju, ni koncesija drugim ideologijam, ampak sredstvo, ki izhaja iz socializma samega v trenutku, ko mora prenoviti svoje orožje, da bi reorganiziral, znova vzpostavil socialistično strategijo glede osvojitve oblasti, tedaj je razprava o ideologiji kot elementu, iz katerega izhaja pomen organizacije konsenza, ki daje revolucionarni smisel Leninovemu »potrpežljivemu pojasnjevanju«, očitno našla svojo konkretno in zgodovinsko opravičilo in je podlaga za vse nadaljnje razmišljanje.

To razmišljanje bom poskusil na kratko konceptualno sintetizirati.

Po mojem mnenju je pomemben prispevek k izdelavi socialistične ideologije v zadnjih letih stališče N. Bobbio o civilni in politični družbi v Gramscijevem pojmovanju. Ni pomembno samo zato, ker Bobbio interpretira Gramscija in s tem pomembno prispeva k zgodovini idej, temveč me tu zanimajo rezultati, do katerih je Bobbio prišel, ne da bi jih do kraja dodelal.

Ko Bobbio v bistvu izvede obrat tradicionalne gramscijevske razlage s trditvijo, da je pri Gramsciju element civilne družbe navzoč na ravni vrhnje stavbe, in ko to ugotovitev utemeljuje, po mojem po pravici, s hegeljanskim vplivom na Gramscija, postavlja teoretično izredno pomemben koncept: če je civilna družba element vrhnje stavbe, to pomeni, da imamo opraviti z dvema paroma, ki delujeta znotraj teoretičnega modela družbe: razmerje med nujnostjo in svobodo, razmerje med konsenzom in silo (nasiljem). Razmerje med konsenzom in silo deluje na ravni civilne družbe, je določujoči element vrhnje stavbe.

Če je torej civilna družba element vrhnje stavbe, in s tem hoče Gramsci reči, da se mora politična akcija dogajati na ravni konsenza (in tu je velika razlika med Gramscijem in Leninom, pri katerem sicer tudi obstaja konsenz, toda njegov položaj je glede na silo prav nasproten), postane to za nas element, ki ustreza oblikam, značilnim za sodobno integrirano družbo, in torej na njem lahko utemeljimo razmislek o ideološki rekonstrukciji, ki nam bo pomagala, da se bomo izognili preživelim sporom o »bazi« in »vrhnji stavbi«, o »nujnosti« in »svobodi«, o »sili« in »konsenzu«, sporom, ki so bili posledica razdrobljene vizije družbene celote.

Poglejmo, kakšna je možnost, da vpeljemo v socialistično strategijo moment konsenza v primerjavi z elementom sile, skupaj z elementom svobode v nasprotju z momentom nujnosti; kolikšne so torej možnosti, da posredniško posežemo v tisto, kar pomenita dva ultimativna tečaja družbenega procesa: nujnost, ki je določena z ekonomsko strukturo, sila, ki je določena z imperativnimi strukturami, torej dana s strani države in oblik imperativnih struktur, ki so značilne za današnjo družbo. To je teoretično vprašanje za razmislek, na katerem pa je mogoče rekonstruirati politični model participacije in poseganja. Ideologija, ki povezuje svobodo s konsenzom, spet postaja dejavni instrument za moderni socializem, ne samo primarna mistificirana zavest o stvarnosti. Politika vrednot dobiva spet težo glede na politiko interesov. Socialistična demokracija ne postaja samo daljni teoretični privid, ampak politični cilj.

Če je socialistična demokracija »novi red, v katerem je nemogoč obstoj družbe, razdeljene na razrede«, tedaj je samoupravljanje v njej element absolutnega teoretičnega in političnega pomena.

V socialistično teorijo oblasti se ne vključuje kot utopija ali kot zunanji model, na katerega se je mogoče sklicevati, temveč kot konkretno preverjanje politične sposobnosti socialistične poti. Je torej bistveni ele-

ment socialistične strategije in daje predlogu za alternativo nedvoumen pomen.

Če je namreč glavni problem levih vlad v tem, da delujejo tako, da morebitna zamenjava pri upravljanju oblasti zaradi drugačne razporeditve sil ne bo povzročila razpada tega, kar je že doseženo, potem so naravna tla, na katera je treba postaviti akcijo za reformo, prav tla neposredne ljudske demokracije.

Samoupravljanje torej postane element, ki v uresničevanju alternative poveže dejavnost množic z institucionalno resničnostjo, pri čemer vsebinsko spremeni naravo ene in druge in daje pozitivni in aktualni smisel vprašanju oblasti.

V zgodovini evropskega socialističnega gibanja so tri stopnje, povezane z vprašanjem oblasti.

Prva, navzoča pretežna v okviru II. internacionale; prevladujoče vprašanje je bil prevzem oblasti in razmišljanje se je osredotočilo skoraj izključno na vprašanje metode (reforma in revolucija), zaveznitva (delavski razred in srednji sloji), sredstev (država in gospodarske organizacije).

Druga faza se ujema z leti svetovne vojne in traja do petdesetih let, ko je poglavitna tema upravljanje oblasti.

Tako komunisti kot socialni demokrati so prišli na oblast v zgodovinsko in politično zelo različnih okoliščinah in včasih ostro nasprotje med njimi na ideološki in politični ravni kaže sled te različnosti. Po petdesetih letih se je vprašanje o »pred prevzemom oblasti ali po njem« obogatilo z raznovrstnostjo novih tem in se premaknilo k vprašanju osvojitve in vsebine osvojene oblasti.

»Kako, s kom, za kaj« — to so osrednja vprašanja razprave o socialistični strategiji za oblast na kapitalističnem Zahodu, kar pa močno vpliva na ravnanje in oceno socialistične oblasti na Vzhodu.

»Revolucionarni reformizem«, ki je v teh letih vodilna ideja, se v določenem smislu bolje zaveda novih razsežnosti tega vprašanja. Vprašanje samoupravljanja dobi v njem mesto, ki je neznano iz prejšnjih socialističnih prizadevanj.

»Socializem ali barbarstvo« je trenutek dokaj pomembne osveščenosti, ki je močno vplivala na nadaljnji razvoj evropske leveice.

Samoupravljanje postane tako moderen izraz za tesno prepletenost med ekonomskim podružbljanjem in političnim podružbljanjem, ki je navzoče v vsej marksistični kritiki civilne družbe in države.

Država namreč živi ob civilni družbi kot posledica ločitve privatne lastnine od skupnosti.

Ti temeljni pojmi navdihujejo Marxovo teorijo oblasti. Če tega ne razumemo, pridemo do opravičevanja avtoritarnega razvoja moderne države v dvojni smeri: v smeri avtoritarizma državne birokracije, avtoritarizma lastniških struktur (javnih in zasebnih) in degeneracije institucij, ki iz tega sledi.

Primer sovjetske države je bil prevečkrat obravnavan, da bi morali tu ponavljati znane stvari.

Drugi primer pa lahko izvedemo iz degeneracije tako imenovanih industrijskih demokracij, kjer totalitarne težnje niso bile zaustavljene, ampak samo delno popravljene z navzočnostjo institutov formalne demokracije.

Nimam namena razpravljati o predstavniških institucijah, katerih meje pa tudi pomen so močno navzoči v socialistični politični misli; tudi ne nameravam poglobljati dnevnega vprašanja o splošni volivni pravici, ki je pomembna pridobitev, vendar ne zadostno sredstvo za izražanje volje ljudi prek participacije in demokracije. Temeljno vprašanje je namreč v tem, da razumemo družbene spremembe in spreminjanje političnih institucij kot elemente enotnega boja in skupne strategije, v katero je treba vključiti akcijo množic in bitko v institucijah.

Z Roso Luxemburg bom ponovil, da je »usoda demokratičnega razvoja povezana s socialističnim gibanjem« in da socialistično strategijo čaka naloga, da do končnih ciljev pripelje vrednote, ki so že navzoče v demokraciji.

Vprašanje, ki si ga moramo zastaviti, je torej, kateri del političnih institucij postaja diskriminacijski element glede na prejšnjo organizacijo oblasti in kaj je dejavnik vsebinskega spreminjanja.

Ko Korsch ugotavlja določujočo naravo sistema svetov, poudarja njegovo dialektično sposobnost, ki se uresničuje prek kontrole od zgoraj, ki jo opravlja skupnost in prek kontrole od spodaj, ki jo opravljajo proizvajalci.

Ekonomistična omejenost te teze nas ne sme zapeljati, da ne bi spoznali živosti, ki je v temelju takšnega razmišljanja.

Pri Adlerju spet najdemo poskus, da bi poenotili element ekonomskega in element političnega s samoupravljanjem ljudstva in z družbeno vrednostjo suverenosti ljudstva.

Za Gramscija je demokracija demokracija proizvajalcev in v njegovem pojmovanju je določena skladnost med teorijo o svetih, zgodovinskim blokom in bolj kompleksno formulacijo ključnega koncepta hegemonije.

Tudi zapoznelo Morandijevo razmišljanje o upravljalških svetih, v okviru bolj celovitega vprašanja graditve javnega gospodarstva v kapitalističnih sistemih, pomeni še dodatno poglobitev tega, kar v splošnem lahko imenujemo tematiko svetov.

Vprašanje se nenehno suče okoli *resnične* države; okoli ugotovitve, da sta njena birokratizacija in totalitarna usmeritev notranja posledica njene predstavniške degeneracije. Ta degeneracija predstavniških institutov pa je posledica dejstva, da ni bilo podružbljanja privatnega in ne podružbljanja oblasti.

Problem torej ni v tem, kako narediti, da bo država učinkovita, ampak kako narediti, da bo skupnost *resnična*, skupnost, ki si mora prilastiti znova politične funkcije in potem tudi spreminjati oblast.

Alternative ne smemo postavljati med centraliziranjem in decentraliziranjem, temveč med birokratskim vodenjem družbenih dejavnosti in participativnim upravljanjem.

Lenin je pisal v »Državi in revoluciji«: »Ne bi bilo mogoče povsod in popolnoma uničiti demokracijo . . . temveč takoj uničiti stari administrativni aparat, da bi takoj zgradili novega, ki bo omogočal postopno odpravo vsakršne birokracije . . .«

Administrativnega birokratskega upravljanja države torej ne smemo šteti za oviro, ki paralizira, temveč za oviro, ki krepi element demokracije in participacije in določa konkretni načrt za preobrazbo družbe v smeri samoupravljanja.

Od davne tematike o industrijski demokraciji do bolj omejenih predlogov za delavsko samoupravljanje pridemo torej do političnega samoupravljanja, v njegovem vseobsegajočem pomenu, ki lahko postane nova socialistična možnost.

Na razpotju med oblastjo in družbo, ki označuje najbolj značilni vidik zgodovinskega časa, v katerem živimo, sta dve poti, ki lahko omogočita preseganje tega razkoraka, usodnega za vsak družbeni organizem.

Prva pot je postopno razraščanje nasilnosti institucij, je v tem, da institucije prevzemajo vodilno in vse zajemajočo vlogo nad družbo.

To je desna alternativa, navzoča v italijanski družbi, ker jo podpirajo močne interesne skupine in se lahko pojavi na politični ravni kot posledica poraza in krize levih sil.

Druga pot poteka prek obnovitve demokratičnega tkiva in oživitve institucij. Uresniči se lahko s spreminjanjem vsebine oblasti, katere prevladujoči dejavnik postaja neposredna navzočnost državljanov pri izvrševanju administrativne oblasti in zavestna udeležba pri odločanju.

Toliko glede ekonomskih, družbenih in civilnih vprašanj; pot pelje prek demokratične uporabe tehnološkega razvoja, novih sredstev obveščanja in obdelave podatkov, prek iskanja novih zavezništev v družbi, tudi horizontalnih glede na razrede, zavezništev, ki bodo pomenila novo razmerje tehničnih pristojnosti in družbene moči in bodo sposobna preseči sektorsko razdeljenost, v kateri se pogosto skriva moč birokracije.

To je leva alternativa, ki v predpostavki samoupravljanja najde novo moč in prepričljivost in s katero se bomo morali pomeriti v prihodnjih mesecih.

Glede na teoretične razsežnosti, ki so jih razvili francoski tovariši, je italijanski socializem nedvomno za kak korak zaostal.

Toda zaradi dejanskih okoliščin in politične osveščenosti množic, ki je tudi rezultat velikih bojov ljudstva in nenehne mobilizacije okoli vprašanj, ki zadevajo dejanska jedra oblasti in socialnega ravnotežja, si upamo reči, da so v Italiji bolj konkretne okoliščine za uveljavitev politike samoupravljanja kot v Franciji.

Pomislimo na državno participacijo: predlogi za tehnične reforme morajo biti poslej podprti s konkretnimi predlogi za politično sodelovanje na ravni upravljanja podjetij in tudi na višji ravni.

Mislimo, da ni abstraktno govoriti o samoupravljanju kot možni poti, ki jo lahko sindikati ovrednotijo in poglobijo, ki pa se ne omejuje na sindikalno sfero.

Toda pomislimo tudi na družbene službe, na elemente obveščanja množic, na tolike danosti, ki nas silijo v razmislek o tej priložnosti, ki jo morajo socialistične sile zgrabiti, da bi lahko pripeljale ljudsko gibanje do zadostne stopnje osveščenosti in moči. Graditev hegemonije je rezultat stalnega in odgovornega političnega dela, v katerem se kulturne vrednote prepletajo s konkretnimi interesi ljudi in z bojem za njihovo uveljavitev.

Vloga socialistične stranke, ki se bori za alternativo, je, da je navzoča v gibanju kot element sinteze in podpore, da se mu ne vsiljuje kot nadmočen element, da pa zagotavlja kontinuiteto boja in celostnost strategije, ki bo različne in mnogotere pobude ljudstva, ki se bori za oblast, pripeljala do enotnega cilja.

V strategijo alternative, ki je na ravni oblasti in države sposobna izraziti kompleksne politične rešitve, je potrebno vključiti konkretno razsežnost dejanskih interesov skozi samoupravljanje — torej z neposredno udeležbo državljanov in delavcev — to pa pomeni zgraditi politično gibanje, katerega moč je težko pobiti in katerega zmaga pripelje do nepreklicne usmeritve v zgodovini neke dežele. Socialistična strategija je v spoprijemu z industrijsko družbo, torej v našem času, lahko zgodovinsko zmagovita, če zbere in udruži svoje bistvene cilje.

RUDI RIZMAN

Fašizem in neofašizem

(Znanstveno posvetovanje v organizaciji zagrebške fakultete za politične vede)

V prostorih fakultete za politične vede v Zagrebu je bil od 12. do 15. novembra 1975 mednarodni znanstveni simpozij z naslovom Fašizem in neofašizem. V delu simpozija je aktivno sodelovalo okoli 50 znanstvenih in družbenopolitičnih delavcev, med njimi tudi nekateri iz tujine (iz Nemške demokratične republike, Zvezne republike Nemčije, Italije, ZSSR, Maržarske, Romunije in Poljske). Na simpozij so poslali več kot šestdeset referatov, ki so, izhajajoč iz najrazličnejših družboslovnih disciplin, obravnavali pojav fašizma oziroma neofašizma. Organizator se je odločil, da bo referate objavil v dveh posebnih zbornikih, enem za jugoslovansko področje in drugem za zunanji svet.

Dva aktualna razloga sta narekovala organizacijo simpozija o fašizmu in neofašizmu. Prvi ima družbenopolitično oziroma zgodovinsko razsežnost — tridesetletnica zmage nad fašizmom in vse močnejše pojavljanje »moderniziranega« fašizma, to je neofašizma. Drugi razlog je povezan s tem, da jugoslovanska družbena misel zanemara teoretično obravnavanje fašizma in neofašizma, čeprav je prav Jugoslavija zadala enega usodnih udarcev fašizmu, danes pa je s svojo politiko neuvrčenosti prav gotovo kamen spotike neofašističnim težnjam. Vsa ta praksa ne dobiva ustreznega teoretičnega izraza in je bila tedaj organizacija simpozija o fašizmu in neofašizmu toliko bolj upravičena.

Glede na veliko število referatov ni bilo razpravljanja oziroma dialoga med udeleženci, ker so se referenti v glavnem morali omejiti le na eksplikacije

svojih referatov. Toda dodati moramo, da je prav na tem simpoziju med posameznimi udeleženci iz različnih republik in držav vzniknilo več za zdaj še neformalnih idej o potrebi, da bi organizirali posvetovanja o posameznih vidikih fašizma in neofašizma. Nedvomno se bo katera izmed teh idej slej ko prej tudi uresničila. Glede na to, da bodo vsi referati objavljeni v posebnem zborniku, se bomo v našem prikazu omejili samo na nekatere značilne in miselno prodorne razprave o fašizmu in neofašizmu.

V skupini politološko naravnanih referatov se je nedvomno močno odlikoval referat Branka Pribičevića, v katerem je predložil tale *metodološka izhodišča pri proučevanju osnovne kategorije fašizma*: prvič, vsako posploševanje o naravi fašizma se mora opreti na najbolj razvpite tipe fašistične politike in prakse; drugič, cilj analitičnega postopka mora biti konstrukcija idealnega tipa, pri čemer je treba zanemariti nekatere nacionalne specifičnosti; tretjič, sklepati je treba predvsem iz prakse, ne pa toliko iz samih idej in doktrin fašizma; četrtič, v številnih primerih moramo natančno razločevati dejansko fašistično usmerjene politične sile oziroma gibanja od tistih, ki so rezultat socialne mikrije in deviantnega obnašanja; in petič, fašizem ni enodimenzionalen družbeni pojav.

Branko Pribičević je tudi identificiral tri po njegovem mnenju najbolj bistvene skupine dejavnikov, ki jih je treba upoštevati pri *določanju vsebine pojma fašizma*. Tu so na prvem mestu družbeno-ekonomske okoliščine, ki so omogočile in določile vzpon fašizma kot dejanskega gibanja in kot oblike razredno-politične dominacije. Na drugem mestu je razredna politična vloga fašizma, pri čemer avtor misli na odnos med fašizmom in posameznimi pomembnejšimi sloji kapitalističnega razreda, od-

nos med srednjimi sloji in delavskimi razredom ter tezo o relativni avtonomiji fašistične države glede na kapitalistični razred. Med sestavine vsebine fašizma pa sodijo še razmere in okoliščine, ki so pripeljale do množičnosti fašizma v nekaterih deželah, to je podpora večjega dela srednjih družbenih slojev in male buržuazije, socialna demagogija, frustrirani nacionalizem itd. Vprašanje odnosa med fašizmom in vrhovi kapitalističnega razreda je dokaj zapleteno. Fašizem so »vrhovi« podprli ali sprejeli šele takrat, ko niso imeli drugih sredstev, da bi preprečili revolucionarne alternative v kriznih obdobjih. Res je, da je fašizem v vseh primerih uperil svoje orožje predvsem na delavski razred, predvsem na njegovo komunistično krilo. Razliko med fašizmom in neofašizmom pa je treba iskati predvsem v spreminjanju razredno-politične vloge ter v težnjah, da se do neke mere fašistična politika in doktrine prilagajajo današnjim razmeram v svetu. Avtor se ne odloča za tezo, ki trdi, da nima ta oblika avtoritarne razredne vladavine nikakršne možnosti, da se znova dokoplje do oblasti, pa tudi ne za tezo, da sodobne kapitalistične družbe neizbežno drviyo v fašizem.

Sava Živanov je prispeval referat, v katerem je sistematično analiziral razvoj *katališk komunisticne internacionale o družbeni naravi fašizma* kot podlago za formuliranje strategije in taktike antifašistične borbe. V prvi fazi je komunistično gibanje ustrezno ocenilo razredno naravo fašizma in naravo njegove množične družbene podlage. Nedslednosti v tej prvi fazi gre pripisati v glavnem objektivnemu dejstvu, da se fašizem še ni dokončno izoblikoval, da še tedaj ni razvil vseh svojih družbenopolitičnih značilnosti. V drugi fazi, konec dvajsetih in na začetku tridesetih let, so prevladovala dogmatična in sektaška gledanja, ki so pripeljala do enostranosti in napak pri ocenjevanju fašizma. Tretjo fazo zaznamuje VII. kongres komunistične internacionale, kjer je prišlo do kvalitativnega preobrata v odnosu kominterne do fašizma, to je do natančne obdelave kompleksne ocene fašizma, pa tudi do formuliranja dol-

goročne in celovite strategije za boj proti fašizmu. Avtor referata je poudaril kritično in ustvarjalno atmosfero, ki je prevladovala v pripravah in v delu samega kongresa. S kolektivnimi napori in potrebno kritičnostjo so presegli stare koncepcije, šablone in poglede. Fašizem so tako vsestransko analizirali: njegovo razredno naravo, množično družbeno podlago, na katero se opira, vsebino in mehanizem fašistične vladavine, odnos do posameznih družbenih in političnih sil in odnos do političnih sil in odnos do političnih sistemov buržoazne parlamentarne demokracije. Kongres je natančno analiziral še ideologijo fašizma, metode in smeri fašistične propagande, omenil pa je še druge vzporedne značilnosti fašizma, kot so kult osebnosti in kult grobe sile. Kasnejša raziskovanja fašizma po drugi svetovni vojni, so potrdila glavne ocene VII. kongres kominterne o fašizmu.

Zoran Vidaković je skušal izdelati *definicijo fašizma*, ki bi veljala za vse razvojne faze monopolističnega kapitalizma. Takšna definicija se zato ne bi smela omejiti samo na sklepanje o družbeno-političnih posledicah strukturalnih ekonomskih kriz, temveč bi morala zaobseči vse razvojne težnje monopolističnega kapitalizma in jih soočiti z razredno in revolucionarno borbo proletariata in z revolucionarnimi težnjami univerzalnih proizvodjalnih sil. Fašizem je treba torej opredeliti tako, da se opremo predvsem na mutacije v odnosu med proizvodnjo kapitala in mezdnim delavstvom. V tem sklopu šele lahko vidimo, da je fašizem samo ena izmed teženj monopolističnega kapitalizma, da prepreči ali negativno razreši svojo lastno strukturalno (ekonomsko, družbenopolitično in duhovno) krizo s tem, da odvzema delavstvu same predpostavke osvobajanja v praksi. V tej zvezi omenja Vidaković »frankfurtsko« šolo, ki je izvire fašizma prav tako upravičeno iskala v težnjah, ki so imanentne kapitalizmu, toda njeno raziskovanje je ostalo nedorečeno, ker so kapitalistično strukturo teoretično abstrahirali od razredne borbe. Avtor postavlja na koncu svojega prispevka vprašanje o odnosu med fašistično in »neokapitalistično«

modifikacijo kapitalističnih procesov, struktur in formacij. Odgovarja, da so te modifikacije analogne, se pravi, da bi se, če bi se »neokapitalizmu« posrečilo, da »zaduši« razredno borbo, prav gotovo soočili s fašistično stvarnostjo. Na drugi strani pa ima Vidaković nekatere zadržke do mehaničnega enačenja fašizma in »neokapitalizma«, pri čemer misli na napake in enostranosti zgodnjih analitikov začetnega kapitalizma.

Anton Bebler se je v referatu z naslovom *Fašizem v Španiji* »ujel« s teoretičnimi imperativi Pribečevićevega referata s tem, da je na posebnem primeru španskega fašizma kritično in nešablonsko analiziral evolucijo, specifičnosti in vzorec španskega fašističnega pojava. Španski fašizem se je institucionalno uveljavil predvsem s pomočjo močne zunanje podpore. Od »matičnih« fašizmov pa se razlikuje po tehle potezah: španski fašizem ni uporabljal kvazisocialističnih simbolov in parol; prav tako ni poudarjal ideje o državni intervenciji v gospodarstvu; vseboval je močne sestavine klerofašizma; tudi ni poudarjal razizma in antisemitizma; v zunanji politiki je bil »oprezen« in »obramben«. V bistvu je dal fašizem v Španiji podlago za vladavino tradicionalne desnice. Zaradi spleta geopolitičnih okoliščin, politike zahodnih držav (predvsem ZDA) in »hladne vojne« je španski fašizem preživel vse druge fašistične režime in je postopoma prerastel v neofašistični režim. Poudariti je še treba, da je pod neofašistično diktaturo zrastle tudi dokaj močna meščansko-demokratska Španija.

Eugen Pusić je napisal prispevek o *instrumentalnosti državne stroja oziroma analizo nemške državne uprave v obdobju nacionalsocializma*. V središču njegove znanstvene radovednosti je bilo vprašanje o vlogi državne uprave za časa nacionalsocializma in o tem, kaj velja izluščiti iz vloge državne uprave v degenerativnih oblikah politične oblasti. Idejna vsebina nacionalsocializma je siromašna v primerjavi z vlogo državne uprave v nacionalsocialistični vladavini. Organizacijske ideje nacionalsocialistov — načelo vodstva, enotnosti oblasti in čvrstega centralne-

ga nadzora — so bile blizu tradicijam nemške državne uprave, pa tudi težnjam državne oblasti k ekspanziji tako navznoter kakor navzven. Nemška državna uprava je bila nujni pogoj za to, da v bistvu politično in človeško marginalna skupina zavlada nad veliko deželo ter ogrozi ves svet. Ta izkušnja navaja k sklepu, da je sama tradicionalna država, kot aparat monopola sile vir nevarnosti in da jo mora napredna družba prihodnosti zamenjati z alternativnimi oblikami politične organizacije.

Žarko Puhovski je v svojem referatu prevzel kritiko nacionalsocializma v *delih sodelavcev »frankfurtske« šole*. Dela »frankfurtskih« teoretikov napeljuje k temle trem sklepom: povezanost ideologije nacionalsocializma z liberalnim pogledom na svet, določenost političnih odnosov v fašistični družbi z monopolno-kapitalističnimi odnosi ter bistvena ogroženost posameznika v takih družbenopolitičnih odnosih.

Pisec tega poročila je v svojem referatu z naslovom *Meščanska družbena misel in (neo)fašizem* ugotavljal, da sta se meščanska politologija in sociologija z (neo)fašizmom le redko in nesistematično ukvarjali. V mnogih meščanskih razmišljanjih o fašizmu zgolj pozitivistično in »nepristransko« obravnavajo fašizem in ne iščejo nikakršnih zavestno organiziranih akcijskih alternativ, pa tudi ne skušajo odkrivati fašistoidnih sindromov v svoji lastni družbeni formaciji.

Stojan Tomič je prispeval zanimiv referat z naslovom *Spoznavanje fašizma v kmečkih okoljih neposredno pred vojno in v prvih dneh vstaje leta 1941*. Poleg neposrednega soočenja s krvavo prakso fašistov so na popolno osveščenje kmečkih množic o naravi fašizma vplivali komunisti in partizansko gibanje. Kmetje so se začeli vedno bolj spominjati vseh opozoril o nevarnosti fašizma in njegovih vojnih načrtih, ki so prihajala že mnogo pred začetkom vojne od komunistov.

Fikreta Jelič-Butić je prispevala referat o temi *Ustaši v drugi svetovni vojni*, v katerem je opisala nastanek ustaške ideologije v dvajsetih letih, ideologije, ki je svoj pogled na reševanje hrvaškega

vprašanja izrazila s parolo »neodvisne hrvaške države«, to je z zahtevo, da se razbije Jugoslavija. To, da so res prišli na oblast, si je mogoče razložiti le glede na geopolitične načrte Rima in Berlina. Njihove idejno-politične koncepcije so bile le kopija nacionalsocializma in fašizma. Ustaši so močno poudarjali in izvajali rasistični program iztrebljanja Srbov in Židov v imenu »čistega hrvatskega življenjskega prostora«. V krvavem terorju je končalo več stotisoč ljudi.

Leo Mates je v svojem referatu razmišljal o fašizmu s posebnim ozirom na *medvojno obdobje*. Osnovna značilnost fašizma je v tesni zvezi med demagogijo in nasiljem. Fašizem je politična akcija, ki skuša ohraniti kapitalistični sistem v trenutku, ko je prišla državna oblast v težko krizo in ko je grozila revolucija. Kljub temu, da se zgodovina ne ponavlja, pa je vendarle potrebno poudariti, da lahko do podobnega položaja pride še kje v svetu.

Dragan Šepić je v svojem referatu pojasnil *vlogo nacionalizma v razvoju fašizma* ter osvetlil nacionalistično naravo politike fašistične Italije. Nacionalistični program se je najmočnejše izrazil v politiki denacionalizacije, ki jo je fašistični režim izvrševal do Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini ter do Nemcev v Južni Tirolski. S tem je fašizem v svoji zunanji politiki samo nadaljeval imperialistično politiko liberalne Italije, ki se je izrazila v Londonskem sporazumu iz leta 1915.

Poleg dveh politologov (Bebler, Rizman) sta na simpoziju sodelovala tudi dva predstavnika zgodovinske vede iz Slovenije. Dušan Biber je prispeval obširnejšo *razpravo o britanskih ocenah Stojadinovića in njegove politike* in navedel oziroma sistematiziral najbolj značilne britanske ocene o dr. Milanu Stojadinoviću, o njegovi zunanji in notranji politiki, fašizaciji ter o odnosu sil med njim in knezom Pavlom.

Tone Zorn je poslal referat z naslovom *Nacizem in slovenska manjšina na avstrijskem Koroškem do napada na Jugoslavijo*. Zorn natančneje dokumentira tezo, da je nacizem le še razširil dotedanja nastopanja koroškega nacionalizma do slovenske manjšine. Naci-

stična politika je načrtno uničevala celotno kulturno in politično življenje Slovencev, po letu 1942 pa so začeli s fizičnim uničevanjem manjšine.

Med poslanimi prispevki ekonomistov velja omeniti dva. Dušan Čalić se je posvetil temi o *težnjah neofašizma v našem času*, ki da temeljijo na vsebini kapitalističnega izkoriščanja kot takega. Glavni nosilec maksimalizacije profita in koncentracije ter centralizacije kapitala so danes multinacionalne družbe. Le-te si iščejo zaveznitva predvsem med vojnimi vrhovi, v Pentagonu in CIA. V določenem spletu okoliščin se sistem takšnih zavezništov razrašča v neofašizem. Vse dotlej, dokler bo delovanje mnogonacionalnih družb nadzorovano, bo obstajala možnost, da se usmerijo v odkriti neofašizem. Razvite antiimperialistične sile so v nekem določenem obsegu jamstvo, da sile neofašizma ne bodo prevladale. Potrebno je le še, da so te sile enotne in ves čas budne.

Rikard Štajner ugotavlja, da se vrata fašizmu lahko odprejo v treh primerih: prvič, če se uporablja nasilje zaradi tega, ker ekonomskih interesov ni mogoče uresničiti na druge načine; drugič, če se ekonomske krize »razrešujejo« z izzivanjem oboroženih spopadov in pripravljanjem nanje; tretja nevarnost je povezana z razmišljanji nekaterih zahodnih znanstvenikov, ki hočejo družbena nasprotja odpraviti tako, da predlagajo absolutno in centralizirano kontrolo nad ljudmi. S tem, bi seveda morali žrtvovati človeške svoboščine, humane odnose v družbi, človekovo integriteto in dostojanstvo.

Izmed tujih udeležencev, katerih referatov žal niso vnaprej razmnožili, so največjo pozornost zbudile tile. Manfred Weissbecker je opozoril na *kontinuiteto med fašizmom in neofašizmom*, ki da je v tem, da oba težita k likvidaciji legalnih organizacij delavskega razreda ter k zavračanju meščanske parlamentarne demokracije. Elena Modrinskaja je sodila, da je pojem fašizma veliko širši od pojma neofašizma. Neofašizem je mogoče najpogostejše prepoznati v obliki antikomunizma, nacionalizma in ekspanzionistične geopolitike. Neofaši-

zem se običajno prikriva za nekakšnim humanizmom, demokracijo in kozmopolitizmom. *Carlo Gonzales-Jakšić* je poskušal okvalificirati *pojave neofašizma v Latinski Ameriki*. Poudaril je, da je neofašizem na pohodu in dežele v razvoju, kajti imperializem ne izbira sredstev, s katerimi si jih hoče podrediti. Recept fašizma v Latinski Ameriki je, tako kot se je pokazal v Čilu, več kot očiten: najprej je treba diskreditirati legalno izbrane demokratične voditelje v teh deželah ter s pomočjo zunanje ekonomske blokade in kaosa priklicati intervencijo nazadnjaških vojaških krogov.

Zaradi plenarnega načina dela so se na simpoziju nizale teza za tezo, ne da bi hkrati stekla polemika ali dialog. Tega pa ne moremo šteti v slabo organizatorju, ki ima zasluge za to, da so se akumulirala številna nova in bolj razčlenjena spoznanja o naravi (neo)fašizma.

MILAN DIVJAK

Naloge visokega šolstva pri humanizaciji odnosov med spoloma

Poleg številnih drugih akcij, ki so potekale ob mednarodnem letu žena, ki je bilo pod okriljem OZN posvečeno miru, razvoju in enakopravnosti, je zvezni svet za načrtovanje družine skupaj z nekaterimi institucijami (skupnost jugoslovanskih univerz, zveza pedagoških društev Jugoslavije, skupnost višjih šol Jugoslavije itd.) priredil tridnevno strokovno posvetovanje na temo: *Naloge visokega šolstva pri humanizaciji odnosov med spoloma*. Posvetovanje je bilo decembra 1975 v Splitu, priprave pa so trajale skoraj vse leto. Na posvetovanje so povabili sociologe, pedagoge,

psihologe, politologe, pravnike, zdravstvene in socialne delavce in druge, zlasti predstavnike mladinskih organizacij. Za posvetovanje je bilo veliko zanimanja, saj je prišlo nad 50 prispevkov, med njimi precej iz Slovenije.

Glavni namen posvetovanja je bil, da bi se strokovnjaki različnih strok in profilov pogovorili o tem, kako bi programe višjih in visokih šol obogatili, dopolnili s tematiko o spolni vzgoji ali o humanizaciji odnosov med spoloma. Gre za to, da bi na višjih in visokih šolah uresničevali družbeno sprejete vzgojne in izobraževalne cilje, da bi torej mlade ljudi pripravljali za zdrave, odgovorne in srečne odnose med spoloma. Tudi visoke šole so dolžne mlade vzgajati tako, da se bi vsestransko razvijali in da bi se pripravili za zdravo in srečno življenje v zakonu in družini, torej za uspešno in odgovorno starševstvo. Tudi vzgoja in izobraževanje na visokih šolah naj bi prispevala k temu, da bi si mladi razvili aktiven odnos do naprednih stremeljenj v naši samoupravni socialistični družbi, zlasti pa da bi si pridobili napreden pogled na spolnost, zakon in družino. Posvetovanje naj bi dalo teoretična izhodišča in praktične napotke za tako delo, za usposabljanje pedagoških delavcev za spolno vzgojo, za humanizacijo odnosov med ljudmi nasploh in posebej med spoloma. Celotna tematika posvetovanja je bila razčlenjena na štiri področja.

1. *Marksistično lotevanje vprašanja humanizacije odnosov med spoloma*. Obdelati je bilo treba teoretična izhodišča za odnose med ljudmi in posebej med spoloma. Na eni strani gre za pojmovanja, ki so jih imeli klasiki marksizma o družbenih odnosih, o nastanku in razvoju družine in drugih institucij, na drugi strani pa je treba ovrednotiti najpomembnejše dosežke sodobnega družboslovja in seveda upoštevati naše idejno-politične poglede na stališča, ki so zapisana v naših družbenih dokumentih, zlasti v resolucijah X. kongresa ZKJ, v novi ustavi in drugod. Pomembna so tudi spoznanja, ki jih je prineslo mednarodno leto žensk, prejšnje populacijske konference in druga prizadevanja strokovnjakov doma in v tujini.

2. *Dosedanje izkušnje pri humanizaciji odnosov med spoloma na višjih in visokih šolah.* Dosedanje izkušnje pri humanizaciji odnosov med spoloma na višjih in visokih šolah niso posebno bogate in spodbudne, zato pa bi jih bilo treba skrbno obdelati, zlasti pa poudariti težave in slabosti, ki se porajajo pri takem delu. Napačno je stališče, da študentske mladine ni potrebno več vzgajati, ker da so mladi v tej starosti že formirani. Ugotovljeno je, da so mladi slabo vzgojeni in izobraženi zlasti, kar zadeva odnose med spoloma, zato je treba nadaljevati delo srednjih šol, če so ga te šole sploh opravile. Ugotoviti bi bilo treba, katere vsebine so že vključene v programe višjih in visokih šol in kako so jih predavatelji realizirali, kakšne metode so uporabljali, kakšne raziskave so opravili, in podobno.

3. *Družbene in strokovne osnove programov za humanizacijo odnosov med spoloma na višjih in visokih šolah.* Pri programiranju tega izobraževanja in vzgajanja veljajo ista izhodišča kot na drugih področjih, vendar je to delo bolj občutljivo in zapleteno kot nasplošno mislimo. Na eni strani je treba upoštevati bistvena dognanja sodobnega marksističnega družboslovja, psihologije in drugih znanosti o človeku, našo pozitivno zakonodajo o šolstvu, že omenjene družbene dokumente, da drugi strani pa je treba poznati potrebe mlade generacije, okoliščine, v katerih delajo visoke šole, tradicije in vse drugo, zlasti pa nemajhne notranje odpore proti takemu delu med pedagoškimi delavci. Programe za spolno vzgojo in za humanizacijo odnosov med spoloma je treba pripraviti za vse stopnje šolanja, za vse prihodnje poklice, pa tudi za zunajšolsko vzgojo mladine v raznih organizacijah. Pri tem je treba upoštevati najsodobnejša dognanja družbenih ved, psihologije in pedagogike, misliti je treba tudi na metode in sredstva za pedagoško delo.

4. *Usposabljanje študentov pedagoških šol za spolno vzgojo in za humanizacijo odnosov med spoloma* je posebno pomembno vprašanje, saj imajo ravno pedagoški delavci veliko odgovornost tudi na tem vzgojnem področju. Praksa

dokazuje, da naši pedagoški delavci niso dovolj pripravljeni za humaniziranje odnosov med spoloma, da se zaradi tega tem vprašanjem izogibajo. Nujno potrebno je, da že med študijem na pedagoških šolah prihodnjim učiteljem približamo to področje in jih usposabljammo za spolno vzgojo otrok. Pedagoški delavci naj bi področje spolnosti razumeli in obvladali z družbenega, psihološkega, pedagoškega, zdravstvenega ter metodičnega vidika, imeli pa naj bi tudi globlji odnos do učencev in njihovih razvojnih problemov. Posvetovanje naj bi pokazalo, kaj je bilo na tem področju storjenega in kaj lahko še storimo in predlagamo.

5. *Usposabljanje predavateljev višjih in visokih šol za humanizacijo odnosov med spoloma — za spolno vzgojo študentov.* To je zelo zapleten problem, saj današnji učitelji na višjih in visokih šolah nasplošno niso usposobljeni za tako delo in se nanj redko spomnijo. To ne velja le za tehnične in sorodne stroke, temveč v veliki meri tudi za pravnike, psihologe, pedagoge, sociologe in druge, ki naj bi jim bili ti problemi bližji. Za tako delo bi morali biti zlasti dobro pripravljeni visokošolski učitelji pedagogike, psihologije, didaktike, sociologije, ki izobražujejo prihodnje učitelje, ki torej delajo na pedagoških šolah. Mnogi visokošolski učitelji bi se morali dodatno izobraziti iz pedagoške seksologije in drugih področij, ki zadevajo človekovo spolnost, zakonsko in družinsko življenje. Potrebni bi bili seminarji, različne oblike podiplomskega študija in podobno. Posvetovanje bi moralo prinesiti nove predloge na tem področju, nova spoznanja, nove perspektive.¹

Organizatorji posveta so, kot je poudarila v uvodnem referatu podpredsednica zveznega sveta za načrtovanje družine Nevenka Petrić, želeli, da bi začeli praktično uporabljati ustavna načela, da bi še bolj razvijali samoupravne odnose, krepili razredno in marksistično

¹ Savezni svet za planiranje porodice: Koncept svetovanja: *Zadaci visokog školstva na humanizaciji odnosa polova*, Beograd, 1975 (15).

bistvo vzgoje in izobraževanja. Cilj posvetovanja je, da bi čimbolj angažirali strokovnjake visokih šol in vse subjektivne sile naše družbe, da bi v redne programe višjih in visokih šol uvedli programe, ki bi omogućili humanizaciju odnosov med ljudmi in zlasti med spoloma. *Vse to ho zahtevalo nove odnose na visokih školah, nov položaj študentov, aktiven odnos študentov do njihovega lastnega oblikovanja in nove kvalitete pedagoškog dela.* Na vseh stopnjah školanja in v vseh vzgojno-izobraževalnih zavodih je treba v mladini oblikovati zdrava in pozitivna stališća do drugoga spola, do ljubezni in tovaristva, spoštovanje človeških pravice ter osebnosti, nove čustvene in socialne komponente obnašanja, nove in višje odnose med ljudmi in zlasti med spoloma. Vse to pa je moćno odvisno od tega, kako in koliko se za to zavzemaju visoke škole, zlasti tiste, ki pripravljaју pedagoške delavce, učitelje, profesorje in vzgojitelje.²

Ko torej govorimo o pomenu višjih in visokih šol pri humanizaciji odnosov med spoloma, mislimo na tri stvari, ki so jih še posebej poudarili številni referenti. Prvić so poudarili, da moramo omogućiti spolno vzgojo vsem študentom, da je treba v vse programe višjih in visokih šol vnesti vsebine, ki bi v mladih ljudih budile, razvijale in poglabljale pozitivna in zdrava stališća do drugoga spola, ćut za enakopravnost, za zdrave in humane odnose med ljudmi, ki so del samoupravnih socialistićnih odnosov.

Drugić je treba posebej usposobiti različne strokovnjake, ki imaju opraviti z ljudmi in z njihovimi spolnimi ter društinskim problemima, da bi globlje razumeli spolnost, mećloveške odnose in probleme, ki pri tem nastajaju. *To se pravi, da naj bi zlasti pravnik, sociolog, politolog, psiholog i pedagog, zdravstveni i socialni delavci bili dobro poućeni o spolnosti i spolnih problemih pri ćloveku.* Vsi ti naj bi poleg

svoje redne strokovne izobrazbe dobili še poglabljeno izobrazbu iz marksistićne filozofije i etike, iz sociologije spolnosti i družine, spoznali pa naj bi tudi biološke, socialne, psihićne i druge probleme spolnosti. Globlje naj bi razumeli i poznali dogajanja u svetu, boj za enakopravnost spolov, procese demokratizacije, ki zajemaju našo družbu, nov položaj ćloveka u novi ustavi, doćčila mećnarodnih dokumentov o razmerjih med spoloma i podobno. *Gre torej za nove dimenzije izobrazbe,* ki bi jo imeli različni strokovnjaki, ki lahko posegaju u usodo ćloveka, kot so pravnik, sociolog, psiholog i drugi, gre za bolji posluš za ćloveške potrebe, za intimno doživljaj i življaj. S tem bi se vrednost tih strokovnjakov povećala, saj bi lahko poklicno delo bolje opravljali, izognili bi se lahko birokratskemu i pogosto primitivnomu odnosu do ćloveka. Taki strokovnjaki bi seveda laže skrbili za humanizaciju odnosov med spoloma tudi kot predavatelji na višjih i visokih školah.³

Razmeroma najveć prispevkov pa je bilo posvećenih vprašanju, kako pripravljati prihodnje pedagoške delavce za poglabljeno društbeno, moralno, idejno ter spolno vzgojo, za humanizaciju odnosov med ljudmi i posebej med spoloma. Ugotovljeno je bilo, da so naši učitelji, vzgojitelji i profesorji za to podroćje vzgoje slabo pripravljeni, da pedagoške škole, ki bi morale k temu najveć prispevati, premalo dajaju. To je razumljivo, saj u programih pedagoških šol pogrešamo tudi zdravstveno vzgojo ali vsaj šolsko higijeno, o spolni vzgoji pa dokaj skromno govorimo. Toda ć želimo, da bi prešli od besed k dejajem, moramo najprej spremeniti miselnost visokoškolskih učiteljev na pedagoških školah, saj je od njih odvisno, kakšni so ućni naćrti i kako jih izvršujemo. Teško si je misliti, da bi imeli predavatelji matematike, zgodovine, geografije itn. već posluš za ta vprašanja, vendar se lahko zgodí, da se tudi predava-

* Nevenka Petrić: Zadaci visokog školstva na humanizaciji odnosa polova — uvodno izlaganje. Split, 1975 (14).

³ Savezni savet za planiranje porodice: Zadaci visokog školstva na humanizaciji odnosa polova. Završni dokument savetovanja, Split (1975), (10) cikl.

vatelji sociologije, psihologije, pedagogike in podobnih strok izogibajo tem vprašanjem ali pa o njih ne razmišljajo. Stanje bomo lahko izboljšali le, če se bodo predavatelji takojimenovanih »skupnih« predmetov na pedagoških šolah bolj poglobili v problematiko spolne vzgoje ter humanizacije odnosov med spoloma, če bodo modernizirali programe, jih dopolnili z novimi vsebinami in jih seveda tudi izpolnjevali. Seveda pa ne gre le za vsebinsko poglobitev znanja in izobrazbe prihodnjih pedagoških delavcev, temveč tudi za metodično izobrazbo, za nov odnos do otroka ali mladega človeka, za novo miselnost ter za nove medčloveške odnose v šoli in drugod.

Na eni strani bi morali na pedagoških šolah bolje izkoristiti stroke in predmete, ki jih že imamo, v njih najti vsebine, ustrezne za poglobljeno izobraževanje, na drugi strani pa bi morali na novo postavljati področja, ki so bila doslej zanemarjena. Vse to bi lahko opravili v okviru »skupnih« predmetov, v veliki meri pa bi lahko problematiko spolnosti obravnavali tudi pri nekaterih posebnih strokah, kot npr. pri študiju biologije, telesne vzgoje in drugod. Seveda pa bi bilo poglobljeno znanje iz teh področij potrebno še nekaterim posebnim profilom pedagoških delavcev. Tu mislimo na vzgojitelje v domovih, na defektologe, na voditelje prostovoljnih dejavnosti in zlasti na učitelje DMV, saj njihov program zahteva sistematično obravnavo odnosov med spoloma. Žal pa v sedanjem programu izobraževanja učiteljev DMV pogrešamo to tematiko, saj so iz predmetnika izločili takojmenovano spolno in družinsko etiko, ki zajema to precej zapleteno problematiko. Vse to kaže, kako skromno je razumevanje za te stvari celo pri ljudeh, ki bi se morali s tem ukvarjati. Škoda je, da se ne zavedamo, da lahko taka izobrazba veliko prispeva k učiteljevi filozofsko-idejni, družbeno-politični, pedagoško-didaktični, psihološki, zdravstveni, estetski izobrazbi in kulturi, da je

vse to v bistvu humanistična izobrazba in vzgoja.⁴

Ko govorimo o spolni vzgoji in o humanizaciji odnosov med spoloma, vemo, da je to področje v naših šolah precej zanemarjeno, podobno kot čutimo vzgojni primanjkljaj tudi na področju zdravstvene, estetske ter idejnopolitične vzgoje. Prav zaradi tega je zaželeno, da bi naši pedagoški delavci kaj več storili tudi na tem področju. To bi od njih terjalo, da bi se temeljiteje poglobili v odnose med ljudmi, v razvojne probleme mladih, v odnose med spoloma, v intimno sfero človeka, ki ga vzgajajo in izobražujejo. Ne gre torej le za naše normativne akte ter mnoga določila mednarodnih organizacij, ki tako vzgajajo predvidevajo, zahtevajo in pričakujejo, temveč za izobrazbo in vzgojo, ki je bližja otroku in mladostniku in njegovim potrebam. Bistveno je torej, da si pedagoški delavci razvijajo globlji odnos do mladih, večji čut odgovornosti za njihov razvoj in prihodnost, za njihovo srečo v zasebnem in družbenem življenju. Vse to omogoča in terja premike v naši miselnosti, v našem pojmovanju človeka, njegovih pravic in dolžnosti. To zagotavlja večjo skrb za mentalno in sploh psihofizično zdravje mladih, za nove družbene odnose, ki se kažejo v razmerjih med moškim in žensko, med mlajšo in starejšo generacijo, med delovnimi tovariši, obenem pa je tudi prispevek k višjim oblikam spolne družinske in družbene etike, je prispevek k samoupravnim socialističnim odnosom.⁵ Zaradi tega so se udeleženci posvetovanja jasno zavedali, da hitrih in lahkih uspehov ne bo, da smo šele na začetku procesa, ki bo terjal mnogo naporov od naših visokošolskih učiteljev in vseh, ki so v njem udeleženi, ki vzgajajo mlado generacijo.

⁴ Milan Divjak: Vloga pedagoške akademije v pripravi učiteljev za humanizacijo odnosov med spoloma. Split, 1975 (11).

⁵ Vida Tomšič: Ustav SFRJ i pravo čoveka da slobodno odlučuje o radjanju dece. Split, 1975 (27).

Development and social change in Yugoslavia*

1. Prikaz

Knjiga je izšla letos (1975) pri angleški založbi Saxon House (D. C. Heath Ltd.), za ameriški knjižni trg pa jo je izdala založba Lexington Books (D. C. Heath & Co.). Knjiga je izšla v seriji družboslovnih študij, katerih namen je prikazati izvirne raziskave, ki nastajajo v deželah zunaj angleškega jezikovnega področja, med drugimi tudi v socialističnih državah. (V tej seriji je, na primer, že izšlo kolektivno delo ljubljanskih kriminologov o »neprilagojeni mladini«.)

Knjiga ima pet poglavij, katerih naslovi hkrati prikazujejo razčlenjenost študije na pet problemskih področij: na vidike družbenega razvoja, na procese diferenciacije družbe, na integracijske procese in mehanizme ter na vprašanje kriz, razpotij in perspektiv družbenega razvoja.

V uvodnem poglavju avtor najprej ugotovi, da je »primer Jugoslavije« zanimiv zlasti z vidika inovativnih procesov, ki prispevajo k dolgoročnim družbenim spremembam po svetu. Ti procesi pa so zlasti demokratizacija socialističnih dežel, modernizacija in ekonomski razvoj ter postopna dezintegracija zahodnih kolonialističnih in neokolonialističnih imperijev. Prikazanih je nekaj smeri v mednarodni družboslovni literaturi, ki raziskuje jugoslovanski fenomen. Potem ko avtor opozori na neustreznost »totalitarnega modela«, na kratko poroča o povojnem razvoju jugoslovanske sociologije, pa o študijah napredno usmerjenih zahodnih družboslovcev, o strokovnjakih za »regionalne študije«, o

mednarodnih primerjalnih raziskavah ter o socioloških študijah politične modernizacije.

V uvodnem poglavju je razloženo eno izmed splošnejših izhodišč pričujoče študije: v začetnem porevolucionarnem obdobju državne in gospodarske izgradnje Jugoslavije je bil dosežen sorazmerno hiter razvoj, tako, da je osredotočena politična oblast mobilizirala množice za modernizacijo dežele. Ko pa je bila dosežena neka raven razvoja, postaja država v vedno manjši meri dejavnik družbene prisile ter vse bolj usmerja razvoj tako, da spodbuja in usmerja inovacije, ki nastajajo na drugih družbenih področjih.

Drugo poglavje o »razvoju družbe« obravnava posebej štiri glavne vidike razvoja: urbanizacijo, ekonomski razvoj, spremembe razredne in stratifikacijske strukture ter spremembe v strukturi države in drugih političnih institucij. Za vsakega teh vidikov razvoja je v uvodu prikazano tudi stanje na ustreznem družbenem področju v predvojni Jugoslaviji, pa še prej. Tako so, na primer, prikazani začetki urbanizacije v Sloveniji v sredini devetnajstega stoletja, struktura srednjeveške kmečke družbe v Sloveniji in pa porajanje občinske uprave in samouprave na ozemlju Avstro-Ogrske monarhije ter otomanskega imperija.

Osrednji, pa tudi najbolj izvirni del tega poglavja je razprava o razredni in statusni strukturi v družbenem razvoju socialistične Jugoslavije. Potem ko poda avtor svojo teoretično razlago razlik med razredno in statusno strukturo družbe, raziše na empirični način tale področja spreminjanja družbene strukture sodobne Jugoslavije: poklicno strukturo, lastninska razmerja, dohodkovne in premoženjske razlike, ter izobrazbeno strukturo. Na koncu poskuša odgovoriti na vprašanje, kakšen je družbeni, poklicni in razredni položaj birokracije in tehnokracije.

V vseh primerih avtor svoje ugotovitve utemeljuje z rezultati empiričnih socioloških raziskav ter jih primerja s teoretičnimi razlagami drugih jugoslovanskih avtorjev. Zlasti temeljito obravnava teoretične in empirične probleme

* (»Družbeni razvoj in družbene spremembe v Jugoslaviji«); Farnborough (Anglija), Saxon House (D. C. Heath Ltd.); 1975; XIV + 280 strani.

v zvezi s spremembami lastninskih odnosov. Potem ko si zastavi vprašanje, kaj je pravzaprav družbeno bistvo privatne lastnine proizvodjalnih sredstev, opozori na dva odgovora, ki sta pogosta v družboslovni literaturi. Po eni razlagi je privatna lastnina izključno pravni inštitut, po drugi pa jo je moči reducirati na razmerja družbene moči. Jambrek nato opozori na enostranskost obeh razlag. Po prvi razlagi — če jo logično izvedemo do konca — namreč ne bi bilo mogoče najti v socialističnih deželah po uspešni revoluciji in odpravi privatne lastnine nobenih sledov razredne strukture več; po drugi razlagi, katere vidni predstavnik je med drugimi tudi nemški sociolog Ralph Dahrendorf (ki se sklicuje tudi na Milovana Djilasa), pa med sodobnimi meščanskimi in socialističnimi družbami pravzaprav ni nobenih kvalitativnih razlik, saj je privatna lastnina »quantité négligeable«. Potem ko Jambrek opozori na pojmovno nejasnost, empirično neutemeljenost ter volutaristično interpretacijo Djilasove opredelitve »novega razreda« v socialističnih družbah, pa naveže ter pritegne razlagi Issaka Deutscherja ter Branka Horvata, ki ugotavljata, da je »... odprava privatne lastnine proizvodjalnih sredstev ... nujno potreben, ne pa tudi zadosten pogoj za odpravo kapitalizma ter izgradnjo socializma«. Pomembna je tudi piščeva misel, da Marxova opredelitev lastnine kot »oblasti nad delom in njegovimi proizvodi« ne zmanjšuje sociološke uporabnosti pojma lastnine v pravnem pomenu besede: »Upoštevanja vredno je namreč dejstvo, ali ima nekdo oblast nad drugimi zato, ker mu to pravico daje odločba državnega ministrstva, samoupravna odločitev njegovih tovarišev pri delu, ali pa zato, ker pravni red države varuje njegovo osebno pravico do monopola pri uporabi, dedovanju in rabi sredstev za proizvodnjo.« Tej splošnejši razlagi sledi empirična ugotovitev, da je Jugoslavija izpolnila prvi, toda nujni pogoj svoje socialistične preobrazbe med osvobodilnim bojem ter prva tri leta po revoluciji.

V razdelku o »birokraciji in tehnokraciji« daje najprej prikaz različnih razlag jugoslovanskih sociologov o »kon-

trarazredu« (Šuvar), vodilnih slojih ali birokraciji (Pečuljič), srednjih razredih in slojih (Kuvačič) in o drugih podobnih opredelitvah, nato pa na podlagi prikazanih statističnih podatkov o »vodstvenem osebju« končuje, da strokovna raven, sorazmerno majhen obseg in majhna dohodkovna razdalja med temi sloji ter drugim prebivalstvom komajda opravičuje nekoliko »patetično izrazoslovje« jugoslovanskih družboslovcev, ko prikazuje njihovo »družbeno vlogo«. Bolj pomembna se mu zdijo vprašanja, v kolikšni meri je položaj vodilnih grupacij pripisan in ne pridobljen; v kolikšni meri so zaprta in samoohranjujoča se skupina; in pa kakšna je vrednostna usmerjenost teh slojev.

Druugo poglavje, ki obravnava procese družbene diferenciacije, je prav tako razdeljeno na tri razdelke. V prvem je prikazan povojni razvoj lokalne samouprave in komunalnega sistema; v drugem razvoju skupščinskega sistema ter spremembe v odnosih med zakonodajnimi in izvršilnimi državnimi organi ter spremembe v odnosih med zvezo ter republikami in pokrajinami; v tretjem delu tega poglavja pa teoretično razlaga in kvantitativno empirično analizira »družbenoekonomске pogoje samoupravljanja in političnega razvoja.«

Podpoglavje o »lokalni samoupravi v teoriji in praksi« je eno izmed najbolj dokumentiranih ter zaokroženih, saj avtor večino svojih razlag utemeljuje z rezultati empiričnih raziskav o skupščini občine ter o strukturi vpliva v občinah, ki jih je opravil sam ali skupaj z drugimi slovenskimi sociologi. Zlasti zanimive so njegove ugotovitve o funkcijah lokalne (samo)uprave ter njegov poskus merjenja stopnje samoupravnosti jugoslovanskih občin.

V drugem delu istega poglavja se avtor opira zlasti na ustrezne študije dr. I. Kristana, A. Pěreniča in C. Ribičiča ter na koncu ugotavlja, da je bil nekajletni proces federalizacije države zaokrožen ter uzakonjen s sprejetjem zvezne in republiške ustave iz leta 1974.

Poglavje končuje Jambrekova kvantitativna analiza razmerja med družbenoekonomskim razvojem na eni strani ter raznimi vidiki političnega razvoja na

drugi strani. Rezultati študije potrjujejo teze, da se nizka raven razvoja proizvodnih sil vsaj v primeru socialistične Jugoslavije ujema s koncentriranim modelom strukture družbene moči, da pa postaja ta struktura tem bolj samoupravna in razčlenjena, čim višja je raven družbenoekonomskega razvoja.

V poglavju o mehanizmi in procesih integracije, ki logično izhaja iz obravnave procesov družbene diferenciacije, so podrobneje prikazana tale problemska področja: družbene organizacije (zlasti socialistična zveza in zveza komunistov), državne ustanove in politična kultura ter struktura in vrednote lokalnega vodstva. Vse poglavje temelji pravzaprav na analizi in interpretaciji podatkov o jugoslovanskih komunah, ki so že daljši čas v središču avtorjeve pozornosti. Takšno »pristranost« u temeljuje avtor s tem, da daje občinskim skupščinam pomen »temeljne inštitucije politične integracije vsega prebivalstva«. Tudi v tem poglavju je na koncu prikazana zveza med vrednotami in strukturo občinskega vodstva na eni strani ter stopnjo družbenoekonomskega razvoja neke občine na drugi strani. To poglavje, pa tudi prejšnje, je torej prispevek k marksistični razlagi razmerja med ekonomsko bazo ter vrhno stavbo. Ustrezno obče teoretično izhodišče je v tem primeru uporabljeno za razlago sodobnega razvoja socialističnih družb ter tako razčlenjeno, da omogoča uporabo sodobnih metodoloških prijemov.

Zadnje poglavje o »krizah in perspektivah razvoja« najbolj izrazito presega lokalno raven analize ter prikazuje procese, ki zavirajo ali pospešujejo izgradnjo državne in narodne skupnosti na ravni globalne družbe. Ta študija je razčlenjena tako, da najprej obravnava pomembnejša razpotja, vprašanja ali krize družbenega razvoja: krize državne varnosti, ciklično rast gospodarstva, različne oblike politične deviantnosti in družbene kritike ter segmentacijo in deviacijo znotraj centrov odločanja.

Ko avtor obravnava razvoj odnosov povojne Jugoslavije s Sovjetsko zvezo in z Zahodom, citira in s svojo analizo deloma potrjuje Dedijerjevo misel, da »po skorajda usodnem zaporedju iz-

bruhne približno vsakih deset let kriza odnosov med Moskvo in jugoslovanskimi komunisti«. Vendar pa varnosti Jugoslavije kot državne skupnosti po Jambrekovem mnenju ne zagotavlja le uravnoteženost odnosov z Vzhodom in z Zahodom. Polno mednarodno legitimiteto ter stabilnost ji daje šele sodelovanje z neuvrčenimi državami v razvoju, aktivnost v okviru Združenih narodov, ter vezi z naprednimi socialističnimi gibanji tako na Zahodu kot tudi na Vzhodu.

Tako kot je na mednarodnem področju nezadostna in enostranska le alternativa Vzhod—Zahod, pa je tudi na gospodarskem področju neustrezno iskanje rešitve v alternativni plan — trg. Šele skladna in uravnotežena uporaba drugih dodatnih mehanizmov zagotavlja po avtorjevem mnenju rešitev problemov gospodarskega razvoja. Zavzema se zlasti za posredno usmerjanje gospodarstva, za planiranje »od spodaj navzgor«, za učinkovito pretakanje informacij o gospodarskih gibanjih ter za samoupravno dogovarjanje in sporazumevanje med podjetji.

V poglavju o »družbeni kritiki in množičnih protestih« obravnava avtor tale vprašanja: prekinitve dela, študentska gibanja in demonstracije ter družbeno kritiko intelektualcev. Ko Jambrek obravnava pojav prekinitev dela, ne pritegne mnenjem o potrebi »institucionalizaciji industrijskih konfliktov«, pač pa prikaže nekaj empirično dokazljivih trendov razvoja: sindikati vedno bolj predstavljajo neposredne interese delavcev, tako da so njihova stališča dostikrat samostojna in različna od konkretnih stališč državnih organov; prekinitve dela so zlasti v zadnjem času pridobile — z nekaj pridržki — družbeno legitimiteto; podjetja sama, pa tudi kongres samoupravljalcev, pa so formulirali nekaj pravil, po katerih naj se ravnaajo delavci in samoupravni organi v primeru prekinitev dela.

Različni študentski protesti in lokalizirana študentska gibanja se v nobenem primeru niso razvili v enotno in trajnejšo inštitucijo ali pa monopolizirali vodstvo obstoječe študentske organizacije. Po drugi strani pa je vsako vodstvo dodalo nekaj tradicij in kolektivnih iz-

kušenj študentski kulturi, ki je zategadelj postala dosti bolj heterogena kot v prvih povojnih časih.

Ko Jambrek na kratko prikaže razvoj odnosov med družbeno kritiko intelektualcev ter politiko, ugotovi, da je bila v zgodnejših obdobjih razvoja intelektualna kritika pretežno »prostolebdeča« in abstraktna, šele v zadnjem času pa se je bolj sproščeno intelektualno ozračje razširilo na univerze ter družboslovne raziskovalne inštitute in strokovna društva. To pa je omogočilo, da se je »dобршен del prejšnje, »prostolebdeče« družbene kritike profesionaliziral, institucionaliziral in tako približal centrom odločanja«.

Primer Djilasove in Rankovičeve politične deviacije ter hrvaško nacionalistično gibanje analizira avtor v okviru širšega problema fragmentacije centrov odločanja. Djilasov in Rankovičev primer sta zanj le dve plati istega problema. Obakrat je šlo pravzaprav za deviacijo in za nesprejemljivi skrajnosti glede na večdimenzionalni problem osredotočenosti in razpršenosti družbene moči. Če je Djilasov primer jasno opredelil meje razpršenosti odločanja, pa je primer Rankoviča na drugem nesprejemljivem ekstremu koncentracije politične moči.

Potem ko avtor prikaže družbenopolitični in ekonomski pogoj raznih jugoslovanskih nacionalizmov in regionalizmov, posveti več pozornosti hrvaškemu nacionalističnemu gibanju iz leta 1971. Po njegovem je bil izbruh hrvaškega nacionalizma hkrati »mrzel tuš«, pa tudi »trkanje na odprta vrata« za tiste družbene sile, ki so si vsaj od leta 1966 naprej vztrajno prizadevale za decentralizacijo odločanja z zvezne na republiško raven. Prav zaradi nacionalistične in ekstremistične retorike in taktike hrvaškega gibanja pa so vsaj začasno postale v očeh konservativnih sil sumljive te vrste ekonomskih in političnih reform.

Prikaz vseh teh razpotij družbenega in političnega razvoja končuje nazorna razpredelnica z naslovom »Kronologija političnih dogodkov od leta 1945 do 1974«. Razlaga te razpredelnice pa se loteva vprašanja medsebojne povezanosti ter časovnega sosledja različnih »kriz«,

»razpotij« in »problemov«, pa tudi temeljnih političnih odločitev, ustavnih sprememb in partijskih kongresov.

Na naslednjih nekaj straneh obravnava perspektive razvoja jugoslovanske socialistične družbe. Pravzaprav je ta del študije polemičen izziv vsem tistim črnogledim napovedovalcem prihodnjega razvoja Jugoslavije, ki napovedujejo, da ta družba ne bo preživela prihodnjih političnih kriz in nacionalističnih konfliktov.

Potem ko pisec ugotovi, da je »kriza nasledstva popularna tema, ki se dobro prodaja zlasti med zahodnimi novinarji«, pa navaja razloge, zakaj po njegovem mnenju ni pričakovati nobenih dramatičnih obratov »po Titu«. Pri tem poudarja zlasti, da predsednik Tito lahko opravlja svojo funkcijo tako učinkovito zlasti zaradi tega, »ker zastopa politiko ter politično in institucionalno strukturo, ki sama uživa splošno družbeno podporo«, skratka, da je njegova avtoriteta delegirana, ne pa karizmatična. Po drugi strani pa ni pričakovati, da bi celo kriza, ki bi se pojavila znotraj centrov odločanja, bistveno prizadela mrežo obstoječih odnosov, medsebojnih obveznosti, pa tudi zavest o komparativnih prednostih filozofije in prakse samoupravljanja.

Nekakšen splošni sklep knjige je zadnji del tega poglavja, ki je prispevek k »teoriji političnih sprememb«. Ta esej pa je pravzaprav prevod Jambrekovega diskusijskega prispevka o »družbenoekonomskem razvoju in političnih spremembah« na ljubljanskem simpoziju o »Aktualnosti misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina« iz leta 1971.

V dodatku knjigi je prikazanih še nekaj študij in statističnih podatkov, ki dopolnjujejo empirično gradivo, objavljeno v osrednjem delu knjige. Knjigo končujeta bibliografija navedenih del ter stvarno in imensko kazalo.

2. Kratka ocena

Jambrekovo študijo o razvoju jugoslovanske družbe ter o »krizah in perspektivah državne izgradnje« uredništvo založbe na ovitku knjige takole predstavlja:

»Sociološke perspektive socialističnih dežel, ki so se razvijale po drugi svetovni vojni, v glavnem niso bile deležne pozornosti zahodne javnosti. Pred vami je izvirna študija povojne družbene strukture in razvoja dežele, ki se je razšla s Kremljem, vendar pa ostala zvesta socialistični ideologiji. Študija temelji na podatkih, ki — vsaj do zdaj — niso bili dosegljivi zunaj Jugoslavije.

Vsebinska knjige navezuje na številne raziskovalne in statistične vire, ki jih poznajo le domači strokovni krogi, rezultat pa je zanimiva razlaga jugoslovanskih družbenih in političnih struktur, ki dovoljuje tudi razumevanje s primerjalnih vidikov...«

Vsekakor se tuje založbe zelo redko odločajo za objavo obširnejših del naših avtorjev o jugoslovanski družbenopolitični ureditvi in o razvoju naše družbe nasploh. Prevodi naše ustave, dokumentov družbenopolitičnih organizacij in govorov in referatov družbenopolitičnih delavcev o tej problematiki v svetovne jezike pa iz več razlogov ne dajo posebno velikih rezultatov. Predvsem je razlog v tem, da so vsi ti dokumenti pisani za naše razmere, največkrat pa v celoti razumljivi celo samo družbenopolitičnim delavcem in strokovnjakom za vprašanja družbenopolitične in družbenoeekonomske ureditve v Jugoslaviji. Pisani so v težko razumljivi ustavnopravni in politični terminologiji in so zato v bistvu neprevedljivi. Glede na to je razumljivo, kako velik pomen ima relativno obsežna knjiga o nekaterih temeljnih problemih razvoja naše družbenopolitične ureditve, napisana v angleščini na način in v terminologiji, ki jo uporabljajo in razumejo angleški in ameriški družboslovci.

Druga odlika Jambrekove knjige je v tem, da študija še posebej pri obravnavanju problemov na ravni komune temelji na obsežnih empiričnih podatkih, ki v glavnem tudi naši širši javnosti niso znani.

Tretja odlika te knjige, ki tujega bralca gotovo posebej pritegne, je kritično, neapologetsko obravnavanje naše ureditve in stališč naših, predvsem socioloških avtorjev. Njena prednost je

tudi v tem, da je izredno aktualna, saj sega v nekaterih delih vse do leta 1974 (izšla pa je že v marcu 1975).

Med slabosti dela bi lahko šteli dejstvo, da obravnava Jambrek v njem zelo različne probleme. V knjigi najdemo poleg strogo znanstvenih ugotovitev, utemeljenih z empiričnimi podatki, odgovore na najširša vprašanja jugoslovanske notranje in zunanje politične usmeritve, pri čemer so metodologija obravnavanja, uporabljeno gradivo in obseg originalnih trditev dokaj različni. Kljub temu pa je treba priznati, da je uspelo avtorju povezati vse to v celostno študijo, pri čemer velja poudariti, da je pokazal precej smisla za to, katera družbenopolitična vprašanja današnjega trenutka in polpretekle zgodovine Jugoslavije tujega bralca posebej zanimajo. Enostavno in razumljivo pisanje o teh vprašanjih ima s stališča predstavljanja položaja in razvoja Jugoslavije prav tako velik pomen kot s strokovnega stališča gotovo boljše napisan, dokumentiran in bolj poglobljen del študije o naši komunalni ureditvi.

CIRIL RIBIČIČ

TOMA ĐORĐEVIĆ

Politično javno mnenje

* To je naslov knjige, ki jo je napisal izredni profesor beograjske fakultete političnih ved dr. Toma Djordjević, recenzijo pa sta opravila priznana družboslovca profesorja dr. Najdan Pašić in Miroslav Pečujlić. Študijo priporoča zlasti pomen političnih procesov oblikovanja javnega mnenja v razmerah samoupravljanja in delegatskih odnosov. Pri tem bržčas ne bo odveč, če poudarimo, da se procesi oblikovanja političnih pogledov, stališč in odločitev ujemajo s procesi informiranja in komuniciranja, o katerih v zadnjem času veliko govori, velja pa jim tudi veliko organiziranih prizadevanj, da bi neposredno in posred-

no vključevali v procese samoupravnega odločanja nosilce združenega dela in druge nosilce samoupravnih pravic.

I

Knjiga je zaokrožena znanstveno-teoretična študija in je izšla v času, za katerega so značilne intenzivne razprave o podružbljanju sploh in o podružbljanju politike posebej. Gre torej za aktualno študijo o političnem javnem mnenju kot eni izmed pojavnih oblik družbene zavesti; študija se odlikuje po tem, da je pisana v marksističnem duhu in v razumljivem jeziku.

Avtorjev sistematični prijem je razvit iz razporeditve celotne snovi: najprej definira predmet in metodo teorije javnega mnenja, sooči ta pojav s sorodnimi družbenimi pojavi in ga razmeji od njih, ugotavlja njegovo sociološko in psihološko razsežnost, analizira glavne komponente javnega mnenja in njegove funkcije, določi objekt in subjekt javnega mnenja — politično javnost, zatem se podrobneje ukvarja z meščansko, zlasti pa s socialistično javnostjo, v katero organsko vpleta zgodovinski razvoj in spremembe v jugoslovanski družbi, vključno z NOB, delegatskim sistemom in samoupravno javnostjo, izčrpno prikazuje procese oblikovanja in izražanja javnega mnenja, ter pojasnjuje vlogo javnega mnenja v političnem procesu. Že tak bežen pregled strukturnih sestavin študije pove, da utegne zbuditi ta knjiga zanimanje ne le pri strokovnih in profesionalnih političnih delavcih, ampak tudi pri širšem krogu družbenih delavcev in samoupravljalcev, ki si želijo globljih in bolj celostnih spoznanj, zlasti pa želijo razumeti politične procese, procese oblikovanja mnenj in stališč v vsakdanji praksi in odnosih.

II

V zvezi s posameznimi sestavinami študije, njihovo vsebino in pomenom za politično dejavnost bi kazalo posebej omeniti tiste dele, ki obravnavajo na primer politično javnost kot posebno obliko razvrščanja v skupine (grupiranje), socialistično javnost in njene pojave ob-

like, predmet javnega mnenja, spontano in institucionalno oblikovanje javnega mnenja ter temu ustrezne oblike komuniciranja, razmerje med delegatskim sistemom in samoupravno javnostjo, oblike uresničevanja vloge javnega mnenja in podobno.

Avtor poudarja, da je politična javnost posebna oblika razvrščanja v skupine (grupiranja), ki nastane z nastopanjem aktivnih posameznikov v sferi politične prakse. Po njegovem mnenju je to najelementarnejša oblika izločanja posameznikov iz množice v posebno obliko družbenosti. Javnost naj bi označevala tisti pojav razvrščanja v skupine (grupiranja), ki je prehod med množico (ne dovolj jasno povezanih posameznikov) in čvrsteje oblikovanimi socialnimi organizmi, kot so interesne skupine, razredi, politične partije in podobne skupine. Trajna pripravljenost javnosti, da se odziva (na pojave in dogajanja — op. P. Z.), tako, da zavzema stališča o socialno pomembnih problemih, jo ostro loči od množice.

Samoupravno javnost — kot pojavno obliko socialistične javnosti — avtor šteje za razvito obliko politične javnosti v socializmu, birokratska javnost pa je po njegovem njen antipod. Samoupravna javnost naj bi v sebi uresničila vse strukturne lastnosti revolucionarne javnosti na eni strani, na drugi strani pa naj bi s svojimi funkcijami zanimala vlogo birokratske javnosti kot zožene oblike politične javnosti v socializmu. Ob tem piše ugotavlja, da si je samoupravna javnost — kot faza v nepretrganem razvoju politične javnosti socializma — v kratkem času delovanja revolucionarne javnosti pridobila sloves nezamenljivega dejavnika množične politične demokracije. Birokratska javnost kot zamena za drugo obliko javne politične komunikacije med subjekti politične prakse tudi v socializmu, tako kot v ostalih družbeno-ekonomskih formacijah, lahko obstaja samo na podlagi odtujenosti sfer, na podlagi odtujenosti javne politične sfere od drugih področjih socialnega življenja — ekonomike, kulture, ideologije, znanosti itn.

Glede na to je mogoče samo s tem, da odpravimo odtujenost javnopolitične

domene kot prakse usmerjanja globalnih družbenih procesov, vzpostavitvi ustrežne zveze med področji družbenega življenja, na katerih se na podlagi družbene delitve dela diferencirajo družbene vloge in vedenje posameznikov in skupin. Proces graditve samoupravnega socializma in s tem tudi proces oblikovanja samoupravne javnosti se je začel prav z bojem ZKJ za debirokratizacijo in detetizacijo družbenega življenja. Prav samoupravna javnost je tip politične javnosti, ki ji — tako kot tudi samoupravnemu socializmu — pripada prihodnost, in sicer kot enemu odločilnih dejavnikov v javni družbeni komunikaciji ob sprejemanju samoupravnih ukrepov.

Predmet javnega mnenja so lahko, kot pravi avtor, samo socialne situacije, ki so problematične za socialne strukture na kateremkoli sektorju splošne družbene reprodukcije življenja.

Sam proces formiranja javnega mnenja kot enotno socialnopsihološko dogajanje je mogoče razčleniti na dva osnovna tokova — na spontani ali primarni tok in institucionalni ali izpeljani tok. Dve posebni obliki komuniciranja — interpersonalna in posredna — sta bistveni in na različnih ravneh človeške prakse uresničljivi predpostavki procesa formiranja javnega mnenja. Procesi komuniciranja so pravzaprav tudi podlaga in tisti dinamični vidik slehernega socialnopsihološkega mehanizma, s pomočjo katerega se mnenja pripadnikov politične javnosti oblikujejo in transponirajo v več mnenjskih struj. Zavaljo tega brez elementarne analize posebnih oblik komuniciranja ni mogoče razumeti niti celotnega dogajanja, na katerem temelji proces oblikovanja javnega mnenja, niti vsega spleta okoliščin, ki določajo naravo in smer tega procesa. To se pravi, da posebnim modalitetam procesa oblikovanja javnega mnenja ustrezajo tudi posebne oblike komuniciranja informativnih vsebin ali sporočil, na izmenjavi katerih pravzaprav v osnovi temelji ta proces kot posebno socialnopsihološko dogajanje.

Kar zadeva razmerje med spontanim in institucionalnim tokom v procesu formiranja javnega mnenja, velja omeniti

avtorjevo ugotovitev, da se spontano začeti tokovi omenjenega procesa zelo redko pojavljajo eksplicitno. Spremljajo in oblikujejo jih tudi institucije in središča političnega vpliva, česar ni mogoče vnaprej negativno ocenjevati. Prav tako pa bi bilo, pravi avtor, neupravičeno, če bi zanikali vsakršno vrednost tokov, ki so zasnovani na spontanih odzivih pripadnikov politične javnosti na aktualno politično stvarnost. Mnenja, ki so zasnovana na spontano izraženih odzivih pripadnikov politične javnosti, namreč pogosto vsebujejo vrednosti, ki jih institucionalno začeti proces oblikovanja javnega mnenja nima; hkrati pa bi ta proces brez institucionalne komponente ne bil le brez primerne tehnološke instrumentalne podlage, ki jo zagotavljajo institucije političnega sistema, ampak bil bil tudi prikrajšan za številne skupni vrednosti, ki jih je mogoče vtakati v zavest in mnenja subjektov politične prakse samo po institucionalni poti.

V zvezi z institucionalno sestavino procesa oblikovanja javnega mnenja avtor piše, da si procesov nastajanja javnega mnenja v sodobni družbi ni mogoče predstavljati kot celotno dogajanje, če ne upoštevamo tudi posegov množičnih medijev v tok in naravo teh procesov. Prav prek teh medijev se uresničujejo vplivi, ki jih skušajo institucije političnega sistema kot osnovni subjekti ukrepov politike vnašati v mnenjski proces in tako zagotoviti podporo politične javnosti. V nadaljevanju avtor razlaga tudi, kako je prišlo do tega, da je institucionalno usmerjeni tok izrinil vse druge, predvsem spontano spodbujene tokove.

Uvajanje delegatskega sistema šteje avtor za rezultat revolucionarnih sprememb v jugoslovanski družbi. Hkrati poudarja, da je delegatski sistem ključna predpostavka za konstituiranje širšega konteksta za svobodno uveljavljanje samoupravne javnosti. Takšen splet optimalnih pogojev za uresničevanje funkcij samoupravne javnosti nastaja kot dialektična negacija omejenosti državno-pravne in politične ureditve iz faze administrativno-birokratskega socializma. Politični sistem, zasnovan na delegatskem načelu, je poseben in do danes v praksi še ne dovolj poznan sistem političnega

predstavništva, ki pa s svojimi institucijami zagotavlja optimalne pogoje za vključevanje delovnih ljudi v procese odločanja, za vključevanje, ki je širše kot v katerem koli drugem zgodovinsko poznanem sistemu predstavniške demokracije.

Nizanje teh drobcev seveda nima namena, da bi izčrpneje odstiralo vsebino

omenjene študije, pač pa želi predvsem opozoriti na zanimivost knjige, na njeno splošno družbeno aktualnost in uporabnost. S tega vidika namreč lahko ocenimo, da je ta študija pomemben prispevek k oblikovanju izvirne samoupravne politične kulture.

PAVLE ZRIMŠEK

Naše teme (Zagreb)

št. 10—11/1975

ANTUN PETAK: Zabavni tisk — dejavnik množične kulture; TONČI ŠITIN: Boj KPJ za uporabo marksističnega stališča o nacionalnem vprašanju — s posebnim ozirom na vlogo Splitškega plenuma CK KPJ leta 1935; VJEKOSLAV CVRLJE: Družbeno-politična in idejna gibanja v svetu ter položaj Katoliške cerkve; *Poročila o knjigah, domačih in tujih revijah.*

Socializam (Beograd)

št. 12/1975

Študije in članki: VOJAN RUS: Neuvrščanje in socialistična preobrazba človeštva; MIODRAG ZEČEVIĆ-NIKOLA STEFANOVIĆ: Delegatske skupščine in družbeno-politične skupnosti; NIKOLA ČINGO: Makedonci in prvi popis prebivalstva v otežestvenofrontni Bolgariji; BORIS MAJER: Medrepubliško kulturno sodelovanje in književnost; *Prispevki:* VOJISLAV STANOVČIĆ: Značilnosti prvih fašističnih programov; *Pogledi:* ŽIVKO MARKOVIĆ: Delovanje delegatskega sistema (ob posvetovanju v Cavtatu); SLOBODAN INIĆ: Birokracija na Parkinsonov način (razmišljanje ob študiji Parkinsonov zakon in druge študije o administraciji); *Prikazi knjig in revij.*

Gledišta (Beograd)

št. 12/1975

Z nagradnega natečaja »Gledišta«: SM-75/100: Med apostolskim in uto-

pičnim (dva mita o Svetozarju Markoviću in njegovemu delu); *Raziskovanja:* BRANKA OTAŠEVIĆ-TRBOJEVIĆ: Kultura v združenem delu; VESNA PUSIĆ: O različnem lotevanju problema birokracije; STANIMIR RAKIĆ: Matematika in analitična filozofija; *Dogajanja:* MIROLJUB Z. LABUS: Problemi opredeljevanja delitve po delu (ob 6. znanstvenem srečanju »Marx in sodobnost«); RADA SARATLIĆ: Kongres književnikov; MIHAILO CRNOBRNJA-JURIJ BAJEC: Globalno modeliranje in perspektive dežel v razvoju; *Prevod:* DEREK JONES: Delavsko upravljanje v Britaniji; *Pogledi in recenzije.*

Opredeljenja (Sarajevo)

št. 1/1976

Aktualni politični trenutek: BRANKO MIKULIĆ: Idejnopolitična aktivnost ZK BiH; *Delegatsko načelo in uresničevanje funkcije družbenopolitičnih organizacij:* ČAZIM SADIKOVIĆ: Funkcije zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij v delegatskem sistemu; JOVICA LAZAREVIĆ: Nekateri pogoji za uspešno uresničevanje položaja in vloge družbenopolitičnih organizacij v skupščinskem sistemu; ANDJELKO VELJIĆ: Nekateri vidiki uresničevanja delegatskega načela v družbenopolitičnih zborih; BRANIMIR LJUBIČIĆ: Način dela nosilcev funkcij delegacij družbenopolitičnih organizacij; VLADAN SIMIĆ: Idejno usmerjanje delovanja družbenopolitičnih zborov; BOŽO ŽEPIĆ: Varstvo samoupravnih pravic delavcev in vloga družbenopolitičnih organizacij; *Povod:* VLADIMIR DJURO DEGAN: Varnost in sodelovanje; *Prikazi.*

Pogledi (Skopje)

št. 8/1975

Znanstveni simpozij ob osemdesetletnici smrti Friedricha Engelsa: JONČE JOSIFOVSKI: Friedrich Engels — življenje in delo; GEORGI STARDELOV: Ali so še nesporazumi okoli Engelsa; FERID MUHIĆ: Engels o revoluciji; PETRE GEORGIJEVSKI: Sociološki pomen Engelsovega dela »O položaju delavskega razreda v Angliji«; DESA MILJOVSKA: Engels o državi; MITKO ILIEVSKI: Engels in filozofija; HRISTO ANDONOV-POLJANSKI: Engels in zgodovina; VIOLETA PANZOVA: Engels in prirodoslovne znanosti; KIRIL TEMKOV: Engelsovi etični nazori; KICA BARDŽIEVA: Engelsovi estetski nazori; DIMITRIJE GACOV: Engels in lingvistika; LJUBICA TODOROVA-JANOŠLIEVA: Engels o angleški lite-

raturi; BLAGA PETROVSKA: Engelsovo pojmovanje zakona; LILJANA TODOROVA: Engels — zasebno; *Prikazi.*

Pregled (Sarajevo)

št. 3/1976

Članki: SANA SALAHOVIĆ: Položaj žene v sodobnem svetu; KASIM TRNKA: Pristop k vprašanju samoupravljanja v družbenih dejavnostih; NAZIF KUSTURICA: Karakter in njegova tipologija pri Gorkem; SLOBODAN JAKŠIĆ: Vpliv jugoslovanskega sistema vrednot na humanizacijo odnosov med spoloma; ANTON JEKAUC: Tehnično-tehnološki progres in investicije; *Iz kulturne zgodovine BiH; Pogledi in prikazi.*

JANKO RUPNIK: *Ustavnost, demokracija in politični sistem, Obzorja, Maribor 1975, 207. str. (Sociološka in politološka knjižnica 5)*

Delo je avtor razdelil na dva dela. V splošnem delu obravnava pojem ustavnosti, ideološke poglede na pravice človeka in državljana, pomen temeljnih pravic za družbeno in politično ureditev, govori pa tudi o pojmu ustave in političnega sistema, družbenopolitičnih in pravnih poroštvih za uresničevanje ustavnosti ter o neskladju med normativnostjo in stvarnostjo. V posebnem delu pa pisec obravnava predvsem vprašanja sodstva, pri čemer razčlenjuje mesto ustavnega sodstva v političnem sistemu, nastanek sodnega nadzorstva ustavnosti, pojem in funkcije ustavnega sodstva in, med drugim, sodni nadzor ustavnosti v socialističnih deželah. Delu je napisal predgovor dr. Gorazd Kušej.

PETER KLINAR: *Mednarodne migracije, Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi, Obzorja, Maribor 1975, 308 str. (Sociološka in politološka knjižnica 6).*

Delo je pisec razdelil v tri dele. Najprej v njem teoretično opredeljuje temeljne pojme, čemur je posvetil prvi del, ki v njem govori o mednarodnih migracijah; razrednih, slojih in migracijah ter o socialni mobilnosti in migracijah. V drugem delu, v katerem razpravlja o imigrantski družbi in imigrantskih etničnih skupnostih, razčlenjuje poglobitve institucije in druge dejavnike imigrantske družbe (državne institucije, sindikati, delodajalci itn.) in institucionalne (ekonomske, socialne, kulturne idr. institucije) ter druge značilnosti imigrantske skupnosti, strukturo, voditelje teh

skupnosti itn. V zadnjem delu obravnava avtor procese med imigrantsko družbo in imigrantskimi etničnimi skupnostmi, ki jih deli na konjunktivne (akomodacija, asimilacija, akulturacija itn.) in disjunktivne (etnična stratifikacija, segregacija, konflikti, diskriminacija itn.); v tem okviru govori tudi o prepletanju konjunktivnih in disjunktivnih procesov ter predlaga teoretični model za razvijanje odnosov med migrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi.

LILJANA ČALOVSKA, JELENA JANCIC-STARČEVA, ERNA MUSER (ur.): *Socializem in osvoboditev žensk, Komunist, Ljubljana 1975, 160 str.*

Gre za drugo, dopolnjeno izdajo tekstov o socializmu in osvoboditvi žensk, za katero je napisala uvod Maca Jogan. Delo vsebuje klasične tekste na to temo, ki jih uvajata dva sestavka Klare Zetkin: Kaj dolgujejo ženske Karlu Marxu in Kaj dolgujejo ženske Leninu. Tematsko so besedila razdeljena v tele skupine: 1. Ženska v družini in družbi; 2. Ženska in družina v kapitalizmu; 3. Pravni položaj žensk. Žensko vprašanje in žensko gibanje; 4. Ženska in družina v socializmu. V te okvire so urednice uvrstile dela F. Engelsa, K. Marxa, A. Bebla, V. I. Lenina in R. Luxemburg na naslovno temo.

TONE KRAŠOVEC: *Velikani kapitala, Komunist, Ljubljana 1976, 199 str.*

Avtor obravnava v delu pojav multinacionalnih družb. Potem ko na kratko pojasni temeljni pristop, nas v delu seznanja z različnimi vidiki tega fenomena: uvaja v njihovo zgodovino, raz-

mišlja o vidikih njihovega delovanja in njihovi strategiji, govori o posestniški moči v multinacionalnih korporacijah in o »sožitju moči« med temi korporacijami in kapitalistično državo. Med drugim obravnava vlogo multinacionalk v Evropi in odgovor Evrope, Japonsko v klubu multinacionalnih družb, o novem

multinacionalnem kapitalu delež proizvodnjavajalk nafte. Posebej obravnava pisec vlogo multinacionalnih družb v deželah v razvoju, globalni razredni boj zoper multinacionalne družbe, nujnost omejevalne svobode velikanov kapitala in nove poglede v kapitalizmu ter govori o prihodnosti multinacionalnih družb.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

BRITOVSEK Marjan: Boj za Leninovo dediščino. 1—19. Delo, Lj., 28. jan. — 18. febr. 1976.

KERSEVAN Marko: Marksizem in družbene vede. Nekaj misli ob posvetovanju »Marksizem v družbenih vedah«. Naši razgledi Lj., 30. jan. 1976, št. 2.

KORAČ Veljko: Marks i savremena sociologija. 3. izd. Beograd, BIGZ 1976. 431 str. (Posebna izdanja) — sig. 13.719.

MAJER Boris: Strukturalizem in marksizem. I, II. Naši razgledi, Lj., 13. in 27. febr. 1976. št. 3, 4.

MARX Karl: Od filozofije do proletarijata. Izabrani tekstovi 1838—1843. Priredio: Gajo Petrović, prev. B. Bošnjak. Zagreb, Školska knjiga 1975. 283 str. (Suvremena misao, 521) — sig. 13.446—521.

ZIHERL Boris: Sli bomo in bomo šli po lastni poti. (Poslednji intervju M. Medenu) Delo, Lj., 6. marca 1976.

II. FILOZOFIJA

ADORNO Theodor: K subjektu in objektu. Časopis za kritiko znanosti ..., Lj., 1975, št. 7/8, str. 237—248.

BLOCH Ernst: Subjekt-Objekt. Objašnjenja uz Hegelovu filozofiju. (Prev. Stanko Bošnjak. Milan Kangrga.) Zagreb, Naprijed 1975. XIX+469 str. (Filozofska biblioteka, 6). — sig. 13.438-6.

CICERO M. T.: O krajnostima dobra i zla. (De finibus bonorum et malorum. S latinskog prev. i komentar napisao: Petar Pečinić.) Sarajevo, Veselin Masleša 1975. 258 str. (Logos). — sig. 13.698.

JERMAN Franc: Filozofija in krščanska apologetika na Slovenskem. Anthropos, Lj., 1975, št. 1/4, str. 35—71.

KOJEVE Alexandre: Kant. (Prev. Sreten Marić.) Beograd, Nolit 1976. XVI+263 str. (Biblioteka Sazvežđa, 52). — sig. 10.690-52.

SARTRE Jean-Paul: Porijeklo negacije. Pregled, Sarajevo, 1975, št. 9, str. 1047—1060.

—: **SAVREMENA** filozofija. Izbor tekstova: Bratislav Petrović, Andrija Stojković, itd. 2. izm. i dop. izd. Beograd, Rad 1975. 519 str. (Priručnici) — sig. 13.705.

URBANČIČ Ivo: Moderni slovenski materialisti. Gradivo za zgodovino filozofije na Slovenskem. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1975. 235 f. str. (Zgodovina filozofije na Slovenskem, 15). — sig. IV/2065—15.

III. SOCIOLOGIJA

—: **BIBLIOGRAFIJA** o položaju, ponašanju i orijentaciji seoske omladine (1950—1975). Prikupio i sistematizirao: Edhem Dilić. Sociologija sela, Zgb, 1975. št. 49/50, str. 190—201.

BOH Katja: Regulacija fertilitnosti v različnih slojih slovenske družbe. 1. del. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo 1975. 122 f. str. — sig. IV/2525-1.

FIRST-DILIĆ Ruža: Seoska omladina i porodica. Sociologija sela, Zgb, 1975, št. 49/50, str. 5—33.

DILIĆ Edhem: Migracijske tendencije seoske omladine. Sociologija sela, Zgb, 1975, št. 49/50, str. 54—67.

GALESKI Boguslaw: Poljoprivreda kao zanimanje. Sociologija sela, Zgb, 1975, št. 47/48, str. 106—120.

KLINAR Peter: Mednarodne migracije. Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigranjskimi skupnostmi. Maribor, Obzorja 1975. 306 str. (Sociološka in politološka knjižnica, 5) — sig. 13.281-5.

KRŽISNIK Anton: Uvod v zgodovino socialne politike. Ljubljana, Partizanska knjiga 1976. 313 str. — sig. 13.721.

MARKOVIĆ Danilo: Lenjin i sociologija rada. Beograd, Izdavačko-informativni centar studenata 1975. 90 str. (Marksistička edicija) — sig. 13.703.

MIHOVILOVIĆ Miro A.: Seoska omladina i slobodno vrijeme. Sociologija sela, Zgb, 1975, št. 49/50, str. 102—116.

PETROVIĆ Milica: Vrednosne orijentacije delinkventata. Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja 1973. 218 str. — sig. 13.710.

RIZMAN Rudi: Prispevki k predstavitvi in problematizaciji teorije in ideologije funkcionalizma. Anthropos, Lj., 1975, št. 1/4, str. 175—180.

TOMIĆ Zora: Družina v samoupravni socialistični družbi. Naša žena, Lj., 1976, št. 2, str. 12—14.

STROJIN Tone: Humanistično ali zgolj tehnološko? Naši razgledi, Lj., 30. jan. 1976, št. 2.

ZALAR Vinko: Komune med utopijo in realnostjo. Časopis za kritiko znanosti ..., Lj., 1975, št. 49—90.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA IN SOLSTVO

BARBORIČ Janez: Boj za kulturo je delavski boj. Delo, Lj., 7. febr. 1976.

BENJAMIN Walter: Umetniško delo v dobi svoje tehnične reprodukcije. I. Ekran, Lj., 1976, št. 1, str. 27—29.

ERIĆ Milivoje: Nauka u savremenoj stvarnosti. Pregled, Sarajevo 1975, št. 11/12, str. 1219—1234.

HRIBAR Tine: Znanost in utopija. Časopis za kritiko znanosti ..., Lj., 1975, št. 7/8, str. 179—196.

—: KRITIKA v lastnem ogledalu. Okrogla miza »Delo«: 1. Kako na Slovenskem vtrimo pojme o umetniških in kulturnih vrednotah. 2. Kako si na Slovenskem (ne) prizadevamo, da bi razvili sodobno estetsko teorijo. Delo, Lj., 21. in 28. febr. 1976.

LENIČ Majda: Vzgajati ali prepovedovati? Dileme. Ekran, Lj., 1976, št. 1', str. 39—40.

MURŠAK Janko: Literatura in vzgoja. I. II. Dialogi, Maribor, 1976, št. 2, str. 96—116, št. 3, str. 159—164.

RUDOLF Branko: O zaničevanju znanosti. Dialogi, Maribor, 1976, št. 2, str. 91—96.

ZUPANČIČ Beno: Delavci in kultura. Ljubljana, Komunist 1975. 149 str. — sig. 13.696.

VI. POLITIČNE VEDE

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

ALBREHT Roman: Ob osnutku zakona o združenem delu. Razgovor za »Politiko« in »Delo«. Delo, Lj., 5.—9. marca 1976.

BAKARIĆ Vladimir: Ekonomski i politički aspekt socijalističkog samoupravljanja. (Izbor: J. Franić, A. Tanović i M. Vukić.) Sarajevo, Svjetlost 1975. 322 str. (Biblioteka Etos, I. kolo, sv. 3) — sig. 13.697-1/3.

DIMITRIJEVIĆ Momčilo: Samoupravna interesna zajednica. Beograd, ZIK Izdavački centar 1975. 228 str. (Samoupravne teme, 3) sig. 13.713-3.

—: DRUŠTVENO-POLITIČKO obrazovanje i samoupravljanje. (Redak.: D. Savičević i G. Babić.) Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika 1972. 233 str. — sig. III/3070.

—: DRUŽBENA vloga in naloge sindikatov danes. (Ljubljana, Delavska enotnost 1974.) 90 str. (Sindikati, 1) — sig. 13.637-1.

—: OD udruženog rada do asocijacije slobodnih proizvođača. (Za tisak prired. C. Sardelić, P. Pletikosa, I. Salečić.) Zagreb, Naše teme, 1975. 2 knj. 215; 213 str. (Biblioteka Naših tema). — sig. 13.618-1,2.

POPOVIĆ Milentije: Udruženi rad i neposredna demokratija. (Izbor: I. Cengle, J. Raičević i A. Tanić.) Sarajevo, Svjetlost 1975. 330 str. (Biblioteka Etos, I. kolo, sv. 5) — sig. 13.697-1/5.

RUPNIK Janko: Ustavnost, demokracija in politični sistem. Maribor, Obzorja 1975. 203 str. (Sociološka in politološka knjižnica, 4) — sig. 13.281-4.

SETINC Franc: Boj za človeka ni nobena taktika, to je realnost našega življenja. Delo, Lj., 21. jan. 1976.

SETINC Franc: Konkretno dejanje za razbremenitev ženske vredno več kot gore papirja. Delo, Lj., 9. marca 1976.

TITO: Ustvariti samoupravno družbo je dolg proces, ki gre po ovinkasti, zaradi odporov pa tudi po trnovi poti. Intervju urednici »Vjesnika« Dari Janeković. Delo, Lj., 2. febr. 1976.

TOS Peter: Samoupravna delavska kontrola. Ljubljana, Delavska enotnost 1975. 104 str. (Knjižnica Sindikati, 4) — sig. 13.637-4.

VRHOVČAK Ivanka: Ničesar brez njih in mimo njih. Delo, Lj., 6. marca 1976.

—: VSE večja uveljavitev žensk v samoupravljanju. Stališča 3. seje RK SZDL o aktualnih vprašanih družbenoekonomskega položaja žensk. I. II. Delo, Lj., 12. in 13. marca 1976.

3. Politični sistemi in organizacije:

CEPUĐER Bogdan: Demokratska pot v socializmu. (12. kongres KPF). Naši razgledi, Lj., 12. marca 1976, št. 5.

DOLANC Stane: Podpora naprednim in osvobodilnim gibanjem in politika neuvrženosti. Pozdravni govor na 25. kongresu KP SZ. Delo, Lj., 28. febr. 1976.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BAJT Aleksander: Privredni rast u Jugoslaviji i drugim socijalističkim zemljama. (1950—1970): Ljubljana, Ekonomski inštitut pravne fakultete 1974, 68+ (II) st. Ilustr. — sig. II/13.967.

KRAŠOVEC Tone: Velikani kapitala. Ljubljana, Komunist 1976, 199 str. (Gospodarsko-politična zbirka, 2) — sig. 13.497-2.

SCHUMPETER Joseph Alois: Povijest ekonomske analize. (History of economic analysis.) Prev. Z. Baletić i Marijan Hanžeković. Zagreb, Informator 1975. XXVIII+XIV+1067 str. 2 knj. sig. III/3094-1,2.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

VIDIĆ Jože: Po sledovih črne roke. Dokumentarno-reportažni zapis. 2. izpop. izd. Ljubljana, Borec 1975, 686 str. Ilustr. — sig. 13.704.

XI. POTOPIŠI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

—: EKONOMSKI leksikon. Beograd, Savremena administracija 1975, 1531 str. — sig. Č IV/2533.

MAJER Boris: Boris Zihel. Delo, Lj., 12. febr. 1976.

—: PREGLED publikacija u biblioteci Jugoslovenske komisije za saradnju sa UNESCO-m. Beograd, Jugoslovenska komisija za saradnju sa UNESCO-m Biblioteka-Dokumentacija (1975). Loč. pag. — sig. P IV/2531.

RUPEL Dimitrij: Boris Zihel in vprašanje realizma. Delo, Lj., 28. febr. 1976.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

—: La LOGIQUE de Marx. Publié sous la direction de Jacques D'Hondt. (Paris), PUF (1974). 133 str. — sign. I/2985.

—: MARXISTISCHE Revolutionstheorien. Ausserdem: Dokumente, Bericht, Diskussion, Aufsatz, Bibliographie, Rezensionen, Hinweise. Hrsg. von Claudio Pozzoli. (Frankfurt/M.), Athenäum Fischer Taschenbuch (1974). 376 str. (Arbeiterbewegung, Theorie und Geschichte, 2. Fischer Bücherei, 6606.) — sign. I/1404-6606/2).

II. FILOZOFIJA

KERN Iso: Idee und Methode der Philosophie: Leitgedanken für eine Theorie der Vernunft. Berlin—New York, Walter de Gruyter 1975, 442 str. — sign. II/13993.

LEWIS David: Konventionen. Eine sprachphilosophische Abhandlung. (Convention: a philosophical study. Aus dem Amerikanischen übersetzt von R. Posner und D. Wenzel.) Berlin—New York, Walter de Gruyter 1975. XIV+224 str. — sig. 13.720.

III. SOCIOLOGIJA

BARNER Jörg: Einführung in die Raumforschung und Landesplanung. Stuttgart, F. Enke 1975. VIII+200 str. + 40 Abb. — sig. II/13.987.

BERNET Erhard J.: Memento Urbi. Die Zukunft der Gesellschaft in der Stadt. Stuttgart, Gerd Hatje Vlg (1973). 155 str. — sig. II/13.972

DUMAZEDIER Joffre: Sociology of Leisure. Transl. from the French by M. A. McKenzie. Amsterdam, Elsevier 1974, 231 str. — sig. II/13.976.

GOLDTHORPE J.E.: The Sociology of the Third World: disparity and involvement. Cambridge, Univ. Press 1975. IX+325 str. sig. II/13.957.

LABOVITZ Sanford — Robert Hagedorn: Introduction to Social Research. 2. ed. New York, McGraw-Hill 1976. XII+147 str. — sig. 13.712.

LOWENTHAL Leo: Notizen zur Literatursoziologie. Stuttgart, F. Enke 1975. VII+101 str. (Kunst und Gesellschaft, 3). — sig. 13.616-3.

PARSONS Talcott — Edward Shils — Paul F. Lazarsfeld: Soziologie — autobiographisch. Drei kritische Berichte zur Entwicklung einer Wissenschaft. Geleitwort von H. Hartmann. Übersetzer: M. zur Nedden Pferdekamp, H. Hartmann. Stuttgart, F. Enke 1975. X+232 str. (Flexibles Taschenbuch) — sig. 13.615.

RAPOPORT Rhona & Robert N. Rapoport: Leisure and the Family Cycle. London—Boston, Routledge and Kegan Paul 1975. X+386 str. — sig. II/13.956.

- SCHENK Josef: Droge und Gesellschaft. Berlin, Springer Vlg 1975. XVII+371 str.
- SILVERMAN David: Readings Castaneda: a prelogue to the social sciences. London, Routledge and Kegan Paul 1975. XI+113 str. — sig. II/13.953.
- TURNER Barry A.: Industrialism. New York, Longmann 1975. X+126 str. (Aspects of Modern Sociology: Social Processes. 1) — sig. 13.633-1.
- VARELA Jacobo A.: Psychological Solutions to Social Problems. An Introduction to Social Technology. San Francisco—London, Academic Press 1971. XIV+317 str. (Social Psychology). — sig. II/13. 961.
- WALLNER Ernst M.: Soziologie. Einführung in Grundbegriffe und Probleme. 5. neubearb. u. erw. Aufl. Heidelberg, Quelle und Meyer 1975. 346 str. — sig. II/13.988.
- WELLHÖFER Peter R.: Grundstudium Sozialpsychologie. Für Sozialberufe, Psychologen und Soziologen. Stuttgart, F. Enke 1976. VIII+200 str. (Flexibles Tauschenbuch) — sig. 13.701.
- WORSLEY Peter: The Third World. 4. impress. London, Weidenfeld & Nicolson (1973). XVI+373 str. (The Nature of Human Society Series) — sig. II/13.947.
- ZEHNER Robert B. — F. S. Chapin: Across the City Line. A white community in transition. Lexington, D. C. Heath and Co. (1974). XVI+249 str. — sig. II/13.982.
- IV. PSIHOLOGIJA**
- ARTEM'EVA E. J.: Verojatnostnye metody v psihologii. Moskva, Izd. Moskovskogo unta 1975. 205 str. (cir.) — sig. II/13.839.
- BARBER Paul J.: Perception and Information. (Avt.) P. J. Barber and D. Legge. London, Methuen 1976. 144 str. (Essential psychology, A 4) — sig. I/2839-A/4.
- GREENE Judith: Thinking and Language. London, Methuen 1975. 144 str. (Essential psychology, A 7) — sig. I/2839-A/7.
- KRAUTH Joachim: Die Konfiguration-frequenzanalyse (:KFA:) und ihre Anwendung in Psychologie und Medizin. Ein multivariates nichtparametrisches Verfahren zur Aufdeckung von Typen und Syndromen. Mit 2. Abb u. 70 Tab. Freiburg & München, K. Alber (1973). 187+(II) str. — sig. 13.693.
- V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO**
- BAUER Friedrich L. — G. Goos: Informatik. 2. Aufl. Berlin, Springer Vlg 1973—1974. 2 Teile. (Heidelberger Taschenbücher. Sammlung Informatik, 80,91) — sig. 12.684-80/1,91/2.
- CHRISTMANN Hans Helmut: Idealistische Philologie und moderne Sprachwissenschaft. München, W. Fink (1974). 157+(III) str. (Internationale Bibliothek für allgemeine Linguistik, 19) — sig. 13.699-19.
- : ENCIKLOPEDIJA kibernetiki. Redak.: V. M. Gluškov, itd. Kiev, Glavnaja redak. USE 1975. 2 knj. — č III/3073-1,2.
- KRAJZMER L. P. — S. A. Matjuhin — S. G. Majorkin: Pamjat' kibernetičeskikh sistem. (:Osnovy mnemologii:). Moskva, Sovetskoe radio 1971. 397 str. — sig. 13.666.
- TORBERT William R.: Learning from Experience. Voward consciousness. New York & London, Columbia Univ. Press 1972. XVIII+248 str. — sig. II/13.979.
- WEINREICH Harald: Linguistik der Lüge. Heidelberg, L. Schneider (1974). 79 str. — 13.718.
- WOLOVICH W. A.: Linear Multivariable Systems. With 28 Illustr. New York, Springer 1974. VIII+358 str. (Applied Mathematical Sciences, 11) — sig. III/3091.
- VI. POLITICNE VEDE**
4. Delavska in progresivna gibanja:
- : The ANARCHIST Collectives. Workers' self-management in the Spanish revolution 1936—1939. Ed. by Sam Dolgoff. (New York, Free Life Ed. 1974). XXXIX+192 str. — sig. II/13.980.
- : AMANZIPATION. Hrsg. Martin Greiffenhagen. (Hamburg), Hoffmann und Compté (1973). 492 str. (Kritische Wissenschaft) — sig. 13.722.
- VII. POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO**
- SCHEER Robert: America after Nixon. The age of the multinationals. New York, McGraw-Hill Book Co. (1974). XXII+326 str. — sig. II/13.955.
- XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROCNICI — SLOVARJI**
- : KRITISCHES Lexikon der Erziehungswissenschaft und Bildungspolitik. Im Auftrag der päd. Extraredaktion hrsg. von H. Speichert, Reinbek bei Hamburg, Rewohlt 1975. 389 str. (Rororo Handuch, 6190) — sig. P 12.888-6190.

UDC 577.4:338.7

KIRN, dr. Andrej: Ecological Laws and Material Production

Teorija in praksa, Ljubljana 1976, Vol. 13, No. 3—4, page 198—212

Marx anticipated the spreading of the ecological crisis and the ecological jeopardy of man, as displayed, particularly, in the capitalistic form of agricultural production. Marx's ideas regarding the eternal struggle with nature and the natural substratum of man's labour are not entirely in consistency with the fragments in which he writes about complete control over nature and the changing of all spontaneous assumptions into »produced«. The reasons of destruction and jeopardy of natural conditions of production have been reduced by Marx to social reasons. The ecological crisis results both from the social mode of production and the scientific-technical basis of the material mode of production. This basis is relatively independent from the social form of production and is maintained, over a longer period of time, in various modes of production. The productive-technical activity, in its capitalist as well as socialist form, has not taken into account the ecological laws, which in turn promoted a fast exponential development of productive forces. Until the social reasons of the ecological crisis are eliminated, it is not possible to fight the reasons stemming from the scientific-technical basis of a particular material mode of production, successfully. It is possible that the formation of the communist mode of production on the world-wide scale might reach its natural limits. It will be necessary to narrow the scope of needs as well as certain kinds of human creativity and to abandon the unnecessary, extravagant needs. In satisfying its needs the society will definitely have to take into account the ecological laws, as theoretically formulated by B. Commonner.

KIRN, dr. Andrej: Ekološki zakoni in materialna produkcija

Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. 13, št. 3—4, str. 198—212

Marx je anticipiral razraščanje ekološke krize in ekološko ogroženost človeka kot se je predvsem kazala v kapitalistični obliki poljedelske produkcije. Marxove misli o večnem boju z naravo ter o naravnem substratu človekovega dela ni mogoče popolnoma uskladiti s fragmenti o popolnem obvladovanju narave in spreminjanju vseh samoraslih predpostavk v proizvedene. Vzroke uničevanja in ogrožanja naravnih pogojev produkcije je Marx reduciriral na družbene vzroke. — Ekološka kriza ima svoje vzroke tako v družbenem načinu produkcije kot naravoslovni-tehnični podlagi materialnega načina produkcije. Ta podlaga pa je relativno neodvisna od družbene oblike produkcije in se daljše obdobje ohranja v različnih produkcijskih načinih. Produkcijsko-tehnična dejavnost tako v svoji kapitalistični kot socialistični obliki je usodno ignorirala ekološke zakone in takšno ignoriranje je tudi omogočalo hitri eksponencialni razvoj produktivnih sil. Dokler niso odstranjeni družbeni vzroki ekološke krize, se ni mogoče uspešno boriti tudi z vzroki, ki izhajajo iz naravoslovne tehnične podlage določenega materialnega načina produkcije. Možno je, da bo nastajanje komunističnega produkcijskega načina v planetarnem obsegu zadelo tudi na svoje naravne omejitve. Treba bo zožiti obseg potreb in se odreči odvečnim, potratniškim potrebam in zožiti obseg določenih zvrsti človekove ustvarjalnosti. Pri zadovoljevanju svojih potreb bo družba nujno morala upoštevati ekološke zakone, kot jih je teoretično formuliral B. Commonner.

CIGOJ, dr. Stojan: The Role of Morals in Yugoslav Jurisdiction (developmental tendencies in judicial practice)

Teorija in praksa, Ljubljana 1976, Vol. 13, No. 3—4, page 254—269

The system of moral norms in the Yugoslav society has not yet been worked out in detail. Science and everyday experience are still trying to find the essence of a moral norm in particular cases. In its interpretation of the law, jurisdiction has to define what can be considered as ethical and what is contrary to the ethics of our society. In doing this, jurisdiction proceeds from the same basis as the legislation: from the principal norms on which the system of law rests. However, sometimes an answer to a particular question cannot be found in these principal norms either. In such a case the jurisdiction seeks an answer in the social consciousness; it tries to find out what is considered right and moral by the people as well as whether this consciousness is developing in accordance with the principles on which the Yugoslav law system is based. In cases of deviation from these principles, the jurisdiction shows through its acts in which direction the correct moral norm should be sought and explains the reasons why it has been chosen as correct. After having determined which norms should be considered as moral in particular cases, the court often has to deal with the difficult task of classifying these norms according to their weight, especially in the case when the interests of the two opposite parties are based on different moral norms. In this article some cases in which the court tried to find moral rules are presented. The classification of the thus established rules into categories has shown a roughly outlined system shaped by the experience of the court. Moral norms, established in practice, can be classified into norms encroaching upon man's personal and property sphere, into norms dealing with cases in which an individual takes advantage of his legal status (exceeding of rights, the misuse of interests protected by the law, misuse of one's legal dependence on his fellow man, the exercising of rights at other peoples expense) and finally norms dealing with the cases of violation of morals by taking advantage of persons in a particularly difficult situation.

CIGOJ, dr. Stojan: Vloga morale v jugoslovanskem pravu (razvojne tendence v sodni praksi)
Teorija in praksa, Ljubljana 1976, let. 13, št. 3—4, str. 254—269

Sistem moralnih norm v jugoslovanski družbeni ureditvi še ni izdelan v podrobnostih. Znanost in vsakdanje izkušnje šele iščejo vsebino moralne norme v posameznih primerih. Sodstvo mora v svoji interpretaciji prava ugotavljati, kaj se šteje za etično in kaj je v nasprotju s pravili naše etike. Pri tem izhaja iz istih temeljev kakor zakonodajalec: iz načelnih norm, na katerih sloni pravni sistem. Toda včasih tudi v načelnih normah ni odgovora na posebna vprašanja. Tedaj išče sodstvo odgovor v družbeni zavesti: ugotavlja, kaj štejejo ljudje za pravilno in moralno; obenem pa ugotavlja, ali se ta zavest razvija v skladu z načeli, na katerih temelji jugoslovanski pravni sistem. Če skuša razvoj zavesti s poti, ki so jo začrtala ta načela, pove sodstvo v svojih odločbah, v kateri smeri je treba iskati pravilno moralno normo in prikaže razloge za tisto moralno normo, ki jo šteje za pravilno. Kadar sodišče ugotovi, kaj je treba šteti za moralne norme v posameznih primerih, mora opraviti dostikrat še težavno nalogo, da jih razvrsti po svoji teži, posebno kadar v istem primeru dva nasprotna interesa slonita na različnih moralnih normah. V tem sestavku so prikazani posamezni primeri, v katerih je sodišče iskalo moralna pravila. Razvrstitev tako ugotovljenih pravil na sorodne skupine je pokazala, da obstaja v obrisih neki sistem, ki ga je zgradila sodna praksa. Moralne norme, ugotovljene v praksi je bilo mogoče razvrstiti v norme, ki obravnavajo splošne posege v človekovo osebo in premoženjsko področje, v norme, ki obravnavajo primere, ko kdo izkorišča svoj poseben pravni položaj (prekoračitev pravic, zloraba interesov, ki jih pravo varuje, zlorabe pravne odvisnosti oseb od drugih oseb, uporaba pravic na škodo drugih), in končno na norme, ki obravnavajo primere kršitve morale z izkoriščanjem dejanskega položaja: ko je kdo dejansko v posebno težavnem ali odvisnem položaju.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Mara Bešter: Specifično tržišče svobodne menjave dela

Marija Šoljan: Družina in poti njene transformacije

Božidar Debenjak: Vprašanje žene in družine v luči Marxove-Engelsove teorije

Predrag Vranicki: Marksizem o družbenem položaju žene

Breda Pavlič: Cilje in metode sodobnega feminizma

Dimitrij Rupel: Ivan Cankar in vprašanje družbene resničnosti

Marija Vogrič: Izkušnje pri izobraževanju delegatov na slovenski obali

Darko Marín: Kaj imamo v sistemu izobraževanja in česa nimamo?